JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TOLNAI OTTÓ: Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák? *(elbeszélés)* 769
KÁROLYI AMY versei 785
TANDORI DEZSŐ: Szabadiskola *(8. József Attila-kettős)* 787
SOMLYÓ GYÖRGY verse 798

*

John Cage 1912–1992

JOHN CAGE: Előadás a semmiről 799
VIDOVSZKY LÁSZLÓ: John Cage hatása *(Weber Kristóf interjúja)* 814

*

SÁNDOR IVÁN: „Lopott fény" *(esszé, I.)* 818
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: Öt német év *(elbeszélés)* 829
TÉREY JÁNOS versei 835
MENDÖL ZSUZSA: Kortárs francia bútorok 837
BOROS JÁNOS: Disszenzus, beszédaktusok, szolidaritás *(Vázlat egy episztemológiai etikához)* 840

*

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Irodalmon innen, kritikán túl *(Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma)* 854
GÁCS ANNA: Egy különös regény *(Kertész Imre: Gályanapló)* 857
MIKOLA GYÖNGYI: A beváltatlan ígéret *(Németh Gábor: A Semmi Könyvéből)* 861

1992 OKTÓBER

KOTTÁK

VIDOVSZKY LÁSZLÓ: C+A+G+E music [1972] 812-813, WEBER KRISTÓF: John Cage-re emlékezve [1992] 817

KÉPEK

CAMILLE CLAUDEL rajza 784, CHRISTIAN DUC: Fotel 828, JEAN-MICHEL WILMOTTE: „Derékszögmérő" szék 834, JEAN NOUVEL: „BAO"-láda 836, PHILIPPE STARCK: „Dr. Sonderbar"-szék 853, ELISABETH GAROUSTE–MATTIA BONETTI: „Barbár"-szék 864

A Művészetek Háza Tetőtéri Galériájában kiállított bútorok felvételeit Füzi István készítette

---

JAK-füzetek

A 80-as évek új magyar irodalmának legfontosabb könyvsorozata újra indul a 90-es években:

Solymosi Bálint: A műnéger *(versek)*
Szijj Ferenc: A futás napja *(kisprózák)*
Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma *(tanulmányok)*
Rugási Gyula: Szent Orpheus arcképe *(Szentkuthy-kalauz)*
Darvasi László: A portugálok *(versek és kisprózák)*

JAK-füzetek

40,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztők
ÁGOSTON ZOLTÁN, GÁLLOS ORSOLYA, MEDVE A. ZOLTÁN

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BALLA ZSÓFIA, BERTÓK LÁSZLÓ,
CSORDÁS GÁBOR, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN, TOLNAI OTTÓ

*

Baranya Megye Önkormányzatának lapja.
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803),
a Művelődési és Közoktatási Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.
Felelős kiadó: Csordás Gábor.
Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon,valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.
Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,– Ft, külföldre: 1200,– Ft.
Megjelenik havonként.
A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.
Nyomtatta Molnár Csaba nyomdája, Pécsett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

ARATÓ KÁROLY

1939–1992

Életének 54. esztendejében váratlanul elhunyt Arató Károly.

Mohácson született, 1961-ben végezte el a Pécsi Pedagógiai Főiskolát, 1965-ben Szegeden magyar-német szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1961 és 1969 között, majd 1979 után Pécsett, Mohácson általános és középiskolákban tanított. 1969-től tíz éven át a Jelenkor szerkesztőségének belső munkatársa volt. Németből készített műfordításai, napilapokban megjelent kisprózái mellett négy önálló verseskötete látott napvilágot: 1964-ben az Utcai közjáték, *1967-ben a* Madarak az esőben, *1972-ben a* Szivárvány után, *1987-ben pedig a pálya egészét áttekintő és az újabb versekből válogató* Néma verseny. *Mindig is folyóiratunk megbecsült szerzői közé számított.*

Emlékét megőrizzük, barátságos egyéniségét nem felejtjük el.

PÉCSI KÉPZŐMŰVÉSZEK munkáiból nyílt kiállítás szeptemberben a Pécsi Galériában. *Bencsik István, Dobány Sándor, Gellér B. István, Keserű Ilona, Kertészfi Ágnes, Lantos Ferenc* és *Pinczehelyi Sándor* műveit *Kovalovszky Márta* művészettörténész válogatta. A „szubjektív kiállítást" a hónap végéig tekinthették meg az érdeklődők.

*

BEVEZETÉS A KORTÁRS MŰVÉSZETBE címmel volt látható június és augusztus között a székesfehérvári István Király Múzeum három évtized alatt összegyűjtött képzőművészeti anyaga. Az ideiglenes kiállítás végleges otthona – a rekonstrukció befejeztével – a múzeum régi épülete lesz.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ 1992-93-as évadjában kerül színre többek között Madách Imre *Az ember tragédiája*, Tennessee Williams *Üvegfigurák* és Nagy András *A bögöly* című drámája, valamint Forgách András színműve, *John Dovanni* címmel. Szintén a bemutatók között szerepel Donizetti *Don Pasquale* és Puccini *Bohémélet* című operája; Delibes *Coppeliája* és a *Pink Floyd & Co.* című balettest. Ebben az évadban is műsoron van a *Bánk bán* operaváltozata, Spiró György *Optimista tragédiája* és Prokofjev *Rómeó és Júlia* című balettje.

*

TISZTELET JOHN CAGE-NEK. Szeptember 4-én négy Cage-darab előadásával emlékezett meg az amerikai zeneszerzőről *Vidovszky László, Weber Kata* és *Weber Kristóf*. A koncertre Pécsett, a Művészetek Házában került sor.

*

A JELENKOR SZERKESZTŐSÉGÉNEK MUNKATÁRSAI szeptembertől kezdve minden hónap utolsó csütörtökén, 15 és 18 óra között várják a folyóirat és a kiadó ügyes-bajos dolgai iránt érdeklődő olvasókat, barátaikat és üzletfeleiket, a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten, az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) teázójában. Az első hóvégi csütörtöki találkozóra szeptember 24-én került sor, az októberben esedékes összejövetel időpontja 29-én lesz.

TOLNAI OTTÓ

Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák?

Nem. Nem akartam én egyszer sem újranősülni. Negyedszer meg végképpen nem. Nem. Egyáltalán nem. Vagy hogy is mondjam? Harmadszor mintha akartam volna. Csak az nem volt érvényes. Nem volt érvényes? Nem. Nem volt hivatalos? De, hivatalosnak tán hivatalos lett volna. Voltunk a hivatalban, ott, ahonnan haláleset alkalmával körbe szoktam telefonálni a rokonokat, meg a plébánián is voltunk. Hát akkor miért nem volt hivatalos? Nem tudom. Nem lehet ezt csak úgy, egyszerűen megmondani. Az én egész életem olyan, valahogy úgy sikeredett, azazhogy nem sikeredett sehogyse, azért olyan, hogy nem lehet egykönnyen ráültetni a szavak csúszdájára. Én tudok mesélni. Szeretek is mesélni. És szeretik is itt, a járási juhászok meg körben a járásszéli parasztok – én juhász is vagyok, meg paraszt is, juhász se, meg paraszt se – szeretik, ha mesélek nekik. Szeretik, ha mesélek nekik – ha mesélek nekik példának okáért: a golyómról. A golyójáról? Igen, erről a golyóbisról, amit még a Donnál lőttek belém a muszkák. És azóta benn sétál. Sétafikál, köröz bennem. Hol itt, hol ott dudorodik ki. Hol itt, hol ott világít – süt át kéken a bőrömön. Ne féljen, adja ide a kezét. Lám, már én is úgy kérem – kunyerálom az emberek tenyerét, mint a javasasszonyok. Nyugodtan tapogassa ki. Érzi? Ne féljen, fogja meg. Nem, nem fáj. Azt mondják, majd kipottyan belőlem. De úgy látszik, eszében sincs. Jó neki benn. Jó neki kóbászolni bennem. Az igazság az: célozgatja a szívemet. Belülről célozgatja. Olyasvalami ez, mintha egy kis céllövő bódét hordanék magamban. Megállás nélkül megy a bandzsítás. A célozgatás. Csak azzal a különbséggel, hogy itt, most, nem egy kifújt tojáshéjat kell eltrafálni a jutalomért. Így sosem unatkozom. Akkor sem unatkozom, ha nem mesélek. Van, amikor egész nap mozdulatlanul üldögélek a Járáson. Hol a Felső-, hol az Alsójárásszélen. Hol kö-

zelebb húzódok Pipacsfalvához (amit a csángók után érkező telepesek Velebitnek kereszteltek, azt mondják, ott, ahonnan jöttek, így hívják a hegyet), hol meg középre húzódok. A sziksóba. Lenn a galacsinhajtó, fenn a pacsirta. Meg a délibábban delelő csorda lebegő sárga foltjai. Üldögélek a Megváltó alatt. A legtöbbször ott üldögélek. Szeretek pontosan a Megváltó alá vackolni. Oda, ahová a pacsirta árnyéka esik. Szinte koppanva zuhan. Üldögélek ott, és követem a golyóbis útját. Figyelem, merre kanyarodik. Figyelem, a szívem felé veszi-e az útját. Hallom, ahogy mocorog a sóban a galacsintúró. Hallom, ahogy nem messze tőlem repedezik a bíbictojás. Sokan nyugtatnak, noha nálamnál nyugodtabb már nem lehet az ember, nyugtatnak, hogy egyszer majd egy halk kis koppanás hallszik, akárha egy meggymag gurult, pottyant volna le az asztalról. Vagy valamelyik unoka célzott volna meg, piros pettyet hagyva ingemen. Egy halk koppanás hallszik. Halk, mint amilyen halk és mégis az egész eget visszhangzó a pacsirta földre zuhanó – a Megváltótól eleső árnyéka. Egy halk koppanás. És elhagy, eltávozik belőlem golyóbisom, amelyet még az a muszka durrantott belém. Nagy kajla bajsza volt. Kinek volt nagy kajla bajsza? Annak a muszkának. Úgy festett, mint egy koszos kékfekete varjú, amelynek mind a két szárnya eltörött. Annak a muszkának, aki az egyik bombatölcsérből hirtelen kidugta hosszú puskáját. És kis híján kibökte vele a szemem: belémdurrantott. Tényleg, az volt az első gondolatom: nézd, ez a hülye még kiböki hosszú puskájával a szemem. Egy arcot sem jegyeztem meg annyira. Akárha lefotografáltam volna. Ő belém durrantott, én meg szépen lefotografáltam. Belémdurrantott, majd hirtelen lebukott, de nem azért, mert félt, hogy visszalövök, nem, hanem azért, mert érezte, pontosan érezte, és én is pontosan éreztem, hogy ő is pontosan érzi: lefotografáltam. Csak ott hibázott, hogy én némileg gyorsabb voltam, én már lefotografáltam, le, szépen, nyugodtan megörökítettem, mielőtt még belémcsapódott a golyóbisa. Le, abban a pillanatban, ahogy kidugta fejét azzal a koszos, kajla bajusszal. Le, abban a pillanatban, ahogy meghúzta a ravaszt. Meghúzta, aztán lebukott. Én meg vártam a golyóbist. Mint aki jól végezte a dolgát. Vártam, belémcsapódjon. Annyi időm már nem volt, hogy én is lebukjak. Arra untig elég időm volt, hogy lefotografáljam, szépen le, kajla bajszával, de annyi már nem, hogy én is lebukjak. Szóval már fél évszázada nézek vele farkasszemet, nézem az arcát. Fél évszázada várom a koppanást, hogy aztán azt mondhassam, hogy rendben van, befejeztük, hazamehet, megnyugodhat – szétszakítottam a fotográfiáját. Befejeztük, kimászhat abból a jeges, húgybűzös tölcsérből, hazamehet. Fél évszázada fülelek. Fülelek a nyuszinál is éberebben. Még mesélés közben is fülelek. Nézem a pacsirtát. Rezzenetlen. Akárha a Megváltó szemébe szögezték volna. És akkor hirtelen kipottyan az égből. Le, neki a földnek. Várom, nagy csörömpöléssel összezúzza üvegcsontocskáit. De egy millivel a föld felett megáll. Olyankor, ha így szájtátva elbambulok, hirtelen magamhoz kapok, keresni kezdem a golyóbist, keresni a nyakszirtemnél, az állam alatt, a lágyékomnál. Vagy éppen a könyökömnél. Igazán csak egy dologtól félek. Nem attól, hogy a szívembe fúródik, nem, ezt a rozoga masinát már nem sajnálom. Nem sajnálnám. Ha most dugná ki a fejét, most dugná ki itt, valamelyik vakondtúrás mögül a puskáját az a muszka, még segítenék is neki. Csak egytől félek, mondom. Attól, hogy a szememen fog kipottyanni. A szemem világa fog kifolyni vele. És nem

fogom látni a sóvirágot, ahogy a felszáradó harmatban még utoljára kinyílik nekem. A juhászok képesek egész nap utazgatni velem. Meg az ólomgolyóbisommal. Már egészen otthonosak annál a folyónál, otthonosak ott, Ázsiában. Mert az első háború foglyai is sokat meséltek nekik. Akad olyan ember is, mint a Csömöre bácsi. (Itt citerázott a csárdában még vakon is.) Látja, végül neki is a szeme világa folyt ki, pedig ő nem hozott magával golyóbist, csak csúnya fagyásokat hozott, aki mind a két háborút Ázsiában bolyongta át. Sőt. Ázsiában már otthonosabb lett, ugratta is a részeges tanító, hogy maga, Csömöre bácsi visszament az őshazába. Az a tundra is éppen ilyen kietlen, mint ez a mi szikünk. Utazgatok. S ők utazgatnak velem. Mindenki tudja, mikor, merre tart bennem az ólom. Merre kanyarodik. Azt, hogy mikor megy a kőlyuktól a busz Adorjánra, azt nem tudják. De az gyakran megesik, hogy csak úgy mellesleg közlik egymással: leesett az ölibe az ólom, vagy: azt hittem, a kulcscsontját törte az öreg, közben csak az ólom bökkent ki a vállán. Ülnek a nagyvályú kénes vizében – az egyiknek reumája van, csúnya fagyása a másiknak, a harmadik görbe, mint az ujjam, a negyediknek meg lába nincs –, és az ólom utazásáról mesélnek. Az ólom az valami madárlátta dolog számukra. Hiába magyarázom nekik, hogy az a madár, amelyik az én golyóbisomat látta repülni a szívemnek, az a madár, amelyik még most is unottan figyeli: dögkeselyű. Milyen különös, hogy még a Kecskés is az én golyóbisom felől érdeklődött, amikor a sógorom meglátogatta Požarevácon a börtönben. Požarevácon van? Az én öregem is ott ült. Meddig marad? Életfogytiglan. És még ő is az ólom felől érdeklődött? Igen, azt kérdezte a sógorától, hogy kikeltek-e már a kisbíbicek, meg azt, langyos-e még a vályúban a víz, meg azt, hogy: kiesett-e már az öreg Kekec ólma? Azt mesélte a sógorának, hogy ő is úgy járt, mint én. Hogy őt is szíven lőtték. És ő is élve maradt. Életfogytiglan. Olyan vagyok, mint egy furcsa szerkentyű, magánjáró, amit ólommag hajt. Ha kipottyanna belőlem, megállna. Szóval, csak azt akartam mondani, hogy én mindenből tudok mesét kanyarítani. Tudok mesélni. A piócás asszonyoknak is mindig a mesékkel csavartam el a fejüket. Beálltak a nád közé a Sárgaárokba. Engedték, másszon fel rajtuk a pióca. Én meg odakuporodtam melléjük a partra, a dunsztosüvegek közé. És lassan, amilyen lassan kezdtek rájuk mászni a piócák, elkezdtem mesélni nekik. Mi sem volt természetesebb aztán, minthogy amikor tele piócával sikítozva kiszaladtak, az odakészített sóval én dörzsöltem le róluk a tömérdek piócát. Közben észre sem vették, hogy meg-megdobtam őket. Igaz, ez régen volt. Akkor tán még bennem sem volt ez a mag. Rég volt. És már a pióca se cikk. Igaz, mintha valaki azt mondta volna, ismét divatba jön a köpülés, a pióca. Mondom, mindenből tudok mesét kanyarítani. Az égvilágon mindenből. Éppen minden szirszarból. Végtelen mesét. Be sem kell áztatnom, mint a sárga meg piros fűzvesszőt, ha kosarat akarok fonni. Mindenből. Kivéve az életemet. Az valahogy sosem akart egyenesbe jutni. Csak farolt, csapódott jobbra-balra. Az mindig összegubancolódott. Mint az ördögcérna. Összegubancolódott, vagy ellenkezőleg, magától szétszaladt, szétfejtődött anélkül, hogy valaki fejtette volna. Az életem sosem hagyott levegőhöz jutni. A meséhez meg levegő kell. Sok levegő. Az apám – példának okáért. Kemény, rideg ember volt, mint ez a repedezett szik. Amióta az eszemet tudom, haragudott – dühös volt rám. Alighogy megtanultam járni: fölszögezett a kerí-

tésre. Fölszögezte a kerítésre? Azt hittem, erről már tettem említést magának. Az istenért, miért szegezte fel a kerítésre a kisfiát az az ember? Hogy ne csavarogjak el az állatok mellől. És az rendben is lett volna. Csak azt nem értem a mai napig sem, miért szegezett minden áldott hajnalban akkora dühvel? Emlékszem, legtöbbször már magam vittem a nehéz kalapácsot, magam kerestem, egyenesítettem a szögeket, mert ha nem találta a kalapácsot, ha nem talált szögeket, még dühösebb lett. Féltem, egy napon szétveri a fejemet. Észbontó dühvel szögezett és mégis ügyesen, ravaszon. Egyszer sem sikerült kibújnom a gúnyából. És átitatott a harmat. Aztán meg jött fel a nap, égetett alkonyatig. A legkülönösebb az egészben az volt, hogy egyszer sem kellett a nyáj után kiáltanom. A kutyáknak sem kellett nagyon dolgozniok. Mintha még az állatok szíve is megesett volna rajtam, valójában ők őriztek engem. Aztán meg, ahogy megszabadultam apámtól, jött a plébános. Kibontotta a nadrágomat... Nézzük, mondta, pölyhödzik-e már a plajbász? Jöttek az apámnál is ridegebb gazdák, akiknél szolgáltam. Apád a hibás, szidtak gyakran, ő szoktatott rá a semmittevésre, lazsálásra. Kapáláskor, betakarításkor ők még Krisztust is levették volna a keresztfáról, és kapát, kaszát nyomtak volna a kezébe. Aztán egész évben nyugodtan csünghet a keresztfán... És hát jöttek az asszonyok. Meg csőstől a gyerekek. Mintha a gazdák, az asszonyok és a gyerekek is ellesték volna apámtól a szögecselést. Úgyhogy mindig jó volt bevonulni, fogságba esni. Igen, akkor éreztem először, hogy lekászálódtam a kerítésről. Vacak, korhadt, fekete kerítés volt már akkor is. És akkor sem kerített már semmit. A Járáson nem kell semmit sem elkeríteni. Onnan fentről láttam, valójában nem a juhászok, nem a kutyák őrzik ott a jószágot, a nyájat, hanem az ég üvegbúrája. De ott, a katonaságnál meg jött az a kajlabajszú muszka. És belémlőtte azt a sétáló szöget. Mondom, mindenből tudok mesét kanyarítani, végtelen mesét. Kivéve az életemet. Az valahogy mindig más, ellenkező irányba kanyarodik. Minden kanyarban kisiklik. És én, égnek álló hajjal minden kanyarban elsikítom magam. Ha nem siklik ki netán, akkor meg én ugrok ki. Tegnap is megvert a legkisebb fiam. A legöregebb nem ver. Sem a középső. Csak a legkisebb. Meg a menyeim is meg szoktak verni. Meg, mind a három. Vejeim közül csak az egyik. Mondom, tegnap is megvert a legkisebb fiam. Késsel a kezünkben birkóztunk. Ő kiszaladt a nagykéssel, én meg előkaptam a kisbicskát. És hemperegtünk a sóban. Szerettem volna, ha ő döfi át a disznóölő késsel a szívemet. Féltem, nehogy én döfjem át az övét. Ha átdöföm a szívét, én is odakerülök Kecskés mellé, Požarevácra. Végül is ő maga miatt nem engedtem, hogy a disznóölő késsel átdöfje a szívem, mert nem akartam, hogy ő kerüljön Požarevácra. Ő már nem tud unatkozni. Olyan, mint az anyja, állandóan lobog, kajtat. Hogyan is tudnék szép meséket mesélni az életemről. Az én zöld disznóm ez a lila ólommag. Csak arról tudok mesélni végtelen. Hiszen hogyan is mesélhetnék meséket például az én asszonyaimról. Az első rögtön meghalt. Éppen csak megszült néhány gyereket. Ez a legkisebb, amelyik tegnap le akart szúrni, nem tőle van. Az a másodiktól. Az meg kicsapongó volt. Került-fordult, a csárdában illegette magát. Vagy benn riszálta a fenekét a kanizsai piacon. Ő szülte ezt a legkisebbet. Csak addig volt nyugodt, míg megszülte. De már benn a kórházban is festette magát. Kölcsönkérte, meg – mint később kiderült – el is lopta, össze is lopkodta a városi asszonyok kenceficéit. A pirosí-

tókat szerette legjobban. Szinte ette őket. Még járni tanult a gyerek, amikor el kellett zavarnom. Egy szakajtó pirosító maradt utána, egy szakajtó bakelitokba húzott kutyafasz. Nemrég láttam benn a Fruzsa előtt. Még mindig biciklin jár, még mindig a picsáját billegeti. A harmadik is szeretett biciklizni. De ő szegény nadrágban. Hogy miért épp őt verte meg az Isten, sosem is fogom tudni felérni ésszel. Jött ki Kanizsáról, és a Kálvária alatt belecsapott a villám. A szemem láttára szenesedett meg. A szobrász Tóninak segítettem épp berakni a stáció új gipszlapjait. A bicikli – a váz, a küllők – egy ideig még vörösen izzott alatta, izzott egy ideig farzsebében a pumpa is. Ő abban a minutumban megszenesedett. Mintha egy kisuvickolt szerecsen ült volna helyére az izzó kerékpárra. Tóni levette fejéről a sapkát, és térdre csúszott, alighogy beerősítette, máris imádkozni kezdett a szűz gipsz krucifix előtt. Maga hány éves volt akkor, amikor a harmadikat eltemette? Ötvenkilenc. De lehet, hogy tévedek, mert én nem számolgatom az éveket. Amikor meg összeálltam a negyedikkel, azt hiszem, már elmúltam hatvan. Gondoltam, legalább legyen valaki, aki mos ránk. Igaz, akkorra már két gyerek megnősült, de ők meg hozták a nyakamra az unokákat. Pontosabban nem is erről volt szó. Megpróbálom megmagyarázni. Eltemettük itt, Ilonakertváros (Zimonić Vajda) farában, azt kérte, itt, egy ördögcérnabokor tövében temessük falábú Ignác barátomat. És valahogy megesett a szívem a feleségén. Bejártam hozzá naponta elvégezni az állatok körül. Egy lova, egy tehene volt neki, meg tíz birkája. Már előbb is megesett a szívem rajta. Meg, mert csak én tudtam, hogy Ignác éveken át bejárt Kanizsára a Kerékgyártó Lidihez. Hogy magyarázzam ezt meg magának? Nekem sosem volt pénzem olyan nőkre, mint a Lidi. A kukacom nekem is mindig pipiskedett, csak nem volt tehetségem a Lidi-formájúakhoz. Én, mint említettem is, én inkább a piócahalászok között kódorogtam. Meg a vályúban lebegtem, vártam a mosni, fürödni jövő asszonyokat. Könnyű volt becsalni őket a békanyál függönyei mögé. Szóval már előbb is gondoltam arra, meg kellene próbálnom, hogy amíg Ignác barátom bebiceg a Lidihez, addig én a feleségét boldogítsam. De kivártam, amíg meghal. Igaz, akkorra már hatvan lettem. Kezdett elkapni a pánik. Nem is pánik volt az. Csak még egy kicsit akartam csinálni. Túl sok időt elfecséreltem. Meg hát, mert tudtam, nemsokára vége szakad. Ki akartam rázni magamból, ami még bennem maradt. Gondoltam, összeállok vele, és ameddig lehet, addig csináljuk. Mondtam is neki, addig mammogtatjuk, amíg lehet. Meg még aztán is egy kicsit. Mammogtatjuk? – kérdezte, ijedten bámulva rám. Mit? A vartyulát, mondtam ravaszkásan. Majd én mammogtatom, ha neki nem is olyan nagy élvezet. Ő közben, ha nem lesz jobb dolga, akár imádkozhat is. A Lidi, úgy hallottam, ha nem tetszik neki, újságot olvas közben. Én tényleg úgy képzeltem el hátralévő életemet, hogy ha nem is naponta, de azért mammogtatom kitartó rendszerességgel. Szép lassan mammogtatom. A száraz fa is begyullad, ha kitartóan dörzsölöd. Mammogtatom, úgy képzeltem, mammogtatom szép lassan, kitartóan, csökönyösen. Elvégzek a ház körül. Kimegyek a szikre a birkákkal. Hazajövök, ismét elvégzek, megfejek, megetetek. Lemosdok. És aztán lámpaoltás után szép lassan elkezdünk mammogtatni. Elég volt meginnom egy fröccsöt, hogy megduzzadjon. Reggelente megittam egy snapszot, estefelé meg mindig felhúztam a demizsont a kútból. Így valahogy terveztem el a hátralévő életemet. Valójában még a fog-

ságban gondoltam ki ezt az egészet. Ott láttam rá az életemre először. Amikor belémcsapódott az ólom. Valahogy mindig úgy alakult az életem, hogy sosem tudtam igazán ráállni a dolgokra. Sosem tudtam huzamosabban nekifeküdni. Sok asszonyom volt. Tán több is, mint másnak, de valahogy olyan cifra volt az életünk, hogy ha nem ütött el bennünket a mozdony, ha nem csapott közénk a ménkű, akkor civakodtunk, marakodtunk. Nagykéssel a kezünkben hemperegtünk. Meg hát az az igazság, hogy inkább gyerekeket csináltunk, minthogy csak úgy, minden cél nélkül, csak úgy magáért mammogtattuk volna. Ezért álltam össze az Ignác feleségével, ezért mentem el vele még a paphoz is. Körültekintő legyél végre, mondtam magamnak. Inkább fuss neki messzebbről. És tényleg körültekintő voltam, jó messziről futottam neki. És mégis elvétettem. Jócskán. Mert a körítés, a táv megvolt. Csak maga a dolog hiányzott. Ugyanis azon a negyedik asszonyon nem volt luk. Nem volt luk? Nem. Jó, tudom, furcsán hangzik, de nem volt. Elhiheti nekem, kerestem. Mindent kipróbáltam. De ott bizony luk nem volt. A fenekét meg nem adta. Előbb nevetgéltem, vihogtam, mint a hülye, a bajszom alatt. Aztán megrémültem. Megvert az Isten, gondoltam. Elzavartam azt az asszonyt, akinek szép, két marékra való, mindig harmatos szemérme, szőlőfürtnyi csiklója volt. És összeálltam megboldogult barátom feleségével. Nem, nem fapinájú volt. Fapinájú nőkkel volt dolgom. Nem is eggyel. Akadt köztük olyan is, amelyiknek végül már füstölni kezdett. Meg volt olyan is, amelyiknek két nap után kapott hirtelen lángra, de akkor akkora láng csapott ki belőle, hogy még a bajszomat is lepörkölte. Bele kellett lógatnom a vizes dézsába. Hát most itt vagyunk: csapdába estél, csapda nélkül. Aztán, ahogy kérdezősködni kezdtem, két részre szakadt a társaság a csárdában. Fele azt bizonygatta, nincs ártézi kút cső nélkül, a másik fele meg azt, hogy már ők is hallottak ilyesmiről. Rendben van, tűnődtem, de miért éppen nekem kellett kifognom? Megboldogult barátom senkinek sem szólt a dologról. Hetente egyszer bebicegett a Kerékgyártó Lidihez. Közben lehet, otthon továbbra is kitartóan kereste, kereste egész életében. A Lidi egyszer azt mondta, hogy az Ignác levágott lábának az ereje átment a férfitagjába. Szóval, hetente egyszer bebicegett Lidihez. És ezzel el volt intézve a dolog. Én meg szépen besétáltam a csapdájába. Végül már az egész Járás rajtam röhögött. Ne búsulj, koma, mondta Lukács, a juhász, és széttárta a karját: tele a Járás ürgelyukkal. Meg hát a naftások is keresnek segédmunkásokat. Egy ideig még próbálkoztam. Részegen egyszer még kést is vittem magammal az ágyba. Gondoltam, majd én csinálok szegényen lukat. De szerencsére, amikor kellett volna, nem találtam, becsúszott a fal mellé. Vagy ő dugta oda. Nem maradt más hátra, mint hogy egy reggel felpakoljam a cuccát a kocsira, utána kössem a tehénkéjét, és szépen hazavigyem a nővéréhez Horgosra. Sosem fogom elfelejteni nővére tekintetét sem. Én nem értek az ilyen dolgokhoz. Nekem az ilyen dolgok meghaladják az eszemet. De miért nem ment el szegényke apácának? Vagy a Mindenhatónak is csak egész nők kellenek? Nem tudom. Elnéztem a nővérét. Ugyanolyan volt, mint ő. Az is ugyanúgy, ugyanolyan rémülettel nézett. A patkánynak van ilyen tekintete a patkányfogóban – amikor már kezd kifáradni, elgyöngülni. Otthagytam nekik az összes pénzem. Kifizettem nekik a tíz birkát is. Miért nem mentek el apácának mind a ketten? Csak néztek. Nem nyúltak a pénzhez. Nem értettem, akkor mit akarnak? Néztek.

Csak néztek. Sikítva szaladtam neki a Járásnak. Aztán bizony lenyugodtam. Le egy jó ideig. Azt hittem, többé sosem merek majd asszony lába közé nyúlni. Hiába hajlongtak előttem a vályúnál, a piacon, hiába kezdtek el ismét szállingózni a Sárgaárokba a piócahalászok. Nem mertem benyúlni a bozótba, rettegtem, nem találok semmit. Ez a rettenet már örökre benne marad a kezemben. Biztos azért van az is, hogy ha viszont találok valamit, azt aztán nem engedem ki a kezem közül egykönnyen. Látott-e már szarkafészket? Tüskés ágakból, olajból, gledícsiából, vadrózsából hányja össze. Szerkeszti valójában. Be is tapasztja, sőt még fedelet is csinál rá... Fedelet? Igen. Gondoltam, bennem a hiba. Csak énelőttem zárultak be mind a lukak, az ajtók. Csak énelőttem csapták rá a fedelit. Csak én vesztettem el a kulcsot. Aztán egy napon, amikor már ismét emelgetni kezdte a gőz a kalapomat, elszántam magam, és életemben először én is bekarikáztam a Kerékgyártó Lidihez. A Hatcsöcsben bukkantam rá. Ott trónolt. Ahogy meglátott, azonnal tudta, miről van szó. Egyből elolvasott. Nem csoda különben, hiszen ez volt a mestersége. Hallom, mondta kuncogva, te vetted el a falábú Ignác feleségét. De záróra után elvitt magához. Akkor már ő is kiszorult a Seriftanyára. De ahogy levetkőzött, elsírta magát. Most jössz, mondta, amikor már, nézd, teljesen megőszült a frizurája. Jót nevettünk. Az enyimet is megütötte a dér, mondtam, letolva a gatyám. És azt is megvallottam Lidinek, hogy én valójában még csak most szeretném elkezdeni. Meg hogy eddig nem érkeztem. Nem a sok kínlódás, nyavalya, tragédia miatt. Most szeretnék nekifeküdni. Azt mondta, hogy fiatalabb korában találkozott egy ilyen bácsikával. Úgy dolgozott, mint egy szolid Singer varrógép. Ha az öreg volt nálam, mesélte Lidi, hajnalra mindig úgy éreztem magam, mintha minden egyes pórusomba tűt szúrtak volna. Tűt. Érted? De valahogy belülről. Fellélegeztem, amikor az öreg bácsi meghalt. Alaposan kiráztam magam. Ha még egy kicsit megolajozod, te is sokáig elzingerelhetsz. Hajnalban szinte röpültem, röpültem, mint az ürescsontú madarak, hazáig. Négy-öt nap múlva ismét megfürödtem a vályúban, tiszta gatyát húztam, és ismét bekopogtam hozzá. De egy naftás tárta ki az ablakot, és levorgyikkal kezdett hadonászni az orrom előtt. Nem elég, hogy mind összevissza furkálják Oromhátat. Elittam a Lidinek szánt pénzt, négykézláb másztam haza. Akkor is azt hittem, vége. Az utolsó csöpp a Lidié lett. Igaz, sokáig még nagyon dühös voltam a naftásokra. Még az is megfordult a fejemben, hogy felrobbantom a furataikat, hisz úgyis mind elviszik a naftát. De aztán lecsendesedtem. Néztem a délibábot. Néztem, hogyan kapja fel a szikről, hogyan kezdi pödörni, sodorni a sót a forgószél. Akárha egy áttetsző lányka futna, pörögne át a Járáson. Faragni kezdtem egy pásztorbotot. Belefaragtam, több mint három hónapig faragtam egy csomós som bunkójába a Csömöre bácsi fejét. Csak ahogy a bot bunkóját bámultam, kezdtem rádöbbenni, mennyire hasonlítunk. Ő mind a két háborúban ott volt fogoly. A Kecsenovics azt mondta, visszament a tetthelyre. Ezek szerint még rám is vár egy háború? De az én arcomba mintha már előre belevésődött volna az a másik háború is. Birkanyírást vállaltam, csordás is voltam, úgyhogy sokáig fel se figyeltem – egy lány, egy nyeszlett lány kezdett el mosni a vályúnál. Még lány volt szegénykém, de már aszalódófélben volt a pinácskája. Igen, éppen erre lettem figyelmes, hogy már aszalódik, hogy már olyan vartyulaképe van. A vályú végénél gubbasztottam. Ő mosott. Csutakolta

a gúnyát. Egyszer csak lekapta magáról a bugyit. Hogy azt is kimossa. Lássa kend, mondta nevetve, nem volt csutka az árnyékszéken, és csupa szar lett a bugyim. De én nem a bugyiját néztem, biztosan ő sem azt akarta, hanem a seggit, a pinácskáját. Belebámultam. És akkor fedeztem fel, hogy olyan vartyulaképű. De ez valahogy nem szomorított el, hanem ellenkezőleg, felbátorított. Mintha csak az ég ajándékozta volna nekem. Itt van öreg, zingereljél. Hosszú idő után először lettem ismét szerelmes. Annyit dolgoztunk (a búzatáblába jártunk, oda arra a pipacsos foltra), hogy aratásra már kezdett visszafiatalodni, kezdett zamatossá lenni a picsája. Nem szerette, ha pinát mondok, azt se, hogy vartyula. Ha vartyulát találtam mondani, mindig megbüntetett, mint a tanító néni. Százszor kellett mondanom: picsa. Ha jobban meggondolom, először dolgoztunk úgy, ahogyan még ott, a fogságban elképzeltem. Először kezdtem hasonlítani Lidi kis öreg szabójára. Mintha egy új somág nőtt volna a lábam közül. Fütyürészve közlekedtem. Minden hajnalban megborotválkoztam. Elálltam vályogot verni, feliben. Gondoltam, építek egy kis kamrát a legöregebb fiam istállója mögé. És ott elzingerelgetünk. Ám ahogy megjelent ott a kútnál, úgy is tűnt el, nyomtalanul. Valaki jól járt vele, keseregtem. Aszaltszilva-picsája meginasodott, mintha autógumival húroztam volna fel. Néha már úgy szájon csapott, hogy azt hittem, leszáll a fejem. Szerencsére a fiam azonnal észrevette, hogy nagyon lebimbóztam. Összedöntötte az istállót és újat építtetett velem. Mondanom sem kell, nem maradt időm álmodozni. Amikor kész lett, besöröztem egy kicsit. És akkor, különösmód először, eszembe jutott az az orosz asszony, akinél a fogságban dolgoztam. Mintha káposztát hordott volna a lába között. Ahogy elkezdtük, harmatosan harsogott, ahogy befejeztük, akkor meg úgy éreztem, isteni húsos káposztát ettem. Mesélik, nekivágtam a Járásnak. Hová, édesapám? – szaladt utánam a fiam. Vissza a fogságba, mondtam. Aztán már álmodozni sem álmodoztam. Lassan még az az orosz nő, annak az orosz nőnek az emlékképe is elmaradt mellőlem a jászolból. Éreztem, hogyan fogy, szivárog el a gőz, napról napra. Kezdtem úgy érezni magam, mint egy nádszál a Sárgaárokban. Elvékonyodtam, kiürültem. Nem akadt nádiveréb, poszáta, hogy rám kötözze kis puha fészkét. Vártam, mi fog kettétörni. Vártam, mikor jönnek, mikor locsolják meg naftával, mikor égetik a nádat. De végül is másképpen lett vége a dolognak. Vége? Igen. Azazhogy éppen arról akarok mesélni, hogy milyen sokszor lett vége. Milyen sokszor kellett, hogy vége legyen. Érti, mit akarok mondani? Valójában nekem sem volt fogalmam arról, hogy ezek a szörnyű befejezések, a dolgoknak ez az újbóli befejezése, végeszakadása titokban valamiféle energiát raktároz bennem. Nem, nekem sem volt erről fogalmam. Arról sem, hogy most mi is történik velem. De erről majd akkor, ha idejutunk. Noha én sem tudom, hogy hova is. De az magát ugye nem zavarja, hogy ha egy kis nyolcas van mesém kerekében. Az életemről nem lehet simán, folyamatosan mesélni. A dologról magáról, a picsával, a vartyulával való esetemről meg csak így köhécselve, akadozva. Ha az a fonnyadt lányka nem tűnik el olyan gyorsan, ő tán megtanított volna, mert ő, ha észrevette, hogy köhécselek vagy pironkodok, akkor mindig megbüntetett, és százszor elismételtette velem a legprasnyább dolgokat is. És az jó volt, majdnem olyan jó, mintha csináltuk volna. Úgyhogy nincs igaza a Péter bácsinak, aki mindig azt hangoztatja a csárdában, hogy aki mondja, beszé-

li, meséli, az nem teszi. Nincs igaza, én bizonyíthatom. Jó volt büntetésből mondani. Mondtam, mondtam, közben mind jobban markoltam, és egyszer csak éreztem, hogy teleömlik a kezem. Amikor századszor mondtam, mindig felsikított. Századszorra mindig teleömlött a markom. No de térjünk vissza. Igen, a végéhez. Mert tényleg az történt, hogy vége lett. Persze, a rám jellemző módon. Valójában egy szerencsétlenség történt velem. Egy szerencsétlenség tett pontot a mondat végére. Fura egy mondatokból állt össze az életem. Mind hosszabbak lettek. És most már csak az a tőmondat következik. No de térjünk vissza a végéhez. Ahhoz a végéhez. Akkortájt kétszáz birkát őriztem. Teljesen lefoglaltak. Éjszaka csak arra maradt időm, hogy jajgassak egy kicsit. Ráadásul még be is rühesedett a nyáj. Be, csúnyán. Egy napon kénytelen voltam bemenni Kanizsára: *vetalin*ért. Méregért. Persze nem bírtam ki, hogy ne forduljak le a Kistemplomnál a Hatcsöcs felé. Öt-hat fröccsöt ihattam meg, na és egy angolkeserűt, amivel el akartam vágni. De mivel nem ettem egész nap, megártott. Az angolkeserű a szó szoros értelmében fejbe vágott. Úgy buktam le a lépcsőn, mintha valaki egy nagy husánggal tarkón vágott volna. Gyalog jöttem ki, pontosabban másztam. Valahogy elvánszorogtam a Sárgaárokig. Ott feküdtem le. Ájultam el. Mielőtt még elájultam volna, emlékszem, kerestem egy vakondtúrást párnának. Meg arra is emlékszem, hogy már a párnára hajtva a fejem, egy siklót néztem, ahogy lenn az árokban kínlódva próbálja lenyelni a varangyot. Aztán meg a strandoló kis vízipockokban gyönyörködtem. Szóval egy rövidke ideig még lebegtetett az alkohol. Aztán hirtelen leejtett. Először arra éreztem föl, hogy kezd hűlni a föld. Fázni kezdtem, forgolódni, erővel magamra akartam teríteni a gyöpöt. És az a forgolódzás lett a végzetem. Mert forgolódzás közben a zsebemben valahogy kiesett a *vetalin*os üveg dugója. És kifolyt a méreg. Mind rá a kukacomra. Igen, a farkamra. Üvöltve ébredtem. Ugrottam bele az árokba. Fetrengtem a sárban. Egyszerre csak azt éreztem, néz valaki. Úgy valahogy, mint a muszka, aki a szívemet célozta hosszú puskájával. Vagy úgy, mint a Mindenható szokott visszanézni rám, ha húsvét táján sokáig bámulom fenn a pacsirtát. A sikló nézett, szájában a rúgkapáló varanggyal. A strandoló kis vízipockok közben elpucoltak. Akkora üvöltést hallattam, hogy végképp megakadt a torkán. Láttam, ahogy lassan kihátrál belőle a varangy. És nagy fejest ugrik a vízbe. És meglapul a fenekén. Bújik bele a sárba. És többé tán sohasem mer a felszínre bukkanni. Mostanában sokat gondolok arra a varangyra is. Én mentettem meg az életét. Legalább egy varangynak. Azt valahogy sejtem, hogyan nézett, néz engem a Megváltó. Hogyan nézett, míg ott csüngtem felszögezve a kerítésre. Hogyan nézett, míg a golyó röpült a szívem felé. Hogyan nézett, míg sikítva szaladtam ki a két nővértől neki a Járásnak. Azt valahogy sejtettem. Meg azt is, hogyan nézhetett, amikor a Kálváriáról néztem, hogyan szenesedett meg az izzó biciklin a harmadik feleségem. Hogyne sejtettem volna, hiszen ő csapott bele. De azt nem tudtam, arról nem volt sejtelmem, hogyan néz a sikló szájából egy varangy, miközben a tökeimet markolászva vadszamárként üvöltök. Az artézi kúthoz rohantam. Ezt a vizet használják benn Kanizsán is a Csodafürdőben. Igen, pontosan éreztem, azért rohanok olyan eszeveszetten a vályú felé, mert rajtam már csak a csoda segíthet. Beugrottam a vályúba. Fejest, mint a Tarzan. Pedig még egy méter sincs. Ott ültem egész nap. A fenekére húzódva, mint a varangy. Különös, le-

vegőt sem vettem. Akkor kellett volna, hogy valaki mérje, meddig bírom ki a víz alatt. De hiába. A fájdalomtól beleájultam a vízbe. A gyerekek szedtek ki a békanyál alól, vittek be Kanizsára a Kosztolányi doktorhoz. Az egyik unokám mesélte, hogy az iskolában tanultak valamit Kosztolányi doktor bátyjáról. Valami irományokat készített arról, hogy az égben bál van... Ám az öreg Kosztolányi doktor csak hümmögött. Már nem volt segítség. Végezetül azt mondta, szerencsém van. Szerencsém? – kérdeztem ámulva. Még dühösen mondani akartam neki, lehet, hogy az égben bál van, de itt lenn, itt lenn, mi a szar van?! Szerencsém van? – kérdeztem hebegve. Szerencséd, ismételte. Nem kell lenyisszantani. Tényleg igaza volt. Végül is szerencsém lett. Nem fájt. Egy ideig még kenegetnem kellett mindenféle – mint a kocsikenőcs – fekete kenceficékkel. Aztán szépen elfonnyadt. Az öreg orvos meg volt győződve, magam öntöttem rá a *vetolint*. Megértelek fiam, mondta. Nem volt erőm magyarázkodni. Csak néztem. Néztem, mint a hülye. Akkor éreztem így magam, amikor gyerekkoromban anyacsavart tekertem a plajbászomra, és hirtelen beledagadt. És el kellett hogy vigyenek a lakatoshoz, aki aztán szépen satuba fogta az anyát, és lefűrészelte. Igen, csak néztem, miközben az öreg egy pálcikával piszkálgatta. És megpillantottam magam az egyik aranykeretes tükörben. Tudja, Kosztolányi doktor rendelője éppen átellenben volt a Dejcsék tükörgyárával. Pontosan olyan volt a tekintetem, mint a negyedik feleségemé meg a nővéréé. Kiüresedett. Megüvegesedett. És csak valami rémületféle maradt a fenekén. Olyan volt a tekintetem abban a nagy, drága aranykeretben, mint azé a varangyé ott, a sikló torkában. Amikor a plébános meghallotta, mi történt, dühbe gurult. Miért nem jöttél el hozzám, mielőtt meglocsolod méreggel a tökindád?! Meg kellett neki mutatnom, mint legényke koromban. Ismét csak néztem. Néztem, hogyan babrálja finom ujjaival. Attól kezdve nemigen mozdultam a Járás közepéről, a sziksóból. Ott gubbasztottam a galacsintúrók között. A lábatlan mondta, hogy toljam le a gatyámat, és üljek bele a sóba. Az jobb, mint a gyógyvíz. Az ő csonkjait is csak akkor nem fűrészelik, ha a forró sziksóba ül. Gubbasztottam a sziksóban a pacsirta alatt. És ismét csak az ólomgolyóbist kezdtem figyelni. Követni. Így múlt el egy-két év. Már kezdtek megfeledkezni az emberek a szégyenemről. Természetessé lett. Ahogy természetessé lett az is, hogy a lábatlan lábatlan, hogy Vigh Tibike vak, világtalan. Furcsább lett volna, jobban elcsodálkoztak volna az emberek, ha lábakkal jelenik meg a lábatlan, ha Tibike opál szeme ismét teleszalad a világ színességeivel, fényeivel. Ismét csordáskodtam. Lebegtem fejjel lefelé a tehenekkel a délibábban. Azért csordáskodtam, mert a tehenek tömege még jobban megnyugtat, mint a birkák melege. Ha nem ültem a lábatlannal a sziksóban, ha nem csüngtem a délibábban, akkor Vak Vigh Tibikével, Habakukkal, a kommunista Kecsenoviccsal (aki saját kezével csinálta az orosz forradalmat, de egész életében rosszul féltalpalta meg a cipőmet, azért pártoltam át a fatalpgyáros Tóthoz) lebegtem, lubickoltam a vályúban. És akkor – mondom, két év is eltelhetett – valami különös, addig nem tapasztalt szomorúság ült a vállamra. Gyakran oda is csaptam. Hová? A vállamra, mondom. Úgy éreztem, valami madár telepedett oda. Akkortájt jelentek meg a sasok a Járáson. Kecsenovics szerint az olajra jöttek. Azt mondta, meg fogjuk látni, néhány év, és a kulákokból (de nem csak a kulákokból, hanem az újsütetű kommunistákból is, azokból, akik a

háború előtt még nyilasok voltak) sejkek lesznek. Sejkek? Sejkek. Már látni egykettőt a Csodafürdőben. De azok arabok. Sejkekké lesznek, nekünk meg marad a sós homok. Még az a szerencse, hogy a szik, a sziksó nem olyan durva szemcsés, mint az afrikai sivatagok homokja. Meg maradnak nekünk a sasok. Szerintem a sasok a tóhoz jöttek. A sasok? Igen. Nagy halászsasok voltak. Akkora halakat is képesek voltak felhúzni a vízből, mint egy csecsemő. Belevágták a karmukat a hal hátába, szinte a víz alá húzta őket egy pillanatra a hal, és akkor föllebentek, föl, csodálatos látványként a vakító ezüst hallal... Mind nehezebb lett az a valami a vállamon, a hátamon. Egy csöppet mintha ismét hiányozni kezdett volna a szemérem rózsaszín husikája. Csak egy csöppet, csak egy-egy pillanatra. Aztán megszűnt hiányozni. Nem is jól mondom. Nem szűnt meg. Ó, dehogyis múlt el. Csak eltávolodott. El, tisztességes távolságra a szemérmetlen husika. Valahogy eltávolodott, átbillent a délibábba az is. Rózsaszín valamiket kezdtem látni az ég alján. Vak Vigh Tibike azt mondta, flamingók is érkeztek a keselyűkkel – a dögkeselyűkkel, tette hozzá Kecsenovics –, minden bizonnyal azokat látom lebegni az ég alján. Lehet, azokat láttam. Hány éves volt akkor? Mikor? Mikor ráfolyt a *vetolin* a tökindára. Hatvanhárom, hatvannégy. Hatvanöt meg, amikor megjelentek a flamingók az ég alján. Aztán azok is ellebbentek. Kifakultak a délibáb függönyébe. Csak a bogarak galacsina, meg az én ólmom maradt. Sétált bennem. Akárha ólom simogatott volna belülről. Valami ólmos kéz. A visszájamról. Mondom, eszem ágában sem volt újranősülnöm ötödször is. Nem. Még majd házasságszédelgőnek néz. Igaz, szögről-végről úgy esik ki. Vén kujon. Pedig, mondom, ötödször nem akartam, eszem ágában sem volt. Vagy hogy is mondjam. Ez az, amit nem tudok elmondani. Amit egész idő alatt halogatok. Tolok ki, tolok el magamtól a mesével. Beszélek, végtelen mesélek – melléje. Máskor még eddig sem szoktam eljutni. Megakadok valamelyik részletnél. Hol annál a siklónál, hol azoknál a strandoló kis vízipockoknál. Vagy a harmadik asszony izzó biciklijénél. Mert azt magának is elfelejtettem említeni, hogy a villámcsapás után az izzó kerekek még tettek egy fél fordulatot. Tehát még úgy elszenesedve, farzsebében az izzó pumpával is mintha tovább akart volna biciklizni. Meg is rökönyödtem, mi lesz, ha így, az izzó kerékpáron, elszenesedve hazagurul a gyerekekhez?! Ötödször nem akartam. Nem, hiszen mint mondtam, akkorra már azok a rózsaszín semmiségek is eltűntek az ég alól. Akkor már az asszonyt illetően nem erről volt szó. Nem. Még csak a mammogtatás, a vartyula gondolatáról sem. Hanem: a magányosságról. Hogy legyen kivel motyogni. Érdekes, hogyan lett a mammogtatásból motyogás. Hogy legyen kivel zsörtölődni. Meg hát persze azt is itt kell megemlíteni, hogy az öregebb gyerek kizavart az istállóból, a kisebbik fiam meg rámdöntötte a kamrát, ahol aztán meghúztam magam. Azt mondta, üvöltve persze, hogy máshol vackoljam be magam. Hatvanhat évesen ismét el kellett volna állnom szolgálni. És akkor, pontosan azon a napon mondta valaki a tejátvevő irodájában, hogy érdeklődik utánam egy bánáti asszony. Szájon kellett volna vágnom. Kit? Azt, aki azt a bánáti asszonyt kommendálta. Nem szerettem átjárni Bánátba. Már gyerekkoromban is mindig azt hittem, elpattan a kompkötél a Tisza közepén, és lecsúszik velem a komp a tengerig – bele egyenesen egy cethal szájába. De nem vágtam szájon. Enni kezdett a fene. És mintha a plajbászom is megnyikordult volna, meg

az éj palatábláján. Persze nem a lábam között. Csak a fejemben. Arra gondoltam, hátha. És be kell magának vallanom, hogy akkor már az is szép volt. Az a hátha. Ismét rámzúdult – rám, mint amikor egyszer csecsemőkoromban magamra fordítottam egy egész vájdling üszőmócsingot. Azon az éjszakán, amikor elhatároztam, hogy mégis átmegyek Bánátba, sokáig hánykolódtam a kocsiszín alá tett ágyban. Azon az éjszakán, hosszú idő után, mintha ismét lövelltem volna. De csak a lövellés emléke volt az, mert nem lett nedves tőle a gatyám. Mintha csak az agyamban játszódott volna le az egész. Fennakadt. Nem jutott le a lábam közé. Kicsíptem magam. Elcsentem a legöregebb gyerek új kalapját. És átmentem Bánátba. Sosem tűnt olyan szélesnek a Tisza. Istenem, éppen virágzott. Már-már elhittem, hogy nekem szól az az észbontó tavasz a nyári kánikulában. Nekem röpülik nászröpülésüket azok a selyem rovarok a halálba... Teljesen kótyagosan léptem Bánát földjére. Arrafelé még sósabb volt a föld. Megkóstoltam. De hát, gondoltam, ahol szikes van, én otthon vagyok. Az öregasszony is ki volt pöttyentve. Még valami bársonymasnit is biggyesztett a hajába. Meg látszott, vörös kreppapírt harapott, hogy ne legyen fehér az ajka. Nem is bántam volna, csak az volt a baj, hogy így a fogai is vörösek lettek. Úgy festett, mintha nyers, véres húst evett volna éppen. Mintha ő zabálta volna föl azt a vájdling gőzölgő, nyers mócsingot. És én lennék a következő falatja, porciója. Szerencsére a frissen sikált asztal közepére már oda volt készítve egy üveg kocsisbor. Jót fröcscsöztünk. Szerette a pityókát. A golyóbisról kezdtem mesélni neki. És ő hamarosan elkezdte keresni. Végigtapogatott. Kétszer benyúlt a lábam közé is. Mintha csak ott gyanította volna. Az ólmot. A hatalmas ólomgolyót. Nem mondom, hogy nem esett jól, ahogy simogatott, tapogatott, markolászott. Ahogy kutászkodott a bőröm alatt. Ni, mondogatta, a huncut magja! Azt mondta, rám íratja a házát. Jó kis vályogház volt. Szoba, konyha, istálló. Mintha csak ránk szabták volna. Meg azt mondta, rám íratja a földet is. Három hold sütős föld volt, még a Zadruga vetette be, kísérletképpen, szudáni fűvel. Tehene nem volt. Mondtam, majd én hozok egy tehénkét. Egy vak lova volt csak. Gondoltam, majd az én lovacskám vezetni fogja. Az egész cuccom fölfért a kocsira. Az ágy, az almárium. Szépen berendeztük a szobát. Kifényesítette az almárium fogantyúit. Én meg felmázoltam a padlót. Azt mondta, akárha lelakkoztam volna. Az én ágyamat az ablak alá tettük. Az igazság az, hogy én toltam oda. A biztonság kedvéért. Persze észrevétlenül. Nem említettem, hogy másnap is folytatta a simogatást. A bőröm alatt való kutászkodást. De kissé mintha durvábban csinálta volna. Mintha kissé durvábban kapkodott volna a lábam közé. Durvábban kereste a csumát. És ez megrémített kissé. Megfagyasztott valahogy. És ha ehhez hozzáadjuk, hogy még másnap is olyan véresek voltak a fogai. Az ő ágyát meg a túlsó falhoz nyomtam. Szintén észrevétlenül, amikor kiszaladt valamiért az udvarra. És lefeküdtünk. A ház előtt volt egy görbe villanykaró, bevilágított a körtéje. Az ő ágyára. Láttam, sehogyan sem akar lehúzódni, megnyugodni. Bolhászkodik. Fosztani kezdi magáról a gúnyát. Elég sok gúnya lehetett rajta, mert mind jobban elvékonyodott. Most még valahogy még jobban ráesett a fény. Rázuhant szinte. Lehet, éppen akkor hagyták abba a fejést, a darálást és hirtelen felerősödött az áram. Csak most láttam, milyen sovány, félni kezdtem, menten összeroskad a fény súlya alatt. Még mindig vetkezett. Elszörnyedtem, ez még a húst is

levetkezi magáról, és csontvázként fog rámfeküdni. Hetvenéves volt, nem több harminc, harmincöt kilónál. És már csoszogott is felém. Gyorsan fejemre húztam a pokrócot. Számoltam a csoszogó lépteket. Feszegetni kezdte. Mit? A pokrócot. Felfeszítette és bebújt alá. Előbb csak nagyon szuszogott. Fújtatott. Mintha már két napja gyalogolt volna felém. Aztán simogatni kezdett. Durván tapogatni. Még durvábban markolászni. Ellöktem. De különösmód erősebbnek bizonyult a keze, mint az enyém. Észleltem azt már előző nap is, hogy furcsán, szinte ijesztően erősek a kezei. Ha hozzám ért, féltem, felsért, felszakítja a bőröm. De akkor még kedveskedni próbált, és kérgessége nem tűnt olyan ijesztőnek. Rugdalózni kezdtem. Gondoltam, hátha a lábam erősebb. Hátha sikerül lerúgnom az ágyról. Akkor meg azt hitte, játszom. Biciklizek a lábaimmal. Azt sziszegte, vigyázz koma, felpattanok a biciklidre. Hirtelen mintha belém is belém csapott volna a villám, harmadik feleségem izzó kerékpárját láttam, harmadik feleségemet, farzsebében az izzó biciklipumpával. Megfagyott bennem a vér: ez a némber képes beleülni az izzó pumpába! Annyira megbikásodott, meg a csontváza, hogy ide-oda röpültem, mint egy labda, mint egy rongy, úgy tett, mint amikor a bika tapossa azt a vörös rongyot, amivel bőszítették. Csak az volt a vicc (Istenem, miféle vicc, nagyon rossz vicc!), hogy én nem bőszítettem. Illetve legfeljebb azzal, hogy nem bőszítettem. Halálra rémültem. De azt is meg kell mondanom, hogy halálos rémületemben már nem lettem volna ellene a dolognak. Még arra is gondoltam, ha ez a csontváz most beindít, újraindít engem, ha kivirágoztatja száraz ágam, hálás leszek neki hátramaradt napjaimban. Naponta megpuszilom a lukát. De a borzalom éppen az volt, hogy a furi nem indított. Ütni, vágni kezdett. Egy ideig engedtem. Megérdemlem, gondoltam, üss, vágj. De aztán éreztem, ha így folytatja, egyszerűen agyonver. Voltak pillanatok, amikor már kezdtem elveszteni az eszméletemet. Úgy tűnt olykor, magával a Halállal feküdtem le. A legutolsó kujonnál is romlottabb létemre, magával a Halállal. Illetve hát, nem. Vagy hát valamiképpen mégis. Hiszen ott voltam vele. Verés közben többször is lövellt. Lövellt, mint egy üres szifon. Hol a hasamra. Hol az arcomba. Ez a girhes macska, tűnődtem, így élvez. Nem is akarja, hogy csináljak valamit. Éppen az öregemberek bénasága ingerli. Izgatja. Spriccelt az üres szifon. És még annál is szárazabbakat fingott. Nem maradt más hátra, imádkozni kezdtem. Aztán meg matatni az ágy alatt. Szerencsére gyorsan a kezem ügyébe került a bakancsom, amit már nem a Kecsenovics féltalpalt, hanem a bolond fatalpgyáros Tóth szerelte fel három centiméteres fatalpakkal. És azzal ütöttem le az őrült öregasszonyt. Aztán egy kicsit pihennem kellett. Hová kerültem? Mi történt velem? A hideg csontok alá nyúltam, karomba vettem. És elindultam vele az ágya felé. Ahogy a szoba közepére értem, rám – ránk zuhant a fény. Akkor láttam csak, én is anyaszült meztelen vagyok, az az őrült rólam is mind leszaggatta a pöndölt. Hirtelen elnehezült a kezem. Lehet, akkor, abban a pillanatban tért észhez. Észhez tért, de abban a minutumban el is aludt. Horkolni kezdett a karomban. Azt hittem, sose érek vele át a szobán. Sosem érek el vele az ágyához. Szépen, gyengéden, akárha szeretkezés után, felöltöztettem. Szépen, gyengéden, akárha a ravatalon, betakargattam. Csupa kékek lettünk, mondtam reggel. Mintha kékre meszeltük volna az éjszaka a szobát, mondta a kezeire bámulva. Aztán váratlanul a témára tért. Azt mondta, úgy viselkedtem, éppen úgy, mint

az első férje, akinek ő vette el a szüzességét. Megfagyott a vér az ereimben. Azt mondta, az első férje a második éjszaka úgy nekibikásodott, hogy végül rajta ütötte meg a guta. Rajta halt meg. Szép, nagyon szép halott volt. Csak reggel vettem le magamról, tette hozzá. Akkor az ebédnél – jó tejfölös krumplilevest főzött, meg görhét sütött (Istenem, mennyire szerettem a görhét!) – szépen elmeséltem neki az esetemet a rühméreggel. A *vetolinos* üveggel. Hirtelen kimarta a kezemből a görhe aranyrögét, előkapta valahonnan a kisbaltát, és azzal kezdett zavarni. Rühes kutya, üvöltötte. Miért nem ittad meg?! Miért engedted, hogy ráfolyjon?! Végül is valahogy sikerült kimenekülnöm. A házából. Csak a görhét sajnáltam. Megnyaltam az ujjaimat, de a vér sós ízét éreztem. Ismét otthagytam csapot-papot. Mármint a lovat, a tehénkét, meg a kocsit is. Ott az ágyat, az almáriumot. Kicsit örültem is, hogy végre megszabadultam mindentől. Ismét sikítva szaladtam neki a sziknek. Szaladtam a kompig. A virágzás már befejeződött. Selyemtetemek, üres selyemtetemek borították a folyót. Tompán álltam a komp orrában. A folyó közepe felé feleszméltem, rádöbbentem, hogy immár a másik oldalon, a mi oldalunkon, Bácskában sincs hová mennem. Belevetettem magam a vízbe. Nem éppen azért, hogy beleöljem magam. Hanem tán inkább azért, hogy valamiképpen kicsússzak a két part közül. Arra gondoltam, csinálok egy kis kunyhót magamnak az első homokszigeten. Én még ismertem egy öreg pákászt. Nem értem, őt, az öreg pákászt, miért nem festik fel a templom falára. Persze az is benn volt a dologban, hogy jó lenne alámerülni egy kicsit – vagy örökre a hűs vízben. Tele voltam sebbel. Mintha egy vadmacskával töltöttem volna az éjszakát. Mintha egy kiéhezett nőstényfarkassal kötöttek volna egy zsákba. De mindebből nem lett semmi. A kompos gyorsan átugrott az egyik csónakba, és ügyesen kiemelt a csáklyájával. Akárha láttam volna magam, ahogy ott lógok a csáklya végén, az üres, selyemtetemekkel borított folyó felett. Később mesélték, a gebe némber már három férjét átszekszölte a túlvilágra. Nemcsak az elsőt, nemcsak azt a szüzet. Én lettem volna a negyedik. Nekem ő volt az ötödik asszonyom, de én csak egyet temettem el. Így mondták: az a gebe némber átszekszölte őket a túlvilágra. Előbb persze elképedtem, de aztán arra gondoltam, valójában én is valami ilyesmin törtem az eszem. Egykor én is arról álmodoztam, hogy így valahogy segítem magam át. Nem is hogy át. Úgy, hogy minden megszűnik lassan, de én csak mammogtatom szépen, lassan. Mammogtatom vég nélkül a vartyulát. Valahogy úgy, mint ahogy a halászok kuttyogtatják a vizet. Nem is a halakat csalogatva, hanem a folyó egész testével érintkezve. Az egész vízzel, amelyben az ég, a csillagok tükröződnek. Csak kutytyogtatnak. Majd tovább eveznek szépen, lassan. És észre sem veszik, hogy lassan elkopik az evezőjük. El a vízben, a levegőben. Éppen úgy, mint a hólapát, amellyel búzát, forró búzát lapátolnak végtelen a magtárakban. Úgy gondoltam, esténként szépen befekszik az ágyba az asszony, és szétrakott lábakkal várja, hogy elkezdjem mammogtatni. Hajnalban aztán megiszok egy snapszot. Este egy fröccsöt. Megetetem a lovat, a tehénkét. Új kötelet fonok szűz manilából. Nem azért, hogy legyen mire felkötnöm magam. Nem. Csak hogy legyen. Ha véletlenül mégis fel akarnám kötni magam. De végül is se asszony, se ló, se tehénke, se kötél. Mondom, az én életem sehogyan sem akar mesévé simulni. Ültem a lábatlannal, a vakkal, a félnótással a vályúban egész nyáron. A lábatlan

meg-meggyújtotta a kénes vizet. De mi csak ültünk benne, akár az ördögök. Igen, mondta Vak Vigh Tibike: mindig is ilyen szépnek képzeltem el a poklot. És tényleg, valahogy jó volt, szép volt a pokolban. De aztán jött ez az ősz. Nem aludhattam tovább künn a szénában. Szerencsére a csárdában ráfutottam a Milomirre. És elhívott magához. Volt egy kis ecetes bora. A karsztról mesélt, ahonnan jöttek. Azt mondta, a szik is olyasvalami, mint az ő karsztjuk, azért szeret itt, a Járásszélen. Aztán a háborúról mesélt. Arról, hogy ő valójában egy orosz tiszt. Mert az oroszoknál szolgált. Tankista. Ott harcolt Sztalingrádban. Már jócskán beszívtunk, amikor elővette a pisztolyát, és rámparancsolt, fogjam a villát. És rakjam odébb az óriás ganérakást. Viszolyogtam, hiszen éppen az előbb szart a tetejére. Nagy nehezen hozzákezdtem, mert hallottam, ahogy felhúzza a pisztolyt. De alig hogy nekiveselkedtem, valami kemény tárgyba ütközött a villám. El nem tudtam képzelni, mi a fene lehet az. Mit akar kibányásztatni velem a szar alól. Egy tank volt. Felnyitotta a tetejét. Ügyesen beugrott. Nagy bőrsapkát húzott a fejére és beindította a motort. Járatta egy ideig. Aztán ugyanolyan ügyesen kiugrott. Majd ismét a pisztolyával hadonászva betemettette, elrejtette velem a behemót tankot. Mintha mi sem történt volna, hajnalig iszogattunk. Ezzel fog harcolni ellenünk, ellenem, mondta. Érted? – kérdezte. Értem, mondtam. Többé nem tett említést róla. Többé soha. Megengedte, hogy fenn aludjak nála a padláson. Aztán itt éltem Milomirnál. Milomir fölött. De szinte sose láttam. Szépen berendezkedtem. Estelente felhúztam a létrát. Néha napokig nem jöttem le. Mintha máris a mennyországba jutottam volna. Akkor tehát az égő vályú mégiscsak a tisztítótűz volt. Eszegettem a darazsak keserű mézét. Megfejtem Milomir teheneit. Ha lementem, nem gyalogoltam már be a Járásra. Itt üldögéltem a ház előtt a kamillában. Szépen elvoltam az apró, színes, zománcos bogarakkal. Szerettem nézni, ahogy bukik le a nap, az alkonyt. Akkor egy reggel – nem emlékszem már, mit kerestem lenn olyan korán – lekuporodott mellém a tollas öregasszony. Azt mondta, de jól megültél. Jól, mondtam. Amikor hazajöttem a fogságból, olyan sovány voltam, hogy még ülni sem bírtam. Ha ráültem a székre, mindig nagyot koppant a farkcsontom. Én szeretem a csontfaszúakat, mondta nevetve az öregasszony, és megkínált pipadohánnyal. Azt hittem, szél kerekedik, mert vibrálni kezdett körülöttünk a levegő. Azt mondta, csak holnap kezdenek fosztani a parasztok. Mondtam, tudom, én is szoktam segíteni nekik. Mást nem is nagyon beszéltünk. Előbb nekem kellett hugyoznom. Nem mentem messzire, csak addig a kiszáradt akácig. Jó még? – kérdezte, ahogy rázogatva visszajöttem. Nem, mondtam. Nevettünk. Aztán neki kellett hugyoznia. Épp csak felemelte a szoknyáját. Milyen szomjas ez a ti sziketek, mondta. Megint nevettünk. Egy pillanatig még térdén tartotta a szoknyáját, mert észrevette, hogy a lába között feledkeztem. Persze már eleve úgy helyezkedett, hogy muszáj volt belenéznem, belefeledkeznem. Megszédültem. Mintha egy nagy bazsarózsát szorított volna az arcomra. Mintha azzal akart volna megfojtani. Visszakuporodott mellém. Sokáig nem szólaltunk meg. Itt laksz fenn? Igen. Estefelé felmászott ő is. Előttem. Segített felhúzni a létrát. Tetszett neki nálam. Még sosem illatozott annyira a menta, a kamilla. Már a létrán visszazökkentem a rendes kerékvágásba. Rácsapódtam. Ráforrtam. Mondtam, álmodoztam valami ilyesmiről, de arról, hogy én valaha ismét megbikásodjak, arra nem is gondoltam. Mi

van, mi történt, kérdezte gyönyörrel és megrökönyödéssel elegy arcomat látva. Mi lesz, ha összeragadunk, mint a kutyák? Mi lenne? Majd vonszoljuk egymást ide-oda. Harmadnap nagy kiabálásra ébredtünk. Fel akartam ugrani, de még mindig össze voltunk ragadva. Nyugodjál már, no, ne ficánkolj. A tollas volt. Az kiabált, hadonászott egy nagykéssel. Kiengedem a beleteket! Még a dögkútban is rátok szarok! Másnap is visszajött, de aztán többé nem mutatkozott. Szerencsére volt egy fél oldal szalonnám, nem kellett lemennünk. Akkortájt történt, hogy egy hajnalban Milomir begyújtotta a tankot. Előbb azt hittem, ellenünk indul harcba, szétlöki a házat. És széttapos – úgy összeragadva – bennünket. De nem. A nagy rozsdás varangy a Járásnak fordult. Átmászott a sziken, felkapaszkodott az Oromhátra. Majd eltűnt a túloldalon. Többé senki sem bolygatott bennünket. Egy napon észrevétlen lefejtett magáról és eltűnt az öregasszony. A létrát a ganérakásra dobta. Estefelé láttam, ahogy a pörgebajszú tollassal hatalmas dunyhákat vonszolnak át a sziken, majd ők is eltűnnek, mint a rozsdás varangy, mint a nap narancs korongja. Az első gondolatom az volt, tán kilövődött az ólommagom is. De aztán rábukkantam a hónom alatt. Azóta azt kísérgetem, azzal utazgatok. Arról mesélgetek, ha ráakadok valakire, aki mint maga, hajlandó naphosszat hallgatni. Tavasszal költöztem ide, Lidihez, a Seriftanyára. Azt mondja, ő is valahogy így képzelte befejezni az életét: lassan mammogtatva.

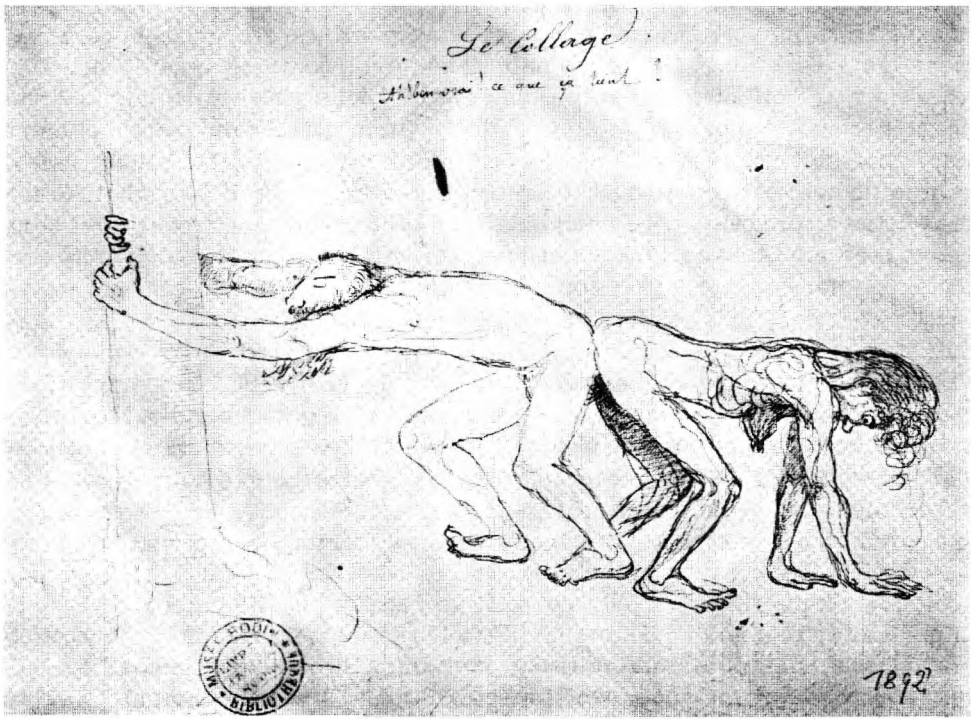

Idézés

Részvétlátogatást teszek önmagamnál
utcákat és tájakat járva.
Levélbélyegnyi épület Óbudán,
most a Larousse-ban áll apád szobája.

Sarkon koboldok, kíváncsiak,
már mindent tudnak. De nem tágít,
ki a gyászmenetből kimaradt.
Jegyirodák és pályaudvar
a röptér sose változik,
mindegyik ajtó más mennyország
folyosójába igazít.

S a kofferek!
Mindenik egy lélekidézés,
sötétbe csukott zúgó csigák
őrzik a tenger hullámverését.

S egy cipőtalpon mennyi márványpadló
virága nyílik! Kővirágok.
Lejárt autóbuszjegyen Palermo
romló bájának nekivágok.

Mert lassan minden roskatag,
a táj az, ami összetartja,
a szikrázóan fényporos
a tenger februári napja.

Házak tartják a szűk utcákat,
amiken csordogál a nép,
állványokon ruhák lobognak.
Farsangi vonulás a lét,
napsütés, jókedv, hús-evés.
Az élet jó, de nem elég.

Akár a rózsa

Akár a rózsa, belső parancsra,
sziromról sziromra.
Így nő a vers is,
szóról szóra.
Akár a rózsa.

Alaprajz

A hó, miről még nem is beszéltünk,
az alapanyag, a nélkülözhetetlen.
Rajt fekete varázsvonalak.
tükörben kopasz ágak.
Az életünknek alaprajza,
vagy kivirágzik, vagy elszárad.
De voltaképpen akkor él,
amikor már vonallá érik,
olyan lesz, mint a gondolat,
mi agyunk telkére házat épít.

Teremtéstörténet

Amikor a tengerből jöttünk,
kikászálódtunk: halak, békák,
egyforma idétlen ebihalak,
kik ettük egymás maradékát.

Semmi sem történt. Csupa semmi.
De ahogy órán a perc szivárog,
szivárogtak évmilliárdok.
Egyformaságból lett kétforma.
S reájuk ömlött, mint a láva,
a bűnbeesés csodálkozása.
Kezdetét vette a történet,
hirtelen, mintegy villámcsapásra.

TANDORI DEZSŐ

Szabadiskola

(8.) József Attila-kettős

József Attilához volt a legnehezebb eljutni. Őt kerítették „a legközelebbre". Most, hogy ezt följegyzem – további, egyébfajta teendők végzése során el ne felejtsem: így akartam indítani egy írást, ezt itt, hetek óta keresve, honnét is hát?! – elgondolom, mi volt végeredményben „az ember" irodalmi tájékozódásának módja, útja azokban az 1950-es években, sajátosan az én eligazodásom hogyan is történt effélékben úgy 1954 és 1958 között? Akkoriban, az ötvenesek derekához közeledvén az idő, még merészség volt Kosztolányit tanítani... ha ugyan lehetett. Irodalmi szakkörön Rimbaud-t, Verlaine-t ismertetni, Tóth Árpád fordításait; egyszerre szétnyílt valami függöny, mindazonáltal, és 1956 előtt már, de közvetlenül utána is hirtelen olyan könyvekhez jutott a kutyakölyök-a-kora író, mint Camus „Közöny" címmel kiadott regénye, mint Graham Greene-től „A csendes amerikai", megjelent Weöres, Nemes Nagy Ágnes, Mészöly Miklós, Kálnoky, Jékely, Pilinszky... Számos efféle könyv előtörténetéről rémlegendákat hallani aztán – miért kellett egy „küzdelmesen keresztény verset írnia" *legalább* a, amúgy is koncentrációstávolos könyvbe egy költőnek, miféle rettegések jártak, járhattak némely novellák nyomában (a szerző részéről) etc. Mégis: volt Mándy, volt csakhamar Proustról könyv, volt idegennyelvű könyvesbolt, ahol németül Saint-Exupéryről, Rimbaud-ról, Kafkáról etc. lehetett monográfiákat vásárolni, mit mondjak, két órányi „cédulázás" órabéréből. (Megjegyzem: a könyvárak ahhoz képest még a mi itteni szegénység-realitásunknak megfelelően mentek föl, mi lesz, ha követik a Krone, a König, a Pamfister, a Hurbugler, a Hackelmacker és társai árát, sör, kolbász, kisbigyó szendvics stb., bizony, lóversenypályákat tudok a Rajna mentén, ahol olcsóbban kijövök, mint egy-egy magyar másodosztály-a-pincéjében; hát ennyi a könyvekről a megjegyzendőm; s ha a reális árak szerinti emelkedés ütne be, mi volna? Vagy igen olcsó puhakötésűek, sorozatokban; vagy osztrák schillingben kb. ugyanannyi, mint forintban nálunk; igaz, a magyar műfordítók is legendásan éhbérért dolgoztak mindig, s nem hinném, hogy pontosan a magamfajta ilyen gályás munkavégző járna jól – munkaerejének árát illetően –, rosszul járna viszont a pénztárcáját tekintve; nem is vagyok nagy könyvvásárló, lendületemből hetenként inkább megveszek egy Figarót, megnézem, ismerős lovaim hogyan futottak, s ezt a 78.– forintnyi pénzt tekintem borravalónak, a hét többi napján, ha ráérek, vagy krumpliért, madárkosztért, gyógyszertárba stb. épp arra megyek, *ingyen* lapozok bele nevezett francia napilapba, s ez az én szabadpolcos könyvtáram.) Szóval, Nemes Nagy Ágnes (tanárom volt három évig a gimnáziumban, 1954-57), Ottlik Géza, Mészöly Miklós és Polcz Alaine, Kálnoky, Mándy, Jékely, Pilinszky „révén" tájékozódtunk, tájékozódtam az idő tájt „világirodalmilag".

Magyar irodalmilag pedig annyira megvoltak ők, hogy a dolgok nagyon lassú romlása eredményezte azt is csak már, hogy a Forma-I (rég volt!), az angol liga focija (rég volt!), „a lovak" (vannak is, nem is) iránt kezdtek „érdeklődni". Teljességgel az irodalomban éltem, és...

... azt se hittem, hogy József Attilából a munkabér, a munkaerő ára fog ilyen elemien foglalkoztatni. Meg a bombarobbanás, mely bankó, a fillérként száll szét a szilánkja. Még „a Balkán", „hegyi Karabah" (rémes országmeghatározás, nyelvünkön!) és egyebek mellett is komoly produkciónak tartom ezeket a bankós bombarobbantásokat, s mindenütt. Nos, József Attila-képem kezd egyre komplexebb lenni. Mondjuk, nem a szerelemmel (is) átszőtt lét-bánat az első ok, amiért belelapozok könyvébe. Nem elsődleg ilyesmi; sőt.

Nos, ha azt pedzettem volna az imént, hogy József Attilát túlközelbe, művi közelségbe, politikaisan erőltetve hozták hozzánk, nekünk és velünk, nyomban hozzáteszem: akik Nemes Nagy Ágnes óráin, még ha az utolsó padban olykor fújós papírfocizva is, figyelmesen ültünk, nem kaptunk irodalmi fertőzetet amaz évektől. József Attila is szakszerűséggel a helyén volt. Magam meg különben is olyan Camus-Idegenje vagyok erősen, szeretem, ha békén hagynak, és körülbelül (és fájón) érzékelem, mennyit érdemes feccölni egy földrajzi tájba vagy egy korszakba. Nem bízom benne, hogy a feccölősdi bennem túl fog tengeni; mert most már itt élek, úgy látom, a továbbiakban is, meg aztán olyan rettentő sok időm se biztos, hogy hátra van. Ám akkor, 1957 táján még sok időm volt „hátra", azaz előre, és az ilyen bontakozó-állapotiság (viccelek, de csak a szóval!) velejárója, hogy a bánatot, a fél-tragédiát (mely nem is olyan tragédia) *is* termékenyen éli meg, úgy értem, szellemileg úgy. Tehát amikor József Attila létverseit idéztük szerelmi gondjainkra, meg egyáltalán, akkor – hogy most meg csúnyán fejezzem ki magam – „nem volt véletlen", ha korántsem a szerelmes versekhez fordultunk, hanem az Istent szólítókhoz stb., nem adtuk alább mi akkoron, mint hogy a világbéli teljes létezés(t, terheit, meggondolatlanságait etc.) vonatkoztassuk csekély (nagy! mert sok idő állt még előttünk) helyzetünkre, és akikre a költészet szakszerűséggel is hatott, megtanul*hatott* a saját élete révén (ah, általában senki se az élete árán!) egyet-mást a szakmáról, alapvetések birtokába jutott, az egyik legkülönösebb e századi nagyköltő sorai, szakaszai, versépítkezése, önfeledt zsenialitása, önemésztő aprómunkája jóvoltából. Elsöprőnek feltűnő bajokra adott maradandó átvilágítást ez a költészet, evilágiságában is jószerén anyagtalanul, közvetlensége ellenére se tolakvón, és nekem, jellemző mód, ma is az az otromba küllemű, rút kötésű és papírú, 1955-ös kötet „a" József Attilám, amelyet a következő év tavaszán 30-ról 20 Ft-ra, látványosan leszállított (gumibélyegzővel átpecsételt) áron vásároltam. Hirtelen jutott az eszembe, el ne feledjem, igen: ahogy ezekről a részletkérdésekről beszélek – vagy túlságosan általánosba is megyek –, azért teszem, egyebek között, mert ha idehaza (az én anyanyelvem Magyarországnak hívott terepén, meg kicsit, de nem mindig, más ily ajkú helyeken szintén) József Attiláról beszélgetünk, hát megannyiszor „úgy egymás közt" tesszük, és erre nincs is hasonlat, hogy *miként*, és azért nincs, mert a magyar költészet ilyesképp, Petőfivel, Csokonaival, meg József Attilával, Jékelyvel és etc., úgy, ahogy van, *szent*, vagyis maximum értékű, fokozhatatlan valami. Kiünk-kiünk hordozza, forgatja magában, vízjelének érzi, idézendő matériájának, még ha csak amalgámjának is a fogában, József Attilát –

nem idegen anyagnak. Nem szeretem az összekacsintást, de a műhomlokráncokat sem; nehezen „vitatok meg" valamely „kérdést" épp ezért; idegeinket, tudatunkat, gondolkodásunk módját stb. sokféleképpen próbára tehetjük, s nem is kockázat nélkül, *és* „közben" nincs mégse ez a rossz értelmű cinkosság vagy (mert különböző alapú!) mű-gond. Mégis, ami József Attilát illeti, nem restellem magam, ha száznál is több ma-már-köz(ös)-helyére utalni merészelek; s inkább azt nem erőltetném sehogyan sem, hogy mindegyikhez valami személyeset (rémes lenne!) fűzzek. József Attilához tehát nekünk, Nemes Nagy Ágnes tanítványainak nem volt kínos eljutnunk, még a hamis-utak, még a (ki-ki nézzen a szívébe, ál-lendületek elkapkodhatnak akárkit) hamis átvettségek (ál-lelkesedés, ál-homlokránc stb., huszonöt-harminc éve is még!), tehát a rossz értelmű dörzsanyagok ellenére is a maga pontos evidenciájával/ban állt előttünk, derengett bennünk, segített minket (mert: igen! ezt is tette) József Attila; már fogyó időnkben magunkrahagyatottabb, elemiségekig el-eljutó gondolatú, létérzékelésű stb. egyedeket. Költőnkről inkább „hogyan" szólni nehéz.

Nagyon természetes mozdulatsor lenne: felütögetni a kötetet, „az én" József Attila-könyvemet, és beszámolni (micsoda feszült izgalom várná!), „nekem" pont melyik vers volt az, ami ekkor és akkor, erre meg arra. De gondolkodjunk el inkább ezen, egy pillanatra várjunk csak: ez és az? Ekkor és amakkor? Mi volt ez az „ez" meg „az"? És pontosan mikor volt? Éjszaka? Délben? Egyetemi órák szünetében? Nyári munka mellett? Miután az édesanyánkkal veszekedtünk? Mivel kusza mód voltunk szerelmesek? Mettől meddig tartott egy-egy ilyen megrendülés-időszak? S hogyan idéztük rá József Attilát? Olvasgatva? Már fejből? Sírva? Bezárkózva (ha volt!) szobánkba? Ez a személyes-idő is olyasmit, köz-érthetően affélét próbálna jelölni most (nálam), ami jószerén versrészlet-idézéssel ér föl. Gondolom, akihez örökérvénnyel „közlékeny" marad József Attila versvonulata, mind élt át hasonló végső mód szubjektív időt „vele". S nem is különös akkor már, hogy ez a fokozhatatlan személyesség az egyéni túlságok visszafoghatását is hozta a maga idején. Mármost az emlékekkel több bajban vagyunk, az eltelt idő – a fogalmilag legalábbis fogyatkozó várhatósággal együtt – megnehezíti a közelítést; a József Attila + „mi" képződményhez, ehhez a kettős-képhez több restelkedéssel fordulunk már; visszafog valami, hogy „vallomásosak" legyünk. Magam is csaknem elfelejtettem, hogy végeredményben az öngyilkosság kérdését illetően forgattam magamban pár hónapja a József Attila-fogalmat; s ezt természetesen nem úgy értem, hogy feltett szándékom lenne bármifajta öngyilkosságot elkövetni; de itt kénytelen vagyok elfogadni a tettenérést: ha testi valóm ügyében ilyet nem tervezek is, a világ olyképp alakult, hogy más látmódunkban, más szakelágazásunkkal, egy-egy részlet-meglétünkkel igenis könnyebben követünk/nénk/hetnénk/getünk el „öngyilkosságot...", mint korábban, amikor... ezt ne is részletezzük. Maradjunk ennyi öngyilkosságban: a hamis világok egyik hamisának túl sok a maradványa még a „másmilyenn-váltban", úgy körben mindenütt; amerre csak nézünk; hát intsen egészségőrzésre inkább ez: hogy sokféleképp mintha még mindig az elmúltakban élnénk (az elmúltakban élünk). Tehát még ezt az alapmotívumot is el*rest*elkedtem volna, valahogy úgy, mint ahogy létezésünk kiszolgáltatottságát a múltakban megsokszorozottan megszoktuk: „nem érdemes többet feccölni" (beleadni, rászánni stb.) az egészbe... nem is kapunk sokat... ne is akarjunk... már-

most a magam foglalkozásában ez a mostanság végképpeni hamarsággal meg tud valósulni. (Lásd a munkaerő és ára c. fejtegetést.)

(És úgy egyáltalán: szívesebben taglalnám J. A.-tól *ezt*, mint megannyi, hozzám közelebbi tárgyát.)

De hát most nem is tudom, egyre csak közbevetésekkel folytathatom: mintha a régi fizika-tantétel akarna érvényesülni: hol is a nyugalmi állapot *és* az egyenes vonalú, egyenletes mozgás egyenértékű lenne. Hol van ebből a nagy kálium-lobogás? Bizony hol. S a közbevetés tárgya: a napra nap végzett szakmunka a vegetálás, és a „saját" megnyilatkozás az öngyilkosság. A természetes, vagy „zen" állapot: ha az ember például csak úgy megy (ül sziklafalon, a zörgő vontatón nézi a hullámokat, a rakpartról a dinnyehéj elúszását?), esetleg bele is kezd valamibe... esetleg papír-ceruza híján próbál gyűjteni valami elmehozadékot, „ami az eszébe jut", s mivel ez már kezd úgy idegződni belé, hogy „öngyilkosság" (megnyilatkozni stb.), áttesztéli (áttestálja) konkrétba, s megnéz akár a Villiers úton is egy „kis fanyelűt" (nem annyira nézi meg, hogy utána akár másfél éven át is, bár alkalma volna rá, odamenjen, megint megnézze – nem, ez inkább csak hasonlat lesz aztán), nos, a közbevetés megvolt, ez volt – de hát azért kellettek hónapok ehhez is, igen, hogy rászánjam magam a József Attila-kettősre.

Korántsem fogok József Attila okán (vagy nála) „az öngyilkosság" kérdésével foglalkozni. Mindazonáltal innen indult, ez is igaz, az egész. Most innen indult.

Közbevetés megint? Hogy „ne feledjük": Szabó Lőrincnél az az öngyilkosság, vagy majdnem az – – – Kosztolányinál az az *átlőném fiatal fejem* – – – Babitsnál a *ne mondj le semmiről* – – – Jékely huszonéves-kori tömérdeksége halál-gondolatokban; hogy így írjam körül... Vagy egyáltalán, a halál elgondolása... Azt hiszem, ugyanilyen erősséggel véltem érzékelni (kb. gondoltam el), hogyan fekszik aztán „akkor" az ember. Mint természetfilmekben, híradókban a partravetett bálna-, delfintetemek. Nem akarhatom magamnak. És meghalni? Minden halál fulladásos halál, írja Szabó Lőrinc. Az meg? Nekem olyan, mint ha élőben az alsó ágyon kell aludnom, vagy mint ha – kényszerképzet a gyerekkorból – begyömöszölnének a dívány alá, pár centis résbe. De másképpen: Samu, verebünk, aki elmúlt, lassan, elfogyott... elszállt belőle az erő, az élet. Még annyi fulladást se...! Nemes Nagy Ágnest idézem inkább: „Nem akarok meghalni, nem..." És hogy „élni, lélegzettelen, / hogy élni étlen, egyedül..." Hát inkább ez. De ha ez megvan, jön megint elölről, hogy...

Jön kávéval és kávétlan, borral és bor nélkül, jó és rossz „hangulatban", itthon és idegenben, veszett együttesben és egyedül, mit sem tervezve és lázas tevékenység közepette. (Igen, hirtelen még akkor is, bár ha – ld. Pascal? – elfedjük a szakadékot, amely felé rohanunk, akkor... És ezek a dolgok, melyek a szakadékot eltakarják szemünk elől, ezek épp maguk a dolgok... tetteink, események stb. De vannak olyan dolgok, tettek és események, amelyek épp azt hozzák: nem, inkább nem élni... *így* nem. S ez akkor körbe forog.) Camus, még: arról, hogy az öngyilkosság mint filozófiai kérdés. Csak, megjegyzendő – ha jól értem őt –, hogy „nem old meg semmit". Majdnem elfelejtettem: hát Hamlet mit mond e tárgyban. Ugye, látjuk. Nem merek József Attila örvén erről beszélni. Már nem is kell.

Igaz, Szép Ernőnél is ott ez az elmúlni-vágyás; mivel azonban ő nem lett öngyilkos (és magunk dettó nem, mi, akik ezt olvassuk – magam, is, betűhibára,

aztán még, ezt –, társai ebben), nála a tárgy nyitott, mint nálunk. Még valami: X, Y... de Samu és Szpéró és mind, akik *ennyire* fontosak nekünk: nem érezzük-e épp náluk: „őket legalább már nem érheti baj"? Visszatérek József Attilához.

Véletlenül a *Kései sirató* oldalán nyílik a könyv. Az utolsó 1935-ös vers (az én kötetemben). Arányrendszert, hullámzásmódokat „tanultunk" a révén. Nem a színpadias előadásokra gondolok. És az európai logikával még elérhető „zen"-alapállagra volt (és marad) jó példa, termékenyen az: „Kit anya szült, az mind csalódik végül, / vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni..." (Az „így" a versben előadottakra vonatkozik; a végsőnek tartható kétségbeesés-állapotra.) „Ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül, / ebbe fog belehalni." Milyen szép logikai evidenciával alakulnak még a hangzók is! Ezt mondhatnám, ha a legcsekélyebb szándékom is lenne „József Attila-tanulmányt" írni. Nem, sokkal inkább ott járok valahol én-nem-tudom-hol, Szép Ernővel fogalmazva, én-nem-tudom-hol-távol, ahol József Attila soraira gondolok. Nem a *Nem emel föl* létérzet-elemiségére, azokra a versekre tehát, melyeknek típusa az ötvenesek-hatvanasok fordulóján, egy bizonyos életkoromban, némely körülmények közt etc. segítségforrásom volt... mikor is költészeti szépség és elemiség, *valamint* megsegítő erő és érvény még egy és ugyanaz volt. Ma? Végig akarok menni megint egyszer, talán, félig borús időben, mondjuk, Gelsenkirchen néhány utcáján, betérni ide-oda, vagy annyit se, azt érezni, minek? Mit járok erre én? Lásd Kosztolányi New York-kávéház-verse. Azok már rég alusznak... Kik? A szívem, szívem is, mondja Kosztolányi, kérdem, a régi-e a hangja. A régi, de csak léptek hangja... beszélgetésfoszlányoké, melyeket hallok... váratlanul egy középület előtt: egy elszabadult lufi jön... Egy aluljáróba kanyarodom be, nézem a kisvárosi vasárnapot, s az utca két oldalát. A nap kisüt. A szívem, a szívem, és az ő hangja. Véletlenül kis „ö"-vel gépeltem, hogy „ő". Nem, tehát ezek a nagy ellentétek nem annyira gyötrőek most (nekem, már), hogy „valljalak, tagadjalak, / segíts meg mindkét szükségemben." Vagy hát ez sem tölt el sok reménnyel (nem éltető erejű illúzió): „Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám, / Vizsgáld meg az én ügyemet..."

Most itt azért meghökkenek egy pillanatra. Szerves fordulathoz érkezem „akadozó ügyemmel":

„... mielőtt magam feláldoznám". Igen, ez komoly baljóslat. De hát beszélünk annyi mindent.

*

Ember mifelénk, a szellemi dolgok mai állása „mellett" (és közepette), bizonyos szinten felül (és némi őszinteséggel, önismerettel) nem mond ilyet, nem is az, hogy nem mondhat, de hogy ember itt ma ilyet nem mond: „mielőtt magam feláldoznám". Mely célból? Miféle oltáron? Kinek? Miért? Legföljebb kész, passz, elég, gyerünk. De nem jutna eszembe azt hinni, hogy pl. az én áldozatomra bárkinek, bárminek szüksége lehetne. Messze attól! Ezért is döbbent meg ez a sor.

Valóban változott, a Nyugat nagy és kisebb nemzedékei óta, a kor. Ezt Károlyi Csaba nagy meggyőző erővel, frissítően mondta el; de Ferencz Győzővel ugyanígy beszélgettünk. Különféle megokolásai lehetnek a ténynek. S nekem nem is ez a témám. Mégis, kikerülhetetlen az említése. Ezeknek a József Attila-verseknek az elemi evidenciáját, megszólító erejét más adja. Számítana hát a

verstartalom? Igen. A forma is lehet az? Persze. Van, ahol a forma marad – dadogok! – az egyetlen, de aztán múlhatatlan tartalom. (Talán.)

*

Hanem hát vajon ez is még – van-e? Hogy ilyen nehezen láttam neki ennek itt, aztán annyira otthon érzem magam az írás közegén/ben. Hogy ezt művelem; hogy ilyesmit írok. Van ez még? Csak én vagyok, netán, és létem önmozgása, hogy ilyesmit... Stb. Nem hinném, pontosan ez a módozat az, ez is, mert nem minden, ami irodalomként (és ahogy az irodalom) valami csekély valódi érdeklődésre legalább *létezhet* nálunk. Már Bécsben nem sajdul bennem ilyen érzés; nem csodálkozom a „másodlagos-irodalom" elemi létén; nálunk ma – ez nekem külön öröm. Hát ilyen szempontból nem kell fordított öngyilkosságot elkövetnem – megnyilatkozhatom.

*

Mennyire szerettem én is ezt: „Kitágul, mint az űr, az elme; / a csöndbe térnek a dalok." Ó, hogy József Attila mennyire aktuálisan tud megszólítani valakit még ma is! Még iménti (nem is oly képtelen?) képtelenségeimben is. Tovább: „Kitetszik, mily üres dolog, / mily világ visszája bolyong bennem, mint lélek..." Eléggé megdöbbentőnek érzem viszont, hogy mi is akkor hát a lélek? „...a lét türelme". Gondolkodjunk csak ezen egy kicsit. Értelmetlennek hitt meglétünk, reménytelennek vélhető cselekvéseink... és mindez: a lét türelme? Ez volna lelkünk? Ilyen evidenciás, ilyen nagy eredendőségű? Türelem, mondom hát sokaknak – kiktől nem várok jobb szívvel levést, persze, mégis –, türelem. A létre kell hasonlítani. Próbáljatok úgy tenni, mintha léteznétek, és *így* hagyjatok mást is létezni.

Persze, ez ugyanannyi is lehet, mint „megdögölni-hagyni". Nem vitás.

És mégis...! Ez jó, ezt tudni, ez a lét-türelme, ezt a léttürelmét!

*

Ottlikék jutnak eszembe, Gyöngyi és Géza. Ottlik Géza mondta, rádiósoknak, hogy a macska...? (Macskájuk volt, egy Poe-novella „jellegzetesen ősmagyar" névpárosából, a Metzengerstein–Berlifitzing kettősből, a Metzengerstein, Metzen... és sokat viccelődtünk, ahogy neveit próbálgattuk, meg egyáltalán. Nem vagyok macskás, hadd jegyezzem meg, de mások macskája is szent tud lenni nekem. Hogy fejlődöm!) A macska, igenis fontos szempont a macska. Hát mindenfélének elneveztük, épp csak a híres wittgensteini mondásnak nem, a Metzent... most így emlegetem, lelkembe párbeszélve, Gyöngyivel és Gézával, persze, a macska is jelen van: „Lét-Türelme... na, igen, ő Lét-Türelme".

És nem?!

*

Nem szabad soha „magunkra olvasnunk" ilyesmit: „Téged szeretnek, könnyen értenek, / nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e; / én túlmagasra vettem magamat, / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre." József Attila se javasolná, hogy patikának használjuk őt. Meg hogy ilyen panaceák vannak, természetgyógyász szerek akár, a léleknek, mint a vers – nem. Menj ki, mondom ma-

gamnak, Gelsen–Horstban egy nagyon *egyszerű*kkel ékes és terhes délután, egy versenynapra... és próbálj úgy játszani, mintha dekáznál, apró rongylabdával... de ne essen le a lábadról a földre, végig ne. Vagy ebben a horpadt serpenyőben, mely állítólag csodasütő (csak leesett, de nem repedt el a bevonata), csinálj egy *konzisztens* sajtos omlettet... mint az a bóvliárus asszony a Lafayette áruház előtt... és talán Maisons-Laffitte-be, a Hosszú Koporsó pályájára (2,2 km az egyenese; mint a Batthyány tértől a Műegyetem) is eljutsz majd. Vagy ülj le csak itt, e két végponton, a rakpartra. A rakodópart alsó köve. Milyen furcsa, hogy a 2,2 km-es hosszú-egyenest mindig a Duna-parttal akarod szemléltetni. Ne beszélj arról, hogy túl magasra vetted-e magad, leplezd inkább... mondd, bár nyilván igaz, hogy „ennyit véltél belefeccölendőnek" itt a dolgokba, életed során. Ne részletezd, hogy neked ügyed lett volna, hogy vártál valamit, elviselést e világon, valakiktől, valakitől... végeredményben „el vagy viselve". Tehát ez az *Egy költőre* c. vers is olyasmi, hogy elváltozott fölüle a kor. Mint a magunk-feláldozása felől is.

Mégsem „csak egy szép és jelentős vers" ez. Mégis sokkal több. Csak nem úgy, mondom, ezt tudd.

Te dekázol vele, a szíved színpadán, vagy a lelked ócska galopp-pálya-vége-lacikonyháknál, salakon, őszi levelek hullása közepette Neuss-ban, az ottani Ipar utcában. A szegény emberektől nem félsz, fadobálók közt iszod meg az Alt söröd et, a kocsmáros egyszer még emlékezik is rá, nem Pils-t ittál, Altot... de később nem emlékszik már az egészre. Neked az úgy „egy vers" lett... épp csak nem írod meg. Másodlagos-irodalmat csinálsz belőle; megírod ilyesmibe, mint ez itt.

A fadobálók meg elektromos szerencsejátékokat úznek, kattognak a golyók stb. Neked is volt úgynevezett „tivolid", a háború után. El voltál viselve, ne is mondd, azért. Anyádra és apádra se panaszkodhatsz. Ötvennégy évedet tűrhetően működő szervekkel bírtad ki eddig magadban. És régóta esemény neked, azért, ha eszedbe jut: hogy milyen nagy dolgok ezek a szervek, benned... nem kell külön szerelmesnek lenni hozzá, hogy más valaki szerveiről írj – nem is merem idézni a verset! –, nem, csak gondolj arra, hogy ilyen szerveket kaptál te magad az elődeidtől. Rongálod őket? Nem, azt nem mondtam, hogy ne rongáld. Csak hogy: ez is valami azért... nem semmi, hahaha... rongálni lehet, de ne ítélkezz. Tényleg, Istentől, nem Istentől, de az ősöktől kaptad mindened. S ők itt éltek... és annyit azért belefeccöltek, hogy te – ezen a világon vagy. Szóval, foglalkozz valami mással, ne magaddal.

Azaz: foglalkozz egy kicsit *így* magaddal, és akkor mindenféle „dolgod" nem lesz akkora baj. Nem „szakadék", meg elfödés stb. Kérlek, érezz nyugodtan olyan vágyat, hogy Neuss-t és az ottani Ipar utcát te viszont akarod látni, és a IV. osztályú hendikepek szépségesen nagyon is jók lesznek, jók azok neked. Légy *ott*. Feledkezz bele. Hozz haza az egészből valamit. Meséld el. Most akkor ha „nem írni volna jó", hát jó, ne írj verset, írj mást.

De ha nem – hát nem. Várd ki, míg ezek a szerveid ismét működni kezdenek.

Hanem mert működnek, ne feledkezz meg egyebekről se. Menj át a másik szobába. Sánta Alízoddal foglalkozz egy kicsit, örülj, hogy vakuló széncinegétek ilyen derekasan tartja magát, és hogy még a fél szemére nem egészen vak, és micsoda vitalitás van benne. Te látsz? Mindkét szemedre? Ha sántítva is olykor,

tudsz járni? Ha fél hollótojásnyi dudor is van a bal kezeden, azért ha ráfáslizol, tudsz gépelni? Van munkád? Igen, igen, igen.

Akkor...?

És mégis, akkor is – ekkor is! – el kell, el kellett mondani.

Nem az, hogy „beszélni mindenfélét". És az se, hogy akkor az úgy lesz, mert írva áll már.

A kettő közt? Ez lenne az írás? Még ez se. Még ennél is egyszerűbb. És enynyire se egyszerű.

Látod, hogy így tudj gondolkodni, ahhoz „egy József Attila is" kellett. Minden és mindenki kellett, aki itt belefeccölte a magáét. Nyilván te is megtettél ilyesmiket, teszel is. Csak most tompa rá az érzékelésed. Magadnál. Rosszabbul látod magad. De ott ne tartsunk, hogy valami „ügy" vagy, amit meg kell vizsgálni. Bár hát tarthatunk itt is. Arról, hogy feláldozd magad, makacsul hiszed, nincs *értelmes* szó.

Átértékelődés nincs. Ahogy „bocsánat" se. De a *Tudod, hogy nincs bocsánat...* részei eltolódnak a régi skála fontosság-számai mellett. A „hisz mint a kutya hinnél / abban, ki bízna benned": messzebb tőled, érzed. Nincs szó erről se így, se úgy. Talán már nem. Nem olyan fontos ez most. Ami marad: „Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne lesd meg." Nem tudok mit szólni ennek folytatásához: „S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vesd meg." Erről sosem volt szó. Különben nem is említendő. Fontos viszont, nagyon fontos – l. Ipar utca, l. ahogy Santa Ippi futott, a már halott, vak Pipi Néni névmegfelelője –: „Könnyű emlékek, hova tűntetek? / Nehéz a szívem..." S még inkább: „Már nem élhetek meg nélkületek, / már nem fog kézen, amit megfogok." De, még összejönnek ilyen dolgok: fontosak. Személytelen kapcsolódásként, persze, igazán hihető evidenciájúak. Csak nem tagozódik részekre, ami így „létezik". Mintha a *létezni* ige is átbomlana, más-részleteződésűvé. Mintha *létet játszana...* olyan. Bigézik, sakkozik, marokkózik, rexezik. Létezik. Nem mintha játék lenne a lét, de...

Lementem a Carrefour sörözőbe, a Madeleine mögött (egy templom), és egy olyan jót...

... *lét*-eztem.

Nem, ez se. A kettő között érzem a létezést ma.

Nem is *lét*ezem. Nem is lét*ezem*.

Hol ezem, hol azom: nem *lét*.

Nem lét-*kérdés*.

Nem kérdés: *lét*.

Mint amikor, régen, és szintén (egyebek között) József Attila-hatásra játszottunk ilyeneket: mit mond az európai gondolkodó? Az európai stb. (amerikai) ember? Jó formában vagyok. Nem vagyok jó formában. És jó formában akar lenni. A zen-gondolkodás szerint mit mondok? Jóformán nem vagyok.

*

Mb, írom véletlenül – félregépelve a dolgot – Ottlik regényének híres „indulat-és-egyéb-szavát". Nem, itt csak ennyi van: *Miben hisztek...* S máig elemi szólítás nekem ez az oly jelképes-távolra irányuló kérdés: „Miben hisztek, ti makacs égitestek, / hogy föllobogva / lángokkal egymásnak nem estek?" S még a

megszemélyesítés teljesen kibontott alakja is közel így hat rám: „csak kerülitek egymást óvakodva?" A leginkább, persze, a „miben hisztek" ragad meg. Olyan, mint a könnyű emlékek, a kicsiny ólomkatonák... megvédenek engem ezek a képek, ezek a hihetések; mind az efféle, amit József Attilánál ma is a legtermészetesebbnek találhatunk, így hat ránk, üdvre – ha nem is a régi szellemi hasznokra.

De hát, persze, épp ezért hat ez a „Miben hisztek", mert nem nagyon hiszünk szellemi üdvünkben itt és most.

Csináljunk valami kohéziósat, ha maximálisak az igényeink... például járjuk az Ipar utcát, megnézzük a müncheni reptér átrakodását, együttérzünk az új reptér elleni tiltakozókkal, érezzük, mit sem ér igazságérzetük, egyebük... leülünk a rakodópart alsó kövén... ellátjuk délben azokat, akik Samu, Szpéró, Pipi Néni etc. után még élnek. Nem tudjuk, mi lesz, ha a vesztés túlságig fokozódik.

Nekem Szpéró halálával – 1988 nyara – indult el egy folyamat... Minden sokkal „színesebb" lett – és rosszabb. Milyen jól voltam addig! Akkor is folyton volt valami baj, persze.

És ez így megy. „De nincs, akinek megadjam magam", olvasom itt József Attilánál. Egy – későbbi – Pilinszky-hely jut az eszembe: „Mit kezdjen, akit elítélt, / de fölmentett később az ég, / megvonva tőle a halált, / mikor már megadta magát?" Természetes, hogy a költészet észak-fok-titok-idegenség mivolta itt, az időben közelebbi vers anyagából/val is hat, távolítólag. Ám nem is ez itt igazi tárgyunk. Hanem hogy a nemzedék(rész), egy nemzedéknek az a jelleg-vonulata, melyhez – elnagyolt besorolással élve – Pilinszky is „tartozott", erősen kötődni látszik József Attila dikciójához, verstagolásához, verslélegzetvételéhez. Mellékesen jegyezhetjük meg csupán, hogy Pilinszky János abban a versében, ahol önmaga és József Attila „együttesét" mutatja be, ellentét s „rend-rang" szerint, nem volt elégedett a meghatározással, s később alapvetően javított, finomított a szövegen; ez nagyon szép fordulat, ez József Attilának is nagy – ha szükséges efféle! – „elégtétel". Ahhoz a tragikumhoz, egyébként, amely elől József Attila nem menekülhetett (költészetével miért is menekült volna?), forma szerint Pilinszky János állt s marad a legközelebbi helyen.

*

Múlnak a „Nyugat" abszolútum-és-evidencia mindenhatóságának aktívumai, vagy legalább aktivitás-jegyei, s múltak is, jó ideje; örökértékrend része a magyar irodalomnak az a vonulata. József Attila és főleg Szép Ernő más pályát fut utóéletileg. Ám Szép Ernő van tulajdonképpen azokkal távolabb ama zárt belső egységre épülő hagyománytól; a megdolgozottságnak, az anyagalakításnak etc. attól a fogalomkörétől. A – mondjuk így – létélménynek, a létezés élményének, a létezéskonkrétumok rettentőségének, elfogadhatatlanságának stb. felismert tényszerűsége József Attilánál tragikus sugárzású, Szép Ernőnél a „nem-is-lehet-ez-másképp" sugallatát hordja és adja tovább. Elegendő csak az „Éltem – és ebbe más is belehalt már" tömör, kavicsszerű végérvényességét összevetni egy ilyen, kb. egyenérték-tartalmú Szép Ernő-vershellyel: „Az életet barátom szétszórja itt az élet, / Én nem tudom mit éltem s mi az, hogy én itt voltam, /

Már minden igazságnak, mely itt jár, udvaroltam, / Fáradt vagyok, nincs kedvem s magamról nem beszélek."

*

Klasszikusan „idézet-jellegű" helyeit József Attila nem túl jelentősen változtatja tudatomban; más kérdés, hogy nem minden marad meg ilyen jelleggel, amit emlékezetünk őriz. Hadd beszéljek itt csupán magamról. Amikor a gályázó munkák sorát végzem, s tényleg már arra vigyázok csak, hogy effélék kedvéért egy-egy magam-kidolgozta csekély „ruccanásról" le ne maradjak – de szinte azt is feladnám! folyamatosságok miatt etc. –, legföljebb (bőséggel!) írógépet cipelek magammal, s a német vagy a francia „vidéken" lakva olykor éjszaka, ágyban-párnák-közé-bepakolt súlyos kis fém táskagépemen fordítok vagy írok, ilyenkor, mondom, ez szokott megfordulni a fejemben, nem minden (önmagamnak szóló) gúnymosoly nélkül: „Hol lehet altiszt, azt kutatja..." Nem, a másik két sor már nem illik ide, szegény „atyám" erről mit sem tehet (legföljebb, hogy 1945-ben miért nem vette Nyugat felé útját??) s azt mondom, ugyanily vigyorral: már megint azt kutatom, hol lehetnék altiszt. Persze, itt erősen befolyásol a „Csak most értem meg" kezdetű József Attila-vers: „Csak most értem meg az apámat, / aki a zengő tengeren / nekivágott Amerikának." Kicsit olyan ez a versszak, hangzásra, kidolgozásra, némely elemre nézve, mintha Waugh *A megboldogult* c. regényének Poe-idézete volna, Ottlik fordításában (az igazított változatban). Nagyon nehéz meghatározni viszont az „altiszt" és a „dolgozni" különbségeit. József Attila nagy hittel, evidenciával mondhatott még ilyet: „... Én dolgozni akarok. Elegendő / harc, hogy a múltat be kell vallani". Bizonyára vannak szerencsésebb diszciplínák, sőt, vannak, ahol ez az „én dolgozni akarok" belső mosoly nélkül mondható; hogy nem immár sokszoros bohócként érzi magát jelenvalónak az alakult világ nyomdatermékes részében dolgozni akaró ember. Nem csupán a túlzott óvatosságok, az „én ebbe ennyit feccölök", a kartotékolnak-leveleim-felbont(hat)ják etc. csonk-és-rútvilág paraméterei változtak (hála az égnek), de a változások szervetlensége – a ténylegszerű (tényleg „tényleges"? igazi?) világnak kiszolgátatódva kultúránk némely igen érdemi része kénytelen érezni, hogy József Attila (vagy a Nyugat, az irodalmi Nyugat) alapfogalmai a semminél is boldogtalanabb valamibe foszlottak.

De hát ezt Szép Ernő rég megmondta. Sőt, Ottlik Gyöngyi is, tőle merőben függetlenül.

*

Itt tartunk – és ez a jó, alkalmasint! – egy-egy *ízig élni vélt* költészeti mű átgondolgatásakor; azt hiszem, semmiféle rosszkedv teléről nincs szó, mikor ezt írom. Csak a Nemes Nagy Ágnes-féle derűlátás – még ha tudjuk is, mi jött utána, 1949-től! –, a háború utáni nagy „új lélegzet" jobb-hite látszik hiányozni; nincs tél, nyár jön, innen jutott eszembe, amit idézek megint: „Nyár van. Tán nem kell így szorongani. / A keserűt majd egyszer kiokádjuk..." Az önvizsgálat undora – a szembenézésé –, az ebből fakadó szerves remény: József Attilánál a csüggedés megannyi stációján át is ugyanaz, mint Nemes Nagy Ágnes logikai-érzelmi elemzéseiben. Most, amit most érezni kezdünk – vagy tudattalan ez már

rég megvan, évtizedek óta ígérkezett! –, szentként tisztelt hagyományok tovább-élni-nem-tudásának érzete. Örök dolgokként maradnak köröttünk ők, sőt, mindennapi élhetőmet is jelentik, de már a hűvös (forró) örökkévaló dolgok közti őgyelgés ez (József Attila-kép megint, íme!), és többnyire az élhető konkrétumok, az alexandriai mód meglévő tárgyi hasonlóságok, átélhetőségek adják a szerves kapcsot.

*

„Ily szomorúan végzünk megint egy dalt"? De hát nem érzelmi kérdés ez. Átrétegződik a múlt oly értelemben, hogy a már említett egyéni szelekció végbemegy. Nyilván nyugtalanító ez bennünk is, akik felmérjük – és nem tagadjuk el – a tényt, és túlságokig ijeszt s riaszt. Nem érinti mindez a magyar költészet evidencia-hagyományának semminő részét; életművek egészét végképp nem. Csak az igények nőnek meg a szűkösségben: még jobban kideríti, még kevésbé leplezi önmaga előtt, „az ember", mit szól hozzá és hogyan, és mi nem annyira, jóllehet még tegnap így szólt. Az ötvenes évek végén olyan „Boldog, szomorú dal"-szellemben tudtam például – hogy a magam lényegtelen, de kényszerű (mert itt: dolgozatírói) példámat emlegessem megint; mert ezt tudom hitellel –, hogy „Már mindent merek, / de nincs értelme semminek sem". (A *Bukj föl az árból* c. vers.) Nem mernék ilyet mondani. Ahogy Pilinszky megannyi végső-helye is kikezdhetetlen igazság, de *mondani*, kifejezőnkül használni: túlság. Ám az is lehet, hogy a magunk elbizonytalanodottságát mondja ez csupán, ez mind csak „erről szól".

Hanem hát „mi" igazán nem akartunk volna elbizonytalanodni.

Divatszó: mégis kimondható: sokféle életkorúak, már-már életkortól függetlenül: megint „egy elveszett nemzedék" vagyunk, azzá lettünk.

Különös, hogy József Attila révén jön elő ez nekem.

Mintha továbbélésre akarna serkenteni valami sugalma.

*

Nos, ennyiben tudtam megvalósítani, hogy az ön-pusztítás képzetkörére „hangolva" próbálok téziseket és antitéziseket keresni József Attila lírájában. Hanem hát aligha másként kell gondolkoznunk, mint így: mi az – és hol és hogyan van az –, amiben és ahol és ahogy szervességként lehet élni a lírát (esszét etc.), l. Kosztolányi köröm-költészet-fogalma. Ennyiben ismét ott tartunk: felmérhetetlen mennyiségben szól hozzánk és „nekünk" – a hagyomány. Valami megnyugvással zárom tehát „a dalt".

*

Mindenféle rész-kérdés, személyes kérdés helyett, ezeken túl (mindegy most ugyanis, hogy „és az ember mit fog tenni, ha nemcsak úgy *érzi* – de valami úgy *van*", erről beszélgetünk idehaza épp, mintha csak utósugárzása volna annak, amit írtam... mert beszélni nem beszéltem róla senkinek), igen, az jött elő, hogy *az* irodalomról kellett gondolkoznom. És – lásd öngyilkosság? – fel sem tud szabadulni bennem, hogy kimondjam megmarad kibontatlan tanulmánynak, kőtömbben marad a dolog érdemi része.

Csak hát hogyan ítélhetek? Tudom-e, akár magam is, megannyi belső átré-

tegződésem után, átértékelődések következtében magamban – elevenebben vagyok, mint bármikor is? vagy az van, amit tudni vélek magamról, ennek ellenkezője tehát, az, amiről írnom kellett.

S a régi, kortalan mondás – olcsó vigasz? – : hogy maga az a tény, hogy az ember ír... Igen, de Horvátország, Bosznia?

És a többi.

József Attila a nagy spanyolországi ördöglakat-igazságot mire zárná-tárná itt?! Az ég óvjon minket.

(1992 májusában)

SOMLYÓ GYÖRGY

Szülőház

A végén ott volt a negyedik *szoba.* Kisszoba, Háló, Ebédlő. *Mindnek volt neve. Akárcsak nekem magamnak. És utánuk következett. Ez a nevesincs. Amit csak* számon *lehetett tartani. Mint egy negyedik dimenzió. Negyedik halmazállapot. A paraszti* tisztaszobák *tisztán metafizikai korrelátuma. A belül ami kívül van. Lakásonkívüli szoba. Szobánkívüli lakás. Magánkívüli önmaga. Ex... Eksztatikum. Egzotikum. Expedíció. Egyszer nem találtak valamit, s azt mondták, menjek, nézzem meg a negyedik szobában. Úgy léptem be az ajtón, ahogy Rimbaud hatolhatott be Harrarba, az első európaiként. Ugyanúgy be volt rendezve, mint a többi. Asztal, székek, dívány, szekrény. De senki sem aludt, ült, dolgozott, rakodott benne. Mint egy túlfolyó a zárt csőrendszerekben.Túlcsillag a nyitott csillagrendszerekben. Fehér folt. Fekete lyuk. A szükséges fölösleg. Ami nélkül a szükséges se lehet meg. Nem tudni, mire való. Bár éppolyan* való, *mint a többi. Mindnyájunkban benne való. Csak nem tudunk róla. A végén mindennek ott van a* negyedik *szoba.*

JOHN CAGE

ELŐADÁS A SEMMIRŐL

Ez az előadás először 1959 augusztusában jelent meg az Incontri Musicali*ban. Minden sorban négy ütem van és tizenkét ilyen sor a ritmusszerkezet mindegyik egységében. Az egységek száma negyvennyolc, egyenként negyvennyolc ütemet számlálnak. Az egész öt részre oszlik 7, 6, 14, 14, 7 arányú tagolásban. A negyvennyolc ütemű egységek mindegyike ugyanilyen arányban tagolt. A ritmikus olvasást megkönnyítendő a szöveg négy oszlopba lett nyomtatva. A sorok laponkénti olvasata nem fentről lefelé, hanem balról jobbra halad. De ez ne jelentsen semmiféle mesterkéltséget (a szavak térbeli elhelyezkedését túlságosan komolyan vevő olvasáskor), éppen ellenkezőleg, a mindennapi beszéd* rubato*-jával olvasandó.*

Itt vagyok és nincs mit mondanom .
Ha itt bárki
meg akar érkezni valahová ,
az inkább menjen el
bármikor . Minekünk
csend
kell ; a csendnek meg az,
hogy beszéljek tovább .
Csak egy kicsit lökj
meg egy gondolatot : tüstént össze-roskad
; de az, aki lök és az, amit lök, létre–hozza a szó-
váltás nevű szó-rakozást .
Mi is kipróbáljuk ?
♍
De úgy is dönt-hetünk, hogy nem lesz szó-
váltás . Ahogy tetszik. Itt
viszont vannak csendek és a
csend a szavak segítségével születik
meg .
Nincs mit mondanom
és ezt most mondom, de vágyom rá
és ez a költészet .
Ez a téridő itt megszervezett
. Nem kell félni a csendektől,
♍
még szerethetjük is őket .
E mostani előadás is
megkomponált , mivel úgy készül,
ahogyan zenét szerzek. Olyan, mint egy pohár
tej. Pohár és
tej is kell hozzá . Továbbá az üres pohárhoz is
hasonlatos , amit bármikor

bármivel tele-tölthetsz
. Miként itt is, ahogy haladunk előre (tudja-e ezt valaki?)
, könnyen fel-sejlik egy gondolat beszéd közben .
Sejtelmem sincs , hogy fog-e
vagy sem. Ha igen, ám legyen. Ezt

♈

olybá tekintsd, mint amikor utazás közben valami
elsuhanót látsz meg az ablakon át .
Ha történetesen Kansas-ben, akkor persze Kansast .
Arizona már jóval érdekesebb,
talán túlságosan is , s főként egy new-yorkinak, akit
önmagát meghazudtolva minden érdekel. Érzi, hogy
szüksége van Kansasre . Kansashez fogható
nincs a világon és ez egy new-yorkinak nagyon üdítő. Olyan,
mint egy üres pohár , tele búzával , vagy
tán kukoricával ? Fontos, hogy mivel ?
Kansas valami ilyesmi: bármikor ott lehet hagyni
és bármikor tetszés szerint visszatérni .

♈

És persze örökre el-hagyhatod úgy, hogy soha nem térsz vissza,
mivel nincstelenek vagyunk . Költészetünk is
annak valóra-váltása, hogy semmink sincs
. Így aztán bármiben örömünket leljük
(mivel nem a mi-énk) és így az elvesztésétől sem kell tartani
. Nem kell a múltat sem lerombolni: elmúlt már;
bármikor újra megjelenhet és a jelennek érezzük
. Akkor ez ismétlődés lenne? Igen, ha úgy véljük,
hogy a miénk volt, de nem volt és így a múlt és mi is szabadok
vagyunk. Szinte mindenki tud a jövőről
minden bizony-talanságával együtt .

♈

Amit itt költészetnek nevezek, azt mások gyakran tartalomnak.
Én magam formá-nak hív-tam. Ami a
zenemű folya-matossága. Manapság a folyamatosság, ha
egyáltalán szükség van rá, a sem-legesség szemlél-
tetője is. Azaz azt bizonyítja, hogy az örömünk
nem valamiféle birtok-lásban áll . A pillanat a
történések lenyomata. Milyen más
az ilyen formaérzék , amelyik nem az emlékezettel
kapcsolatos: főtémák és melléktémák; a küzdelmük;
kibontakozásuk; majd tetőpont; és rekapituláció (ami afféle hit,
hogy az ember egyszer otthonra lel) . De valójában mi
nem csigamódra, hanem önmagunkban hordozzuk otthonunkat,

♈

ezért vagyunk képesek repül-ni vagy egy helyben
maradni, – s mindkettőt élvezni is. De vigyázz arra,
ami megindítóan szépséges, mert bármikor
megszólal-hat a telefon vagy egy repülőgép
landolhat az üres parkolóban . Nem birtokol
sem a húr , sem a naplemente, csak
teszik a dolgukat és a folyamatosság mégis megtörténik
. Semmi, csak a semmi mondható.

Hallgatni vagy zenében megalkotni, az ugyanaz
– talán csak egyszerűbb – mint ily módon élni .
Azaz nekem egyszerűbb, nekem, aki történetesen
zenét szerzek .

♍ ♍

A zenealkotás egyszerűsége abban áll, hogy az ember hajlandó el-
fogadni a struktúra korlátait. A struktúra
egyszerű, mi-vel kigondol-ható, elképzelhető,
mérhető . Bevett fegyelem, amely
cserébe maga is befogad bármit , még az
extázis ritka pillanatait is, amelyek úgy ösztönöz-nek, mint a cukorka
a lovakat, hogy meg-tegyük, amit kell . Beszélhetnék-e
jobban a struktúra mibenlétéről, mint-hogy egyszerűen
beszélek róla, előadást tartok, amely
térídőben számolva megközelítőleg negyven
percig tart ?

♍

Ez a negyven perc öt nagyobb részre lett osztva és
ugyanígy tagolt mindegyik egység. A négyzet-
gyökös fel-osztás az egyetlen, amely lehetővé
teszi ezt a mikro-makrokozmikus ritmikai szerkezetet,
melyet elfogadhatónak és ugyan-akkor nyitottnak tartok.
Hisz látod, bármit mondhatok .
Alig-alig számít, hogy mit mondok, vagy az, hogy hogyan.
Moment-án épp egy egység negyedik
részénél tartunk, s ez az előadás második nagy részének
második egysége . Egy kicsit már olyan, mint Kansasen át
. És itt a vége a második egységnek
.

♍

Most kezdődik a második rész har-madik egysége .
Most a
harmadik egység második része .
Most a harmadik része.

Most a negyedik
része (ami mellesleg ugyanolyan
hosszúságú, mint a harmadik rész) .

Most az ötödik, befejező rész

♍

Tessék, most
meg-tapasztalhattad az elő-adás szerkezetét mikro-
kozmikus szemszögből . Makro-kozmikus
szemszögből éppen fele-úton vagyunk a második
nagy részben. Az első rész többnyire egy semmire-kellő vita volt
a semmiről , a formá-ról és a folyamatosságról,
aminek most ilyennek kell lennie. Ez a második
rész a szerkezetről szól: arról, hogy milyen egyszerű
, hogy micsoda és miért kell el-

fogadnunk a korlátait. A legtöbb előadás tele van
gondolattal. De nem szükségszerű, hogy e mostani is
. Noha bármikor felbukkanhat egy gondolat
. Akkor majd örül-hetünk neki .

♈

Az élet-telen szerkezet halott. Viszont az Élet lát-
hatatlan szerkezet nélkül . A színtiszta élet
a szerkezetben és általa jut kifejezésre
. Minden egyes pillanat abszolút, élő és jelentő-
ségteljes. Egy mezőről felrebbenő feketerigó-
csapat pár-atlanul szép-séges hangot hallat
. Én meghallottam,
mivel el-fogadtam egy művészeti tanácskozás
korlátait egy virginiai leány-iskolában, véletlenül
épp e korlátok tették lehetővé, hogy meghalljam a fejem
felett felszálló rigókat . Közös napi-
rendünk volt többórás reggelivel , de azért én láttam egy

♈

bíborost , és még aznap egy harkályt is hallottam.
Megismertem Amerika legifjabb rektorát .
Bár a hölgy már lemondott és úgy hírlik, hogy politizál
. Ám legyen. Miért ne? Azt az örömöt is
megértem, hogy hallottam egy kiváló zenekritikust, aki abbéli reményét
fejezte ki, hogy tán megéri a kort, amikor vége lesz
a Bach iránti őrületnek. Egyszer egy kisdiák azt mondta nekem: azt
értem, amit Beethovenről mond, és szerintem
egyetértek Önnel, de feltennék egy rettentő fontos kérdést:
Hogyan áll Ön Bach-hal
? Most értünk a struktúrá-ról szóló
rész végé-hez .

♈ ♈

Csakhogy még lenne mondani-valóm a struktúráról
. Jelesül az alábbi: most vagyunk
a harmadik rész kezdeté-n és ezt a részt
már nem a struktúrának szentelem. Hanem az
anyagnak. De azért még a struktúráról beszélek. Ebből ki kell
világlania, hogy a struktúra lényegében semmit-mondó, s
mint láttuk, a forma is. Már látszódik,
hogy utunk a semmibe visz .
Nos, ha más gondol-at nincs ez-zel kapcsolatban,
akkor mindössze ennyit a struktúráról .

♈

Most pedig lássuk az anyagot: érdekes téma ?
Igen is meg nem is . De egy
biztos. Ha az ember nekifog valaminek, ami semmivé lesz
, akkor muszáj, hogy szeresse és türelmes legyen
azzal az anyaggal , amit választ. Máskülönben az anyagra tereli
a figyelmet, ami kifejezetten valami , bár határozottan
a semmi készül-ődött; és aztán az ember önmagára is
felhívhatja a figyelmet, holott a semmi nevenincs .
Érzéki szinten az anyaggal való bánás technikája az,
ami racionális szint-en a fegyelemként jelen-lévő struktúra :

lehetőség a semmi megtapasztalására

♍

Emlékszem, már akkor szerettem a hangokat, amikor még zeneórára sem jártam
. Te-hát azzal alakítjuk az életünket, amit szeretünk
. (Amikor tavaly itt beszéltem, akkor rövidebb voltam.
Mivelhogy valami-ről beszéltem ; de
idén semmi-ről és
persze ez tovább tart .)
Egy kisdiák,
miután három hangból próbált dallamot komponálni,
így szólt másnap: „Úgy éreztem, hogy be vagyok zárva ."
Csakhogy ha valóban érdekelte volna őt az a három hang –
az ő zenei anyaga – nem érezte volna magát bezárva

♍

, és lévén, hogy az anyag nem érez,
nem lett volna ott helye semmiféle bezártságnak. Csak a fejében
volt minden , ami jóllehet az anyaghoz
tartozott . Mivel nem
a semmi volt, valamivé lett; de ha valami lett volna, akkor meg-
semmi-sült volna .
Muszáj-e az embernek
a korát jellemző anyagokat használnia?
Íme ez egy olyan kérdés, aminek el kellene minket vezetni valahová
. Méghozzá az egy intel-lektuális kérdés
. Megválaszolom majd, lassan és
önéletrajzszerűen .

♍

Emlékszem, hogy gyermekként minden hangot szerettem
, még a preparálatlanokat is. Nagyon
tetszett, ha egyszerre csak egy szólalt meg .
Az egykezes ujjgyakorlat jelentette
a legnagyobb örömet . Később aztán
lassan megkedveltem az összes hangközt .
Így visszanézve
alighanem az oktávot kezdtem el szeretni; aztán megbarátkoztam
a nagy- és kis- tercekkel. Lehetséges, hogy a hangközök közül
a terceket kedveltem a legkevésbé . Grieg
hatására a kvint szenvedélyes rajongója lettem
.

♍

De ez csak afféle gyerekszerelem lehetett ,
mert nem a kvint bírt rá a zeneszerzésre: legfeljebb arra,
hogy az életem szent-eljem Grieg darabjai előadásának .
Később, amikor már modern zenét is hallottam,
úgy belejöttem a modern hangközökbe, mint kiskutya az ugatásba: a szeptimekbe, a
szekundokba, a tritonusba és a kvartba .
Bachot is kedveltem ekkoriban , viszont
nem szerettem a tercek és a szextek hangzását. Azt csodáltam
Bachban, a-hogy egy-szerre több dolog folyt nála

. Ha folytatom a vissza-emlékezést, akkor világos, hogy sosem
szerettem igazán a terceket, s ez megmagyarázza, hogy miért is nem
kedveltem Brahmsot .

♍

A modern zene teljesen lenyűgözött valamennyi modern hangközével: a
szeptimekkel, a szekundokkal, a tritonusszal és a kvarttal, és
azért hébe-hóba akadt egy-egy örömöt adó kvint
. Egy-s másszor szerepeltek magábanálló hangok is, hangközök pedig egy-
általán nem, ami maga volt a gyönyör. Ebben a zenében
olyan sok hangköz volt, hogy inkább hatalmába kerített, semmint én szerettem volna meg
és adtam volna fejem az írására. Elsőre elég
nehéz ilyet írni: ugyanis, ha ráállítod a
gondolataid, akkor az kikapcsolja a hallást, azonban én egyedül dolgoztam,
s képes voltam meg-hallani, hogy egy magas és egy mély hang
különböző, még ha ugyanaz a betű jelöli is mindkettőt. Néhány magamban
végigdolgozott év után kezdtem magam egyedül érezni.

♍

Azt tanultam egy tanárnál, hogy a hangközök jelentés-
sel bírnak; nem csupán mert menetük
hordoz egy olyan hangot, amely nem hallható
ténylegesen. A tonalitás. Amit sose szerettem .
Dolgoztam vele . Tanulmányoztam. De nem éreztem semmi
hajlandóságot rá ; például: itt vannak az úgy-
nevezett álzárlatok. Lényege a következő: ez egy olyan
menet, amely implikálja egy ténylegesen nem szerep-lő hang jelenlétét; és
rászed mindenkit, mert nem e hangon, ha-nem másutt állapodik meg. Mit is
szed rá ? Hát a fület nem, hanem az értelmet
. Ez a probléma merőben intellektuális.
Ám a modern zene továbbra is elbűvölt

♍

a modern hangközeivel . Az ember azért jegyzi meg e
zenét, hogy aztán rendelkezhessen hang-közeivel avégett, hogy elkerül-
je az olyan meneteket, amik ténylegesen nem hallható
hangokat gondoltatnak el. Engem nem
vonzott ez a kerülgetés . Kezdtem rájönni,
hogy az ész és a fül elkülönítése tönkreteszi a hangokat
, hogy tiszta lapot kéne nyitni. Így lettem
nemcsak kortárs , hanem „avant-garde" is. Zajokat használtam
. Ezeket ugyanis nem in-tellektualizálták; a fül közvetlenül
meghallhatta őket és nem kellett átesniük semmiféle absztrakción
. Ráébredtem, hogy sokkal jobban szeretem a zajokat,
mint a hangközöket. Úgy megkedveltem a zajokat, mint régen a magában álló hangokat

♍

.

De a zajokat is
disz-kriminálták ; s mivel amerikai vagyok,
szentimentálisnak neveltek, kiálltam a zajok védelmében. Tetszett,
hogy az esélytelenek oldalán vagyok .
Rendőrségi engedélyt kaptam sziréna-játszásra. A legelbűvölőbb hangot,
amit valaha is hallottam, egy tekercs huzal adta egy fonográf
membránjához csatolva, majd kierősítve. Megrázó volt,
valóban megrázó és mennydörgésszerű . Amikor jött a

háború, részben meggondolásokból, részint szentimentaliz-musból csak
csendes hangokkal kezdtem foglalkozni . Úgy tűnt, hogy
nincsen igazság, nincs jóság, nincs semmi nagyléptékű az emberi társadalomban.

♈

Csakhogy a csendes hangok olyanok , akár a magány vagy
a szerelem vagy a barátság. Hittem, hogy az értékek
maradandóak, hogy legalábbis független
az Élettől, Időtől és a Coca Colától . Bevallom, hogy
ma is ugyanígy érzek, bár közben valami más is történik
: kezdem újra meghallani a régi hangokat,
amiket már elkopottnak gondoltam, az intellektualizmustól
viseleteseket, úgy hallom újra őket, mint-
ha nem is koptak volna el . Természetesen nem is
koptak el . Éppúgy meghallhatók, mint
az új hangok. A gondolkodás nyűtte el őket .
Ha az ember nem gondol rájuk, akkor hirtelen

♈

frissek és újak lesznek. „Ha kísértetnek véled magad,
hamarosan azzá is válsz ." A kopottnak vélt
hangok meg is koptak . Világos
: ez a probléma visszavisz minket
oda, ahol voltunk: sehova , vagy
ha úgy tetszik , oda , ahol vagyunk .
Van egy történet: „Volt egyszer egy ember, aki egy magas helyen álldogált. Egy baráti társaság éppen arra sétált, s messziről észrevette a magasban ácsorgó alakot és rögtön beszédbe elegyedtek róla. Az egyikük azt mondta: Biztos elveszítette a kedvenc jószágát. A másik meg:
Nem, minden bizonnyal a barátját keresi. A harmadik erre:
Épp csak hűsöl odafenn. Sehogy sem értettek egy-et, a vita

♈

(Mi is kipróbáljuk?) csak folyt, míg el nem érték
az ácsorgó férfit . Egyikük azt
kérdezte: Testvér, te ott fenn , csak nem
a kedvenc jószágodat veszítetted el? Nem, uram. Nem veszítettem el
. A másik ember meg : Akkor talán a barátodat
? Nem, uram , nem veszítettem el a barátomat
sem . A harmadik pedig: Az üde szellőt
élvezed odafönn? Nem, uram ,
nem . Hát akkor
minek ácsorogsz odafenn, hiszen mindegyik
kérdésünkre
nemmel feleltél? A fenti férfi így válaszolt:

♈

Én csak állok ."
Ha nincsenek
kérdések, akkor nincsenek válaszok . Ha vannak kérdések
, akkor persze vannak válaszok is , de a
végső válasz abszurddá teszi a kérdéseket
, holott a kérdések az utolsó pillanatig értelmesebbnek tűnnek,
mint a válaszok . Valaki megkérdezte De-

bussyt, hogy hogyan ír zenét. Azt felelte:
Veszem az összes lehetséges hangot, s elhagyom azokat, amiket nem szeretek,
a többit felhasználom. Satie azt mondta:
Míg fiatal voltam, azt mondták az emberek: „Majd meglátod, ha ötvenéves leszel"
Most vagyok ötven. Semmit sem látok .

♈ ♈

Itt vagyunk az előadás
negyedik részé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy részé-
nek a kezdeté-n .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♈

, lassan az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♈

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e harmadik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e harmadik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♈

, lassan az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre

kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e ötödik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e ötödik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék :

♍

Itt vagyunk az előadás
negyedik nagy rész-ének a közepén.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy részé-
nek közepén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az előadás halad

♍

, lassan az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak

öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e kilencedik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e kilencedik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az elődás halad

♍

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e tizenegyedik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e tizenegyedik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az elődás halad

♍

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló

, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍

Itt vagyunk az előadás negyedik nagy rész-
e tizenharmadik egységé-nek kezdeté-n.
Egyre inkább az az érzésem, hogy sehova sem
megyünk. Lassan , ahogy az előadás halad
, sehova sem megyünk és ez örömteli
. Az nem irritáló, ha ott van az ember, ahol van. Csak
akkor az, ha úgy véli az ember, hogy máshol szeretne lenni. Itt vagyunk
, egy kicsit már túl az előadás negyedik nagy rész-
e tizen-harmadik egységé-nek kezdetén .
Egyre inkább az az érzésünk, hogy
sehova sem megyek .
Lassan , ahogy az elődás halad

♍

, lassan , az az érzésünk, hogy
utunk a semmibe vezet. És ez örömteli,
ami később csak fokozódik . Ha ez irritáló
, akkor nincs benne öröm . A semmi nem
örömteli, ha az embert irritálja , de egyszerre csak
öröm-teli , és akkor már
nem irritál (és aztán egyre
kevésbé). Eredetileg
sehol sem voltunk ; és most újra
örömünket leljük abban, hogy
lassan sehol sem vagyunk. Ha valaki
álmos , hát csak aludjék .

♍ ♍

♍

♍

Most van vége. Örömteli volt .
És most , most is örömteli.
„Olvassa fel új-ra azt a részt, ahol ki-tagadok mindenkit ."
A tizenkétfokú sor egy módszer; ez a
módszer minden egyes hang irányításában
áll. Az van, hogy túl sok van van .
Kevés benne a semmi . A struktúra olyan,
mint a semmiből a semmibe tartó híd és
bárki közleked-het rajta : zajok vagy hangok
, kukorica vagy búza . Hát számít, hogy melyik
? Azt hittem, hogy nyolcvannyolc hang van.
Akár meg is negyedelheted.

♍

S mi van, ha hangok helyett a lábainkat használnánk, akkor egy kétfokú sorunk lenne
? És innen hova repülhetünk
? Semmit sem tudok felhozni a tizenkét-fokú sor ellen;
ám ez egy módszer, és nem struktúra.
Nekünk egy struktúrára van égetően szükség-ünk, hogy láthassuk,
sehol sem vagyunk . Sok általam is kedvelt zenemű
is él a tizenkétfokú sorral , de nem ezért
szeretem őket. Nem valamiért szeretem őket .
Hanem azért, mert hirtelen sehol sem vagyok
. (A saját zenémmel mindezt gyorsan elérem).
És valószínűleg az idők végezetéig képes lennék
japán sakuhacsi zenét hallgatni vagy a navajo

♍

jejbicsajt .
Vagy bármeddig
képes lennék Richard Lippold *Full Moon* című művénél
ücsörögni vagy állni .
És a kínai bronzok , mennyire szeretem őket
.
Ám a mások által
létre-hozott szépség a birtoklási vágyra
serkent, s én tudom, hogy
semmit sem birtoklok .
Egy lemezgyűjtemény –
nem zene.

♍

A fonográf egy tárgy, nem pedig egy zenei hangszer
. A tárgyak más tárgyak felé visznek, míg egy hangszer

a semmibe vezet .
Lenne kedved csatlakozni egy Kapitalisták elnevezésű RT-hez
? (Csak azért, hogy ne gondolják, hogy kommunisták vagyunk.)
Aki belép, az automatikusan elnök lesz .
A belépéshez fel kell mutatni legalább száz darab megsemmisített
hanglemezt, ugyanez a kazetta esetében is hasonló mennyiség
. Ha azt hiszed, hogy a birtokodban van
bármilyen zene, akkor félreérted az egészet
. Semmi értelme az egésznek, vagy az értelme a semmi;
és még a LP lemez is csak egy tárgy.

♍

Egy texas-i hölgy azt mondta: „Én texasi vagyok .
Texasnak nincs zenéje." Azért nincs
zenéjük Texasban, mert csak zenefelvételeik
vannak. Ha eltűnnek a lemezek Texasból,
akkor valaki majd meg-tanul énekelni .
Mindenkinek van egy olyan dala,
ami egyáltalán nem is dal:
Ez maga az éneklés ,
és ha énekelsz , akkor
ott vagy, ahol vagy .
A módszerről mindössze annyit tudok, hogy amikor nem dolgozom, akkor időnként úgy vélem, tudok valamit, míg ha dolgozom, akkor teljesen biztos, hogy semmit sem tudok.

♍ ♍

UTÓIRAT AZ ELŐADÁS A SEMMIRŐL-HEZ

Szem előtt tartva azt a fentebb már kifejtett megállapítást, hogy a szóváltás nem más, mint szórakozás, hat válasszal készültem az első hat kérdésre, függetlenül a kérdések mibenlétére. 1949-ben vagy talán 50-ben, amikor először tartottam meg ezt az előadást (miként ezt az előszóban említettem, az Artists' Clubban), még hat válaszom volt. De 1960-ban, másodjára a hallgatóság az első két kérdés után már nem igényelte a további szórakoztatást, és a további kérdésektől visszalépett.

A válaszok az alábbiak:

1. Ez egy nagyon jó kérdés. Nem szeretném a válasszal tönkretenni.
2. Azt hiszem, megfájdult a fejem.
3. Talán ha hallotta volna múlt áprilisban Palermóban Marya Freundot Arnold Schoenberg Pierrot Lunaire*-jét énekelni, akkor nem kérdezte volna ezt.*
4. A Földművesek Évkönyve szerint az idén Ravasz Tavasz van.
5. Kérem, ismételje meg a kérdést...
Még egyszer...
Még egyszer...
6. Nincs több válaszom.

WEBER KATA fordítása

C+A+G+E MUSIC

Tóthy László
[1972]

C+A+G+E MUSIC 5 ELEKTROMOS ORGONÁN JÁTSZANDÓ, MELYEK TÍPUSA, HANGTERJEDELME, TELJESÍTMÉNYE STB MEGEGYEZŐ V. ELTÉRŐ LEHET
A HANGSZEREK ELHELYEZÉSE A TEREMBEN ÉS/VAGY A TERMEN KÍVÜL TETSZŐLEGES. [MINDEN ESETRE AZ ELŐÁLLÍTOTT HANGOK HALLHATÓK LEGYENEK A TEREMBEN]

MINDEN ELŐADÓ KÉZHEZ KAP EGY LAPOT, MELYEN HÉT IDŐTARTAM-HALMAZ VAN MEGADVA, SZÁMOKBAN. A HALMAZON BELÜL AZ ÉRTÉKEK SORRENDJE TETSZŐLEGES.
AZ IDŐTARTAM-ÉRTÉKEKHEZ AZ ALÁBBI HANGOKAT KELL RENDELNI: C ÉS/VAGY A ÉS/VAGY G ÉS/VAGY E, VAGY SZÜNET A FELSOROLT HANGOK BÁRMELY OKTÁVTRANSZPOZICIÓBAN JÁTSZHATÓK.
A HANGOK SORRENDJE TETSZŐLEGES.
A TEMPO ALAPEGYSÉGE SZABADON VÁLASZTHATÓ MM. 60 ÉS MM. 300 KÖZÖTT.

EGY IDŐTARTAM-HALMAZON BELÜL VÁLTOZATLAN 1. A TEMPO ALAPEGYSÉGE 2. A HANGKOMBINÁCIÓK TÍPUSA [UNISONO, KETTŐS- HÁRMAS- NÉGYES STB. FOGÁSOK] 3. A REGISZTRÁCIÓ

ÁTTÉRVE EGYIK HALMAZRÓL A MÁSIKRA, BÁRMELYIK ALKOTÓRÉSZ MEGVÁLTOZTATHATÓ.

A HALMAZOK SORRENDJE TETSZŐLEGES.

AZ ALÁBBI DINAMIKÁK HASZNÁLANDÓK:

1. MAX. PEDÁL [fff]
2. KÖZEPES PEDÁL [mf]
3. MIN. PEDÁL [ppp]
4. CRESCENDO-K: 3.→2., 3.→1., 2.→1.
5. DECRESCENDO-K: 1.→2., 1.→3., 2.→3.

[TERMÉSZETESEN A REÁLIS DINAMIKA A VÉGERŐSÍTÉS BEÁLLÍTÁSÁTÓL FÜGG, AMELY AZ ELŐADÓ ELKÉPZELÉSÉNEK MEGFELELŐ, DE AZ ELŐADÁS SORÁN MÁR NEM VÁLTOZTATHATÓ.]

LEJÁTSZÁS:

MINDEN ELŐADÓ KIVÁLASZT EGY IDŐTARTAM-HALMAZT ÉS ELKEZDI JÁTSZANI A FÖNTEBB RÉSZLETEZETT SZABÁLYOK SZERINT.
BÁRMELY SZÁM JELENTHET HANGOT V. SZÜNETET.

EGY HANG UTÁN MINDIG SZÜNET KÖVETKEZIK, SZÜNET UTÁN MINDIG HANG.

HA AZ ELŐADÓ ÚGY ÉRZI, HOGY A HALMAZ MINDEGYIK ÉRTÉKÉT FÖLHASZNÁLTA, VÁLASZT EGY MÁSIKAT, ÉS ÍGY TOVÁBB.

A DARAB VÉGET ÉR, HA MINDENKI MINDEN ÉRTÉKET ELJÁTSZOTT, AKÁR SZÜNET AKÁR HANG FORMÁJÁBAN.

C+A+G+E MUSIC

Vidovszky László
[1972]

1, 1, 1, 1, 2, 2, 2, 2, 2, 1, 2, 2, 1, 1, 1,
2, 2, 1, 1, 2, 2, 2, 1, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 2,
1, 1, 2, 1, 1, 2, 2, 2, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 1,
2, 2, 1, 2, 2, 1, 1, 1, 2, 1, 1, 2, 1, 2, 1, 2

47, 2, 3, 5, 7, 13, 1,
11, 19, 17, 41, 43,
31, 23, 37, 29,

69, 70, 71

1, 8, 4, 2,
32, 16, 64,

1, 4, 3, 5, 2, 6,
3, 6, 4, 1, 2, 5,
2, 5, 4, 3, 6, 1,
4, 6, 5, 2, 3, 1,
5, 4, 3, 2, 1, 6,
6, 2, 5, 3, 4, 1,

2, 5, 13, 8, 3, 5,
21, 8, 3, 2, 8, 5,
3, 2, 8, 3, 5, 13,
5, 5, 34, 8, 5, 3,

9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,

A játék közben tudd, hogy amit játszol, az a többiekével:

1. azonos (sinuton, imitatív stb.)
2. összefüggő, belőlük származó (transzformációk stb.)
3. nincs kapcsolatban (az elérhető legnagyobb függetlenség)

VIDOVSZKY LÁSZLÓ

JOHN CAGE HATÁSA

Weber Kristóf interjúja

W K: – *Hogyan találkoztál először Cage munkáival?*

V L: – 1964-ben a Varsói Őszön láttam a Merce Cunningham Balett előadását, itt Cage maga is közreműködött. Abban az időben a *Sonatas and Interludes* kottáját ismertem, ez megvolt a Zeneakadémia könyvtárában, de Cage műveinek magyarországi előadásairól a hatvanas évek első felében nem tudok.

W K: – *Végül is az ötvenes évek végén már lezajlottak Darmstadtban a Cage-dzsel kapcsolatos viták, ezekről nyilván lehetett itthon is tudni.*

V L: – Az az igazság, hogy nem sokat. De akkoriban Varsóban már régóta játszották Cage műveit, David Tudor már 1958-ban, úgyhogy ő ott ismert szerzőnek számított. Amikor én 64-ben ott jártam, a Cunningham-balett műsora – ahol Cage darabjai mellett más amerikai szerzők is szerepeltek (Ichinayagi, Wolff) – számomra inkább színházi látványosság volt és maga a tánc, a színházi produkció nagyon tetszett, de a zenéből nem emlékszem sokra. Még az önálló felvonásként koncertszerűen előadott mű, amit Cage és Tudor játszott, sem volt igazán hatással rám. Az is elsősorban színpadi produkcióként jelent meg, és azt hiszem, hogy a balettelőadás jelenléte és a közvetlen környezet is – a Tudomány és Kultúra Palotájának egy szocialista-empire stílusú színházterme – gátolta azt, hogy ezt a zenét olyan értelemben érezzem át, mint ahogy ez 1970-ben Párizsban megtörtént.

W K: – *A hatvanas években itt Magyarországon, amikor még az úgynevezett „Harmincasok" voltak a zeniten – semmilyen értelemben nem lehetett Cage-hatásról beszélni, míg 1970-től ez a hatás egyre inkább jelentkezett.*

V L: – A hatvanas években a Harmincasok az európai zeneszerzés hatása alatt álltak, és Cage-művekkel idehaza valóban nem találkoztam 1970-ig. Akkoriban mi is – azok a szerzők, akik később az Új Zenei Stúdiót megalapították – elsősorban Stockhausen zenéjét ismertük jobban és éreztük igazán közelinek. Ebben nyilván nagy szerepet játszott az is, hogy Eötvös Péter akkor Stockhausennel dolgozott együtt. Cage zenéjével igazán 1970-ben találkoztam, amikor Párizsban tanultam. Egy kortárs zenei sorozat egyik főszereplője volt, két napon keresztül koncertek, filmbemutatók és előadások foglalkoztak vele. Valószínű, hogy ezek voltak azok a koncertek, ahol érezhetővé vált számomra mindaz, ami Cage egész tevékenységét a huszadik század művészetében annyira fontossá teszi. Ebbe természetesen nemcsak a zene tartozik bele, hanem a képzőművészet is. A párizsi koncertek igazi tanulsága számomra azonban az volt, hogy mindazok az elemek, melyek a varsói előadáson színpadias látványosságként jelentek meg, mennyire váltak zeneivé ebben a számomra nyilván gyökeresen más helyzetben. Még az olyan „teátrális" jelenetek is, mint amikor Cathy Berberian a színpadon egy nagy tál spagettit készített, amit aztán a közönség megevett, sokkal inkább zenei eseménynek tűntek számomra, mint színpadiaknak. Talán nem jó ez a megkülönböztetés, hogy színpadi vagy zenei esemény, de az tény, hogy ezeknek az eseményeknek az időbelisége sokkal fontosabbnak tűnt, mint a térbelisége. Azt hiszem, Cage igazi hatása éppen abban áll, hogy eljárásait – itt a véletlen alkalmazásáról van elsősorban szó – az időben tudta megjeleníteni. Ez sok-

kal nagyobb hatású a gondolkodásra nézve, mintha mindez képben jelenik meg. A véletlennel már a tízes években foglalkoztak festők, írók is, mindez mégsem volt akkora hatással a mai gondolkodásra, mint Cage zenéje. A véletlen a zenében sokkal egyértelműbben vetődik föl, mint festői vagy írói problémaként. Mindez összefügg azzal, hogy a zenében a gondolkodás kategóriái elemi szinten, de tapasztalati korlátozás nélkül jelennek meg: az összefüggések világosabbak, mint a vizuális vagy fogalmi környezetben, ám ugyanakkor nem kötik őket köznapi, tárgyiasult tapasztalatok. Legalább ennyire fontos, hogy a zeneműben a véletlen állandósul – ugyanez Hans Arp vagy Tristan Tzara műveiben csupán akcidencia.

W K: – *Kellettek-e a cage-i érvek a véletlennel való operálás megvalósításához, vagy pedig általában zenetörténeti értelemben volt ez szükségszerű?*

V L: – John Cage volt szükségszerű.

W K: – *Lehet-e azt mondani, hogy Cage intenzívebben hatott a mai magyar zeneszerzésre, mint mondjuk Bartók?*

V L: – Egy szerző hatása és egy szerző zenetörténeti nagysága két teljesen különböző dolog. Zeneszerzői hatásról akkor lehet igazán beszélni, ha a zeneszerző számos olyan kérdést vet fel, amelynek az igazi kibontása, részleteiben való megoldása már meghaladja a szerző lehetőségeit. Egyszerűen talán csak azért, mert annyi kérdést vet föl, amihez kevés egy emberélet, vagy azért, mert fölvet olyan típusú kérdéseket, amelyeknek a megoldása a lehetőségein kívül esik. Erről éppen Bartók beszélt, amikor Lisztet Wagnerrel hasonlította össze, és azt a megállapítást tette, hogy Lisztből tovább lehet lépni, míg Wagnert csak utánozni lehet. Beethoven szinte valamennyi őt követő szerzőre hatott, ugyanezt Mozartról nem lehet elmondani, jóllehet Mozart nagysága még a filozófiát is megihlette. A közvetlen hatás mindig technikai szemléletű, ez az egyik szerzőnél nagyon erősen nyomon követhető, a másiknál esetleg sokkal nehezebben. Webernnek a hatása nagyon erős volt, míg Stravinskynak inkább utánzói voltak, de ez csak egy tény és nem értékítélet. Bartóknak is zenei téren inkább utánzói voltak, míg a bartóki ihletés a magyar festészetre, költészetre vagy az építészetre sokkal nyilvánvalóbb.

W K: – *Mi az oka annak, hogy Cage ennyire mélyen meg tudta osztani az egyébként amúgy sem egységes zenei nyelvezetet használó közvéleményt? Például Penderecki dilettánsnak nevezi, ezzel szemben Lutoslawski hivatkozik rá, Nono és egyáltalán a darmstadtiak elutasítják, a New York-iak beépítik és így tovább. Magyarországon is tapasztalható egy elég erős véleménykülönbség, már ami a Cage-hez való viszonyt illeti.*

V L: – Valóban, nagyon sokan elutasítják azt a fajta zenét, amit Cage csinál. Azt hiszem, ez a hatás természetét is magyarázza: Cage nem technikai-szakmai jellegű problémákat vet föl, amiket más zeneszerzők továbbgondolhatnak, hanem a zenéről való gondolkozást változtatja meg, olyan szempontokat vet föl, amik nemcsak kívül állnak az eddig ismert területeken, hanem a korábbi egyeduralkodó szempontokat alapjaiban meg is kérdőjelezik. Azok a keretek, amikben a zenei gondolkodás történik, sokkal univerzálisabbak, mint a látásé vagy a nyelvé. A hangközök például minden zenekultúrában hasonló vagy rokon szerepeket töltenek be. Ezért elfogadhatatlan a korábbi szempontok megkérdőjelezése azok számára, akik a zenét egyes összhangzattani, formatani vagy egyéb szempontok lineáris fejlődésének fogják föl. Elfeledkeznek róla, hogy a lineáris fejlődés is megkérdőjelezheti a kiinduló tapasztalatokat – Schoenberg zenéje nem lett „a jövő operettje", és hangzási eredményeit tekintve a véletlenen alapuló kompozíciók közelebb állnak a totálisan determináltakhoz, mint amazok szellemi őseikhez.

W K: – *Ilyen értelemben mondhatjuk-e azt, hogy Stockhausen komponista, Cage pedig zeneszerző?*

V L: – Végül is Cage-ről maga Schoenberg mondta, hogy feltaláló, és ezzel a definícióval Cage tökéletesen elégedett is volt. Az ő szerepe elsősorban a felszabadításban rejlik,

egy olyan zenetörténeti pillanatban tudott teljesen elszakadni a korábbi zeneszerzői szemlélettől, amikor az éppen egy hipertrofikus hallatlan szintézisre készült. A kevés eszköz önmagában nem minősít, de ha azzal a kevéssel egy teljesen ismeretlen területet tud valaki meghódítani, akkor ennek a jelentősége igenis nagy. A középkori polifónia után Monteverdi és a monódia megjelenése szinte kétségbeejtően kevés eszközt jelentett, technikájában és összetettségében – zeneszerzői „tudásában" – nem volt mérhető az előző korhoz. Mégis ez a kevés eszköz által felfedezett zenei lehetőség kellően nyitottnak bizonyult ahhoz, hogy a következő századok rá építhessék az újkor zenéjét. Cage szellemi kapcsolatrendszere – D. T. Suzuki, Buckminster Fuller, a New York-i festők, Marshall McLuhan és mások – hihetetlenül tág, különösen ha összevetjük a dramstadti iskola hierarchikus zártságával.

W K: – *Te magad használod-e ezt a cage-i felszabadítást a komponálási prekoncepcióban, milyen mértékben mutatható ki műveiden Cage hatása?*

V L: – Úgy vélem, Cage azért lehetett igazán nagy hatású szerző, mert úgy lehet vele foglalkozni, hogy az a zeneszerzőre semmilyen kényszerítő hatással nincsen. Vannak szerzők, akik egy bizonyos zeneszerzői mentalitást, sőt zeneszerzői technikákat is olyan hihetetlen szuggesztibilitással és olyan koncentráltan képviselnek, hogy aki a hatásuk alá kerül, az elkerülhetetlenül epigonná válik. A már említett Richard Wagner az egyik legjobb példa, őt látszólag könnyű követni, ezt sokan meg is próbálták, de az egy Anton Bruckneren kívül senkinek sem sikerült – igaz, ő minden igyekezete ellenére végül is egészen más zenét csinált. Cage hatása sokkal áttételesebb. Elsősorban abban érzem a jelentőségét, hogy fölfedezte: a zeneszerzés nemcsak egyfajta lineáris-evolucionista módon fogható föl, és ennek eredményeként számtalan zeneszerző számtalan különböző módon kezdett el komponálni. A XX. századi modern zene valójában a XIX. századi komponálás ideáját követte: egyetlen tiszta zenei gondolatból minél bonyolultabb kompozíciókat hozni létre. Ahogy ez a mentalitás fejlődött, úgy vált el a zene és a zeneszerzés minden más tartalmi szempontból, és lett egyre öntörvényűbb, a kívülálló számára egyre megközelíthetetlenebb. Cage szerepe éppen abban állt, hogy számos szempontot, sőt a véletlen bevezetésével tulajdonképpen minden tetszőleges szempontot integrálhatóvá tett. Ennek megfelelően a kompozíció már állhatott nemcsak tetszőleges hangokból, hanem akár csöndből, akár a környezet zajaiból és így tovább, tehát nyitottá tette és kitágította a zene fogalmának határait. Ez a hatás nem közvetlen diktátum, hanem épp ellenkezőleg, egyfajta felszabadítása bizonyos korábbi sémáknak.

Az ezeken az oldalakon olvasható és látható Cage-összeállítást eredetileg a Jelenkor szeptemberi számába terveztük; a magunk módján eképpen szerettük volna emlékezetessé tenni a 20. század e jelentős, Magyarországon tulajdonképpen inkább csak legendáriumáról ismert zeneszerzőjének és művészetteoretikusának nyolcvanadik születésnapját. A szeptemberi *Halszem – halszám* alcímű tematikus szám azonban kitöltötte saját kereteit, és egy hónappal elcsúsztatta a fenti összeállítást. Az októberi szám összeállításakor jutott el hozzánk a hír, hogy John Cage 1992. augusztus 12-én, 79. életévében váratlanul meghalt. Az *Előadás a semmiről* című esszé, Vidovszky László *C+A+G+E music* és Weber Kristóf *John Cage-re emlékezve* című kompozíciói, valamint a két zeneszerző Cage-ről szóló beszélgetése így tehát nem évfordulót ünnepel, hanem egy már lezárult pályának állít emléket. – *A szerk.*

JOHN CAGE-RE EMLÉKEZVE

MM ♩=48-64

Wilczynski
1992

p

SÁNDOR IVÁN

„LOPOTT FÉNY"

(I.)

Hat esztendeje egyik rendezőnk, aki a *Bánk bán* színrevitelére készült, arra kért, hogy olvassam el újra Katona drámáját, és foglaljam össze a számára egy mai interpretáció lehetőségeit. A felkérésnek – bár a *Bánk bán*t akkor (sokadszor) újraolvastam – nem tudtam eleget tenni, ám ennek az írásnak az eszméje azóta foglalkoztat.

Regényeim alapozásában mindig szerepe volt egy-egy olyan problémahalmazzal való találkozásnak, amely nyomán esszék, néha esszékönyvek születtek meg, mintegy a kérdések „lehordásaként" olyan alapzat letisztításaként, amely (számomra) a regényépület felhúzásához nélkülözhetetlen. Ez az esszé sem más, mint egy új regény előtti kalandozás. De persze – hiszen reményem szerint esztétikailag zárt forma – szeretném, ha témakörében önálló műként is helytállna. Az inspirációk között szerepet játszott az is, hogy még sohasem láttam olyan *Bánk bán*-előadást, amely kielégített volna. Az sem véletlen, hogy ezt a munkát a kilencvenes évek elején írtam, abban a korszakban, amelyben kétségtelenné lett a világcivilizáció fordulata, benne egész kultúránk összeomlása, új kilátópontok, megközelítési utak (esztétikák és struktúrák) keresése.

Ebben a kontextusban jelenik meg számomra a *Bánk bán*, mint olyan alkotás, amelyet másfél évszázada *nemzeti drámaként* értelmeznek és adnak elő. Ezt a mű-megszólítást azzal húzom alá, hogy a *Bánk bán* – egy kultúrában és hagyományban – többet jelent önmagánál. Így még figyelemreméltóbb, hogy mint újítás is, mint tradíció is *valójában* hatástalan. Ez azt jelenti (miként próbálom majd bebizonyítani), hogy *nem* a mű hat, *hanem* az hat belőle (és úgy), ami (és ahogyan) másfél évszázad alatt rárétegződött.

Figyelembe véve, hogy első színrekerülése óta folyamatosan irodalmunk, közgondolkozásunk, színházi kultúránk középpontjában van, talán meglepő a könyvem alapeszméjével összefüggő kérdés: vajon fel van-e fedezve másfél évszázad után a *Bánk bán*? A válaszhoz egy „lappangó titok" nyomában indulok el. Ennek a „lappangó titok"-nak a fölfejtése másfél évszázad értelmezési-befogadási teljesítményeit is érinti. A mű kérdését, problémává fejlődését mint nyitott kérdést. Rá nem ébredést, ön meg nem ismerést sejtetünk ezzel az exponálással, ténysorozatot, karaktert, történeti, mentalitásbeli jelleget. Mivel a nemzeti irodalom egyik alapművéről van szó, az útbejárás közben kikerülhetetlen némi összevetés (egy műnek a kultúrában betöltött szerepe és hatása szempontjából) a világirodalom néhány alapművével. Mi lehet az oka annak, hogy bár ezek a világ drámairodalmát reprezentáló művek a befogadás, vizsgálódás, interpretáció számára ugyan folyamatosan nyitottak, ám egyiknek a történetében sem merül fel az, ami a *Bánk bán*nál, hogy *lényegükben* megfejtetlenek, továbbá, hogy ez a megfejtetlenség mint kiterjedetebb önfelnemismerés egy egész kultúra jellegéhez hozzátartozik.

A kérdésfeltevésből következik, hogy a feleletkeresés és összpontosítás esztétikájának különböznie kell az eddigi megközelítésektől. Százötven év munkálkodása természetesen nagyon fontos, lényegi vonásokat tárt fel. Ezekre a felismerésekre támaszkodom, ha egy ponton más irányba is fordulok. Számolok azzal is, hogy másfél évszázad olyan halmazát

---

Sándor Iván Bánk bán-esszéjének első nagyobb részét három folytatásban közöljük.

teremtette meg a mű irodalmi-színpadi-kultúrtörténeti elemzéseinek, amelyben fontos és mellékes, felfedező és ismétlő összemosódik, a lényeg szinte elválaszthatatlan a lényegtelentől, egymásba simul, összebékül még az is, ami összebékíthetetlen. Nem mikrovizsgálat, de nem is valamiféle struktúrakialakítás a célom; nem követem sem a klasszikus reprezentációt, sem az impresszionizmusba fordulót, miként távol állnak hajlamaimtól az ideológiakritikusi, vagy kizárólag a poetikai szemléletformákat érintő szakvizsgálódások.

De hát akkor mi következik? Erre a kérdésre csak maga a munka adhat választ. Valami új és más lényeg kinyilvánítása valami új és más módszer megteremtését feltételezi. Azt a kérdést teszem fel: milyen az a mű, amelynek kapcsán egy irodalom, egy közgondolkozás, egy tágabban értelmezett mentalitás megfejtetlenül hagyja a nem megfejthetetlent?; hibákkal (de „kibeszélni nem illő" hibákkal) telinek, sokszor előadhatatlannak tekinti önmaga archedrámáját?; miért és hogyan történik meg ez?

Főképpen az elmúlt fél évszázadban minden jeles elemző azzal vágott bele a munkába, hogy a *Bánk bán*ról szinte mindent elmondtak már. Tagadom ezt. Számomra mű és recepciójának útja ez esetben közösen adja ki önmagát, s az önmagán túlit. Bennük együtt kristályosodik ki az, ami velünk és a történetünkkel azonos.

AZ INTEGRITÁSKERESÉS KALANDJA A HIERARCHIÁBAN

(Egy korai fantomlovas)

Bánk bán – bizonyára vágtában – érkezik. Már első szavaiból megtudjuk: hosszú utat tett meg („Hazánk külön-külön vidékein..."), titkos hívásra sietve érkezett („... miért hivattál / Te engem vissza? még pedig titokban"), kísérete a közelben, kardja övében (erre történik még utalás), lova...

A *Bánk bán*ban csak egyszer történik hivatkozás lóra, s bár nem olyan, az egész művet meghatározó helyen, mint a *III. Richárd*ban, a *Don Quijotéban* vagy a különböző Caligula-változatokban, de fontos ponton, a végkifejletben, a földindulás látszatokkal takart tablójában, az álmegoldásokba manipulált univerzális megoldhatatlanság pillanatában, amikor a kaotizálódás reprezentálódásaként *vélt* gyilkost ér utol a kurjongató bosszú („Hurcoltatik Petur bán és egész / Háznépe lófarkon.") Messze vagyunk még attól, amikor Bánk bán önmagától is üzötten a palotában először megjelenik, mindazonáltal fontos szerepe van az érkezésben a sietségnek. Nemcsak azt tudjuk meg hamarosan, hogy milyen kérdések foglalkoztatták a vágtában közeledőt, már az üzenet tényéről is tudomásunk van (az üzenetküldő Bánk érkezése előtt elejtett szavaiból): „... Utána küldtem egy jó / Futó legényt titokban. Lássa azt, / Hogy itt mik esnek, "; „... Nagy-nagy, ami fenn forog / Játékon: a haza és Melinda"), továbbá a Bánk belépésének pillanatában rögtön megfogalmazott felszólításból („... hála, / Hogy itt vagy ismét. Orvosolj, ha tudsz").

Mit tudhatunk meg belépése előtt, s aztán közvetlenül érkezése után arról, ami éppen foglalkoztatja, arról, ami ő magát jelenti? Szerelem; hazaféltés; felelősségtudat; királyhűség, méltóság, szociális érzékenység... Nem fölvillanó szenvedélyszikrák, kósza érzelemhullámzások, vágyképek, netán hóbortok, hatalmi-udvari taktikák elemei ezek. Összekapcsolódnak, egymástól elválaszthatatlanok, az egyik a másikat feltételezi, az individuális jegyek szokatlanul tág és egyben szokatlanul zárt körét alkotják, a burokban – az értékhierarchia csúcsán – az integer személyiség.

A magyar irodalomban ilyen súllyal: az első. Magába sűrítí azt is, ami elődei törekvéseiben, az emberi teljességért folytatott igyekezetükben csonkán-töredékesen, szegényesebben volt jelen. Sajátos a színe *ennek* az integritásnak. Nem visszahúzódó-lemondó-őrző – mint az irodalomban és a nemzeti történelemben annyiszor –, hanem részvevő, vál-

laló, teremtő. Bizony Ady fantomlovasának előképe vágtat a palota felé, érkezésével olyan újdonságot hoz az irodalomba, a közgondolkozásba, amely azóta is kíséri.

A tizenkilencedik század elejére a kultúra, a gondolkodás teljesítményei már művészettörténetileg korszakolhatóan kifejezték, filozófiai rendszerekben is összefoglalták a személyiség integritásáról kialakított esztétikai, illetve bölcseleti képüket, (miközben a magyar gondolkozás filozófiai hajlamának szegényessége jól ismert, az is köztudott, milyen szerepe volt ebben annak, hogy a felvilágosodás inkább a teológiában, semmint a bölcseletben ért el hozzánk). A sajátos nemcsak az, hogy a Bánkban megjelenő integritásvágy a magyar gondolkozásban és művészetben a tizenkilencedik század elején egyedülálló, de az is, hogy elütően a személyiség integritásának más kultúrákban, művészetekben és filozófiákban felismert, ábrázolt, rendszerré formált változataitól, ezúttal ama uralkodó utáni legfőbb közjogi méltóság pozíciójában elhelyezkedő, a hierarchia kitüntetett pontján álló személyben testesül meg. A teljesség együtt próbál megvalósulni otthon-nagyvilág-hatalom egymással, önmaguk természete okán ellentétes erőtereiben.

Bánk integritásigénye – miközben ő a király teljhatalmú helyettese, tehát fegyveres harcos – azonban korántsem párosul a hadvezéri alkat hatalmon keresztül megvalósítandó igényével. A hatalom vágya, szeretete, kizárólagossága – még a modernitás előtti különféle hierarchikusságokban kifejeződő változatokban is – idegen tőle; holott az a kor, amelyben történeti hűséggel, és az is, amelyikben drámai figuraként megjelenik, indokolhatná ezt. Azzal a XIX. század első felében kiteljesedő köznemesi világképpel, mentalitással is kevés rokonságot mutat, amely önmagát kizárólagos nemzettestként kívánja elismertetni. Az ilyen úri önbizalommal (már-már predesztinációval) *szemben* Bánk Nagyúr, s ez többet jelképez, mint amennyit a hierarchiában elfoglalt helye szerinti cím kifejez. Az autonóm embernek a lovagi kultúrából merített nemessége olyan öntudat, mely őt irodalmunk első és mindmáig leghatásosabb lovagjává avatja. A Nagyúr magyar lovag, csakhogy eszményei között megjelenik az arisztokratikus és exkluzív lovagi ideáltól elütő, egy nagyobb közösségért is, nemzetéért, annak kitaszítottjaiért felelősséget érző autonóm ember eszményvilága.

Mindezek a tulajdonságok a *Bánk bán* születése után egy-két évtizeddel kialakuló értelmiségi ember jellemvonásaival mutatnak rokonságot. Közelebb állnak Kölcseyhez, Széchenyihez, Wesselényihez, illetőleg a centralisták – elsősorban Szalai László – gondolatvilágához, mint a Katonát megelőző, az ő korában divatos eszményekhez; miközben teljességgel távol vannak a század első évtizede rémdrámáinak, lovagdrámáinak kultuszvilágától is, csakúgy, mint a megannyi, hol a magánéletet, hol az udvari intrikákat (vagy mindkettőt) középpontba állító magyar és külhoni *Bánk bán*-feldolgozástól.

Bánk bán alakjában, az integritás benne megtestesülő vágyában az a szakadás is megjelenik (elsőül az irodalomban), amely az egyik *elválasztó* jellemvonás a *nemesség (mint „nemzettest")*, s a tőle különböző *nemesi értelmiség* között, s amely először legmélyebben Széchenyiben és műveiben fejlődik ki. Erről írta Halász Gábor eléggé visszhangtalanul: ha Széchenyi a nála hatalmasabb erők nyomására roppan össze, mégis a maga természetének az áldozata, mert az össze nem férhetőknek a kiegyenlítődéssel való összeegyeztetési igyekezete – ami a politikusnál szükségszerű – az nála belül van, meghasonlottság, engedmény, összeroppanás. Folyamatos meghasonlás (teszem hozzá), valóban bánki meghasonlássorozat, amely végigkíséri az integritásteremtés nagy kalandját;

miközben a palotához érkezik, leszáll lováról, *„útiköntösben zavarodva, egy szugolyban lévő ajtócskában mutatja magát. Nemes méltóság, mindenben gyanakodó tekéntet, fojtott tűz, mely minden pillanatban kitörni láttatik..."* Ne feledjük: titokban hívta „serény követ", útján „jajt s bánatot" látott mindenfelé, „itt, íme ellenkezőt".

A Nagyúr most kezd alámerülni ama lét-mélypont felé, ahová majd a végkifejletben eljut, s ez a helyzet, ez a mélypont megegyezik egy korszakéval. Ennek a háttérnek az is-

merete nélkül nem tudhatjuk, kiket szólít meg valójában, mikor a színre lép, s azt sem, kit szólítunk meg mi, mikor a belépő felé fordítjuk figyelmünket. A kérdés, habár történeti is, most mégsem történeti összefüggéseivel kapcsolódik eddigi és további kérdéseinkhez. Egy törekvés, mentalitás, indulat hátterére, kibontakozására figyelünk.

(A teljességigény és a leszűkített konfliktustér ütközése)

Az integritás, az emberi teljesség-igény antropológiai-lelki-szellemi és kulturális köreiben 1789 után a korábbihoz képest másképpen, folyamatosan van jelen a politika. A közép- és kelet-európai, a magyar históriára is – jól ismert okok miatt – különösen érvényes az a meghatározás, hogy az ember ettől az időponttól nem képes fegyverszünetet kötni a történelemmel. A XIX. század első évtizedeire lecsendesül az előző századvég morajlása. Alászállás, hullás, visszahúzódás, háttérbeszorulás, fölbomlások, eltompulások. A nemesi nemzet elfogadja a diktatúra újabb, enyhülő változatát, s ez némi kedélyt is kölcsönöz a hódoló mágnás, a békés polgár, a vidéki kúriába visszahúzódó „bocskorosok", az elhanyagolt gazdaságok korának. Lojalitás, óvatosság. A politikai gondolat a mélyponton, még a Martinovics-lázadás kiszabaduló bebörtönözöttjeit sem fogadja általános részvét. Minden leszálló ágban, anakronisztikus, roncsolt, befagyasztott életváltozatok, tétova, lemondó, magányba szorított, szűkösségbe záruló mentalitások. Erről mondja Szerb Antal: „Az abszolutizmus sem szükségképpen kultúraellenes. Vannak zsarnokságok, amelyek a szellem magaslati pontjait jelentik, mint a franciáknál XIV. Lajos kora. A magyar nemzet is jótékonyan fejlődött és gyarapodott a korábbi Habsburg-uralkodók, Mária Terézia és II. József idejében. I. Ferenc abszolutizmusa azonban gyilkos és szégyenteljes volt... vissza akart állítani politikai eszközökkel egy lélek- és szellemtörténeti állapotot, ami ekkor már visszahozhatatlanul a múlté volt... De a reakció legfőbb átka nem a külső erőszak, hanem a belső következmények. Teljesen tévednénk, ha azt képzelnénk, hogy Ferenc szellemi terrorját a nemzet fogcsikorgatva viselte. Ellenkezőleg, a nemesi nemzet örömmel fogadta ezt a reakciót, mert biztosította számára a nemesi kiváltságok sérthetetlenségét. Csak akkor hördült fel, ha valami erőszakos rendelet a kiváltságokat, a szentek szentjét, az adómentességet fenyegette."

Mélypontok, visszahúzódások, magány? Katona József élete, pályája, művének sorsa, archetípusa az általános leszorítottságnak. Az irodalom, a felvilágosodás meghonosításának törekvései után minderre a preromantikával, aztán a nyelv középpontba állításával válaszol. Senki nem jut az integritáseszménynek még a közelébe sem. Ettől olyan társtalanul univerzális Bánk bán magánya. Nemcsak a drámában, és születéskorára visszavetítetten. Ilyen magányt nem ismer a drámairodalom sem. Oidipusnak ott vannak az Istenek, Hamletnek Horatio, Vladimirnak Estragon. Bánk bán törekvéseinek mindenkitől való megtagadottságát megérkezésekor még eltakarja a pártütők hevülete, az udvari élet kavargása, Tiborc bizalma, de hamarosan látható: egyedül van.

De hát Melinda...

Ő tizenöt éves, spanyol földről való, mikor megismerik egymást. A nála jóval idősebb férfinek (Ottónak büszkén odavetett szavaiból tudjuk) mint megmentőjének, s nem mint szerelmének lesz a felesége. Bánk mindenben számíthat Melindára, de nem bizonyos, hogy Melinda róla kialakított képe egyezik Bánk valóságos arcával, nem bizonyos, hogy az összekötőkapocs kettejük között Bánk magányát feloldhatná.

Bánk nemcsak törekvésében, helyzetében *más*, mint korában (és a drámában) mindenki. Abban is más, hogy tudatában van (ő van *egyedül* tudatában): a személyes élet és nemzeti ügyek összeforrasztásának mint élettervnek; a problémának és a probléma reflektálásnak *együtt*.

„Haza és Melinda" – sokszor mondja ezt így ki (mindig más hangsúllyal). Sokan

mondják ezt ki a drámában, de mindig más jelzéssel, mint ő. Először Peturtól halljuk: „...Nagy-nagy, ami fenn forog / Játékon: a haza és Melinda." Már néhány perccel később megtörténik a szakadás, s valójában ez Melinda végzetdallamának első leütése, itt szűnik meg Melinda lenni valaki (nem Bánk számára); innen kezdődik sorsának alágördülése, ettől a ponttól marad most már kizárólag Bánk létének pólusa; Petur híres-hírhedt mondata, miközben látszólag mindent az ő nevére ruház rá, valójában eszközzé fokozza le: „A jelszónk lészen: Melinda!"

Bánk nem megy bele *ebbe*. Számára is elindít valamit az odavetett mondat. Most kezdődik el az ő nagy kalandja. „A jelszónk lészen: Melinda!" – tüzel Petur és elsiet. Katona instrukciója szerint Biberach, aki kevéssel előbb belépett, s ijedten egy szegletbe húzódik, még Petur távozása előtt kisuhan. Jó sokan mulatnak közben a palotában. Bánk magában áll, miközben megszólaltatja Melinda sorsdallamát: a szép, a mocsoktalan név szemfedélül szolgál csak; a szabad név „Titoknak lett a zára". Figyeljünk fel erre: *szabad* név. *Egyedül* Bánknak az. A név ugyanolyan szabad az ő számára, amilyennek hazáját szeretné tudni. A kettő (benne) megmásíthatatlanul egy. Ez az érzés megoszthatatlan. Bár senki sem hallja ezeket a szavakat. Tiborc is csak később óvatoskodik be, kezd bele első vallomásába. Bánk figyelemre sem méltatja. Azzal van elfoglalva, hogy mit jelent neki az, aki Peturnak pusztán jelszó: „... égi és földi mindenem javát / Szorosan egybefoglaló erős / Lánc..."; összekötőkapocs a világ pólusai között, akiben *mindent* egybeölel. Ettől a pillanattól Bánk bán mint individuumot mértékké teszi önmagát. Valami (számára) organikust kíván szembehelyezni a szétszakítottsággal. Az „Itten Melindám, ottan hazám"-ra a két fátyol együttes leszakításával akar megfelelni: *„Hazámról és becsületemről..."*

Már a magányos vállalkozás kiindulópontján is megkerülhetetlen az, hogy Bánk milyen poczíció megtalálására képes egy, az individuális és történeti léthelyzetnél tágabb metafizikai vonatkozásokkal telített problématérben. Ezt a kötelezettséget állítja önmaga elé: „Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a- / Midőn az Alkotó szavára a / Reszketve engedő *chaos* magából / Kibocsátja..." Előlegezzük még csak annak a lehetőségét, vagy kudarcát, hogy vajon Bánk az emberi létről, ama „kizökkent idő" tengelyébe került sorsról jut vagy nem jut majd felismerésekre. Egyelőre valami más köti le a figyelmét. Elviselhetetlen teherként nehezedik rá az, hogy ő maga „a király személye".

Hatalmas horizontja, indítéktartománya, értelmezési köre van az ilyen specifikumnak a magyar történelemben, irodalomban. (Tudjuk, tágabban is a közép- és kelet-európai történeti szituációban.) A királyhűség, a hatalomképviselet nem mint szervilizmus avagy kollaboráció, hanem mint alkotmányos (vagy persze azon túli) felelősségtudat, a közösségeszménnyel, a nemzeti közjóval összekapcsolt, az antropológiai léthelyzetet átjáró kiosztottelnyert szerep, hívás, vállalás, felértékelt létszituáció. Mit tesz Bánk a különböző hatások, a sokszoros nyomás alatt? Azt, amit az integritásáért küzdő ember első lépésként (egyelőre) megtehet. Próbál elszakítani minden szálat, megszabadulni minden kötődéstől. Kivívni így helyzete szabadságát, ami megfelel énje felszabadításának. Ő ezt a létszituációt igen figyelemre méltóan az önmagát rendbe szedő lélek helyzetének nevezi. „Szedd rendbe, lélek magadat és szakaszd / Szét mindazon tündéri láncokat, / Melyekkel a királyi székhez és / A hitvesedhez, gyermekeidhez oly / Igen keményen meg valál kötözve!"

Előlegeződik mint megoldhatatlanság az egész kalandban jelenlévő királyhűség-királytól való függés, a hierarchia ördögkerekébe jutó személyiség szituációja. Bánk ezzel is vállalja a szembenézést.

Hozzátehetjük, mindazoknak, akik más pontokról indulva, oly régen a törések, ellentmondások, egyensúlytalanságok, sőt egyoldalúságok kibékíthetetlenségét látják a *Bánk bán*ban: lám összerántja ezeket az „ellentmondásokat" az emberi teljességigény, az integritás megőrzéséért indított kaland vállalkozása. Igaz, ehhez valamit máris hozzá lehet tenni. Mégiscsak kell itt egy paradoxonra, habár a *Bánk-bán*-irodalomban eddig tár-

gyaltakkal szemben gyökeresen más paradoxonra utalni. Az egyéninek és közösnek, a személyesnek és nemzetinek (Melindának és a hazának) egységben tartása olyan hatalmas energiákat igényel, hogy a megvalósításért folytatott küzdelem elszívja az energiákat más, egyediségükben is általánosabb, az individuálist a metafizikai dimenzióval egybekapcsoló törekvésektől. Ez azért fontos, mert tágabban reprezentál egy emberideált, egy kultúrát, az irodalomban is megjelenő mentalitást. Bánk ugyanis – miközben az emberi teljességre törekszik – egyetlen irányba orientált személyiség marad.

George Steiner beszél az *Örök Antigoné*-jében arról, hogy (szerinte) „egyetlen irodalmi szövegnek adatott meg, hogy az emberi létben gyökerező konfliktusok valamennyi főbb állandó tényezőjét kifejezze". Steiner ötféle tényezőt sorol fel: a férfi és a nő, az öregség és az ifjúság, a társadalom és egyén, az élő és halott, az emberek és az isten(ek) szembeállítását. Nem bizonyos, hogy ez az értelmezési rács feddhetetlen (hiányzik belőle például az emberben magában szorongó idő, amely mint konfliktustényező nem feltétlenül azonos azzal, amit Steiner az öregség és az ifjúság, vagy az élő és a halott ellentétpárjába sűrít); elfogadható azonban mint mélyrepillantó látomás.

Ha a *Bánk bán*t innen nézzük, szembetűnik az emberi létben gyökerező második alapkonfliktus hiánya (érdekes: a dráma főbb szereplői, Melinda kivételével, nagyjából egykorúak), s ugyanígy szembetűnik a metafizikai zónákat jelző negyedik és ötödik alapkonfliktus (élő-holt, emberek-istenek) szegénysége. Bánk ugyan az indítóponton említi „az Alkotó szavára a reszketve engedő *chaos*"-t, mint sorsának genezisét, a végponton ugyan mondja, „Nincs a teremtésben vesztes, csak én!", de azzal, hogy a Király ott majd rögtön „elirigyli" tőle ezt az érzést, a vonatkozás a metafizikai dimezióból az individuálisba, illetve szembenállásuk jellege okán a históriaiba megy át, visszaszorul a harmadik alapkonfliktuspárba.

Mondhatjuk tehát, hogy a harmadik létellentétpár (Steinernél: társadalom és egyén) felszívja, legalábbis nagyon elgyengíti az összes többit. Ám valamit ehhez is rögtön hozzá kell tenni. Nemcsak felszívja, illetőleg elgyengíti, hanem némileg át is rajzolja. Ugyanis az egyén belső világossága és a célszerű rend, a magánemberi törekvések és a közjó kívánta törekvések konfliktusának helyére az egyéni és nemzeti boldogulás közötti, illetve annak kívánása és megvalósíthatatlansága közötti konfliktus körül. Ezen az úton egyetemesből sajátosan egyedi lesz, kifejezve az individuális-históriai-metafizikai hármasságot arányosan magába sűrítőnél szűkebb, ám mégis életre-halálra szólóan sajátos léthelyzetet, és a belőle sarjadó kultúra karakterének sokáig domináns jellegét, az általános mentalitás egyik veszérszólamát.

Steiner ezt mondja az *Antigonéró*l: „Ha az egész világirodalomból csupán ez az egy darab maradt volna ránk... akkor is láthatóak volnának azonosságtudatunk és történelmünk alapvonalai, legalábbis itt a Nyugaton... az öt elemi szembenállás között egyetlenegy sincs, amely módot adna az egyezkedésre (miként a lélegzésről vagy személyes létünk továbbosztható magváról sem alkudozhat az ember). Antigoné és Kreon párharca nem csupán önmagában, azaz a szophoklészi megformálásban kimeríthetetlen, hanem mind a mai napig új és új változatok alkotására ösztönöz."

Ha azt kérdezzük, gondolkozhatunk-e a *Bánk bán*ról is ennek mintájára, vagyis hogy ha csak ezt az egyetlen nemzeti drámánkat ismernénk, akkor is láthatóak volnának azonosságtudatunk és történelmünk alapvonalai (legalábbis itt a Keleten!), akkor erre azt mondhatjuk: a kérdés éppen az, hogy miért és mennyiben fejezi ki a *Bánk bán* az azonosságtudatot, a történelem alapvonalait a számunkra, és hol szakadnak meg ezek az alapvonalak, miért és mennyiben? Továbbá: milyen sajátosan egyedi – a műből induló, de rajta túlmutató – nemzeti kulturális és mentalitásbeli konfliktusokhoz, mint emberi létünkben gyökerező konfliktusokhoz vezet a hagyomány kanonizálása, illetve felbontása, illetve az el nem hagyása és a felmondása közötti konfliktus?

Az, hogy az emberi lét szerteágazó alapkonfliktusai az egyéni és társadalmi, a magán- és közemberi ütközéseikbe sűrűsödnek, elvezet a hierarchia centrális pontján, egyben csúcsán álló személyiséghez. II. Endre középponti szerepét általában elhomályosítja az, hogy csak az ötödik felvonásban jelenik meg. Ez önmagában is egyfelől szinte megemészthetetlen másfél évszázada a mű értelmezői-előadói számára; másfelől rengeteg igazolást kereső gondolat inspirálója. Ha viszont a Király mint a benne megtestesülő irányító eszme reprezentánsát, s mint színre lépő figuráját *együtt* látjuk, akkor a játék összefüggésrendszerében képviselt eszme, és színiterében megjelenő alak a kezdettől „közösen" vannak jelen és együttesen „működnek".

Bánk rejtett üzenettel való meghívásának *ténye*, a pártütők találkozásának *ténye*, a Melinda elleni kerítőterv *ténye*, továbbá Gertrudisnak Ottót segítő szerepe, az udvari botrány, a Bánk és Gertrudis közötti (halállal végződő) összecsapás, a lázadás, a megtorlás – mindez összefüggésben van a Király színszerű jelen *nem* létével. Ha ő a palotában volna (és nem Galíciában), semmi sem játszódna, nem játszódhatna le *így*, ahogy lejátszódik. Ugyanakkor minden ugyanennyire összefüggésben van a létében megtestesült eszme jelenlétével és erős hatásával. Minden terv, cselekedet, összeütközés feltételezi az ő (az időben változó) szerepét, kapcsolatát a tervhez, cselekedethez, összeütközéshez. Sőt, mint a mindent-mindenkit magába foglaló hierarchikus elrendezettség csúcsán álló személyiség, a hozzá való – *minden* reflexióban, tettben megnyilvánuló kapcsolat – egyben a hierarchiában való elhelyezkedést, szerepet, mozgást is jelenti *mindenki* számára. Éles exponálása ennek: amikor a második felvonásban Petur a pártütők bizalmát elveszítve egyedül vágna neki a Gertrudis elleni merényletnek, s Bánk, mint „a király személye" parancsot ad: „Láncokba verjétek", Petur Bánk lábaihoz hajol: „Királyom!", mire Bánk: „Látod, hová tud téged csak neve / Is vinni Endrének! ládd, mint buzogsz / Érette..."

A színre nem lépő alak kitüntetett helye-szerepe nem ismeretlen sem az emberi-történelmi helyzetben, sem az esztétikai-dramaturgiai konstrukcióban. A történelem mozgásának alakulását minduntalan befolyásolják a történelmi színtérre lépő centrális személyek, de *ugyanígy* befolyásolják a nem mindig látható, vagy hosszú időszakokra nem látható, ám mégis centrális helyet betöltő személyek is. Ugyanezt látjuk az esztétikai megközelítésben, ha például a drámairodalmat nézzük. Az *Oidipusz*ban *minden* jelenet, kapcsolat, tett a titokhoz, illetőleg már a dráma kezdete előtt megölt apához vezet; a *Hamlet*ben ugyancsak (a szellemalakban meg is jelenő) meggyilkolt Királyhoz; a *Godot-ra várva* színpadán sem jelenik meg sohasem az, akit várnak, mégis mindent ő, illetve a rá való várakozás befolyásol. A *Bánk bán*ban a hierarchia jellege, befolyása mindvégig meghatározó; Bánk integritás-eszméjének kifejlődése, illetve kudarca szempontjából is leginkább az Endre-Bánk kapcsolatnak van szerepe. A történelmileg hitelesnél itt fontosabb az, ami drámailag hiteles. A történelmi kontextusban variábilis a kapcsolat, mert ugyan Bánk mindvégig a „király személye", de a mindenkori Nádor-helyettesi szerepét a 13. század elején még nem pontosította törvény; a Király esetenként rendelkezett helyettesítéséről, ha elhagyta az országot. Tudjuk továbbá, hogy Horváth Mihály szerint Halicsba indulásakor a királynét bízta meg az irányítással, viszont Bonfini, és az ő nyomán Heltai Gáspár szerint konstantinápolyi tartózkodása idején Bánk alá rendelt mindenkit. A drámában szoros és egyértelmű a kapcsolat: mindvégig Bánk a király helyettese. Ezért hivatkozik Peturral való vitájában a *mindent* irányító és eligazító *törvényre*, amelyet Endre, és távollétében ő képvisel. („... Ha / Törvény s szokás szerént cselekszetek, nem / Csak én, hanem minden magyar segítő / Kezét sietve nyújtaná –"; „Előbb való a hit parancsolatja: / *Istennek a kenettje egy királyi felség.*"); ezért mondja: „Nem vélik ők a zendülést, mivel

/ Bánk a király személye – esküszöm / Meg is fogok felelni ennek..." És a kapcsolat összegezése: „Királyom!... / Szent vagy te énelőttem – Istenem, / S hazám után a legszentebb."

Mondhatjuk: premodern történeti szituáció, annak minden velejárójával, szerteágazó függésváltozataival együtt. Ez a hosszan elnyúló premodernitás uralja a tizenkilencedik század elejének közép- és kelet-európai régióit. Kiemelten jelentkezik I. Ferenc császársága idején, amikor a napóleoni háborúk utáni helyzet a minden terhet hordozó jobbágyság mellett, a polgárságot, a lateiner osztályt is erősebben sújtja, a nagybirtok pozíciót veszt, gazdagodik viszont a köznemesség (száma is növekszik, fél évszázad alatt százszázalékos lesz a negyvenes évekre a szaporulata), szavazati jogot kap a bocskoros nemesség, amivel az udvar a még létező középnemesi ellenállást is lefojtja. Ez a szembeállításoktól, érdekküzdelmektől, kiszolgáltatottságoktól, magán- és különutak keresésétől meghatározott helyzet – miközben azért a nemesi kiváltságok alig érintettek – éppen a „nemzettestté" gyarapodó köznemességgel a centrumban mentalitást is involvál, az alacsony horizont befelé, csak önérdekére tekintő, néha-néha fölcsattanó, de a hierarchiában elfoglalt helyzettel megelégedő, a kiváltságokat őrző mentalitást.

És mit látunk a dráma tizenegyedik századi helyszínének a hierarchiavilágában? A hierarchiában különböző módon, ám közösen részt vevők horizontját *egyaránt* a Királyhoz (mint eszméhez és valóságos szereplőhöz *együtt*) való viszony határozza meg. II. Endre léte-helyzete determinálja és egyben elfedi a horizontot. Minden (még a lázadás is) a hierarchia szűk mozgásterén *belül* jelenik meg. Ami a (premodern) történeti szituációban hiteles, azt a dráma is hitelesíti poetikai formájával, miközben egy olyan kondíciókkal rendelkező főalakot állít előtérbe, akinek helyzete, ambíciói, életterve messze túlmutat azon a léthelyzeten és mozgástéren, amit a zárt hierarchia biztosíthat az ő számára (is).

Ezen a ponton érdemes egy pillantást vetni arra, hogy valójában ki a központi eszményt mindvégig megjelenítő, ám csak az utolsó felvonásban színre lépő alak. Milyen a felstilizált eszme képviselője, amíg a helyzetet meghatározóan „lebeg", és milyen, amikor nem szublimált énjével, hanem emberi pillantásával nézhetünk szembe?

Mindenekelőtt az tűnhet fel, hogy az eszményben-figurában nem kap kitüntetett helyet a hatalmi tudat, az uralomérzet, ennek részeként a túlnövesztett gőg-mánia, illetve körülötte a hatalom keltette félelem; nem szerepel továbbá a hatalomra való rátermettség, az alkalmasság, hiányoznak a Király személye (mint eszmény) és a többi szereplő közötti személyes szálak, a kapcsolatok, a közösen megélt történések, illetve azok minősíthető hatásaira korlátozódnak. Az eszménnyé emelt hierarchikus kötődésen túl egyetlen érzelmi-észlelési relációban jelenik meg Endre személye, a miatta (érte) való szégyenkezésben. Az egyik alkalom erre a Petur felidézte pozsonyvári jelenet, amikor Gertrudis tékozlón „kirakta a szörnyű sok kincseket", s közben „Hogy álla ottan Endre, hátul egy / Szegletben – Endre a magyar király! – / Pirulva morgott a magyar, s te Bánk / A köntösét rántád, hogy előbbre menjen –", a másik alkalom Bánk és Gertrudis összecsapásakor a Királynőnek szegezett vád: „Aki nem érdemes / Hogy szerette jó királyom áldott / Szívét kezében tartsa..." (a szánni való Király mint a szégyenérzet felkeltője).

Az eleve elrendelt alattvalói tudatból, törvénytiszteletből fakadó hűségtudat minden más szálat kikapcsol a Királyhoz való relációkból. Nem nélkülözi ez akár a földöntúli személynek járó érzelmeket sem (Petur: „Mi a királyt imádjuk – ámde egy / Endrében – egy férfiú királyt imádunk."; „... az Isten nem segít soha / Felkent királyok ellen..."

Az eszményesített kapcsolat indítja Bánkot, mikor Biberach (Melindáról szóló) híradására Endréhez akar rohanni („El, a királyhoz..."; ez indítja Melindát arra, hogy Gertrudist Endre megalázójának nevezze („Koronák bemocskolója! aki meg- / Loptad a királyi férjedet, – kitépted / Kezéből a jobbágyi szíveket, / Áruba tetted a törvényt...")

Személyes arc helyén szimbólum-arc. A meghatározó, ami Endrét jelenti, a Királlyá

való felkentség, a mindenekfelettiség, a hierarchia csúcsán álló személy eszmény-fogalomként lebegve is mindennek a mértéke és meghatározója. A minták jól felismerhetően a középkorból eredeztethetőek, abból a hierarchikus felépítettségből, amelyről Huizinga azt mondja, hogy a legkülönbözőbb megnyilvánulási formák és szintek mögött van egy közös vonás, az a meggyőződés, hogy az elrendezettség „isteni intézményt képvisel, a teremtés Isten akaratából létrejött szervezetének eleme, lényegi valóság és alapjában véve éppoly tiszteletre méltó, mint az angyalok hierarchiája. Ha pedig a társadalmi épület fokait úgy fogjuk fel, mint az örökkévaló tónusának egyes grádicsait, akkor az egyes fokozatok értéke nem hasznosságuktól függ, hanem szentségüktől, attól, hogy milyen közel vannak a legmagasabb helyhez."

A hierarchia csúcsán álló személy egyéni vonásai az ötödik felvonásban határozott személyes jegyekben öltenek majd testet. Még nem lép be, de máris megtudhatjuk, hogy a bánattól „lováról is lefordult"; mikor megpillantjuk, látjuk: „Sír a király." Sír és tájékozatlan. Nem érti, mi történik, nem tudja a történtek okát még elképzelni sem. Csapong: kit, miért hibáztasson? Nincsenek tanácsadói. Csak hódolói. Udvara: tabló. A hierarchiát ez az arctalanság jellemzi. Sorba járulnak eléje hűségük kinyilvánítására a részvevők, a tanúk, akik ugyancsak tájékozatlanok. Endre jelentéktelen és sértődött. Sérelmezi, hogy nem kellő pompával fogadják, sérelmezi, hogy Gertrud ártatlanságát nem hangoztatják.

A hierarchiák történeti – akárcsak művekben megteremtett – rendjében nagy szerepe van annak, hogy milyen a hierarchia csúcsán álló személy értéknívója. Ehhez a nívóhoz rendeződnek a hierarchián belül megjelenő alakok, konfliktusok, alternatívák. II. Endre törekvéseinek iránya a kiegyenlítés, az eltussolás, a letompítás. Túl lenni egy helyzeten, amíg túl lehet lenni rajta úgy, hogy meg lehet úszni a konzekvenciák levonását. Túl lenni valamin, és hogy miképpen, azt az alkat, a személyiség *nívója,* külső (történelmi), valamint belső (individuális) helyzete egyaránt indokolja. A belső helyzet: itt a tanácstalanság. Ezt nem előnyös közhírré tenni, és *hosszan* bemutatni. A külső, a kényszerűen otthagyott zavaros galíciai front, amelynek rendezése érdekében sürgősen vissza kell térni a hadakhoz. Már az ötödik felvonás elemzése előtt sem kerülhető ki az állítás: a hierarchia csúcsán álló személyiség értékszintje a *jelentéktelenség.* Endre személyével nem jelennek meg orientációra képes értékek. *Teljes formátum-hiány.* Egyik pillanatban „magyarjait" mondja hibásnak, a másik pillanatban „Gertrudisát". Vádjainak indítéka, iránya, célja egyetlen jelenetében is többször változik. Tudja, hogy Gertrudist *is* el kell marasztalnia a megbékítés érdekében; tudja, hogy a lázadókat *is* el kell marasztalnia a helyzet gyors *elrendezése* érdekében. Ugyanakkor semminek az indítékát nem ismeri, semminek a konzekvens megoldását nem vállalja. Nem dönt, nem cselekszik. Tudomásul vesz híreket, jóváhagy jóváhagyni valókat. („... így magam / Büntetni nem tudtam – (*magában*) nem mertem is.") „Serkenj fel, öszverontatott igazság; De én elégtételt veszek." – mondja, s rögtön rá (miközben *„semmire sem figyelmez"*): „... előbb mintsem magyar hazánk – / Előbb esett el méltán a királyné!" Önmaga eszményesítéséért (elfogadtatásáért), cserében maga is (elfogadva) eszményesít: „Magyarok! igen jól esmérem – szeretnek, / Enyimek! – Hogy ily nemes szívekkel egybe / Férkezni nem tudtál, Gertrudisom!" Szituációjáról, hatalma körülményeiről nincs határozott képe. Személyiségszintje lefokozott szint, aki erre a színtérre kényszerül, maga is lefokozódik. Márpedig a hierarchiába zártan más út nincs. Maradna a kilépéssel való szembehelyezkedés. Bánk konfliktusának lényege, hogy a hierarchián belül betöltött szerepéhez való hűsége fordítaná szembe a hierarchiával. Ebből a helyzetből nincs „kigázolása". *(Ehhez)* a Királyhoz hűnek lenni, őt képviselni: saját önlefokozása. Pusztán Endre problémalátásán belül maradni is korlátozott színteret, leszűkített horizontot jelent. Bánknak, ha ezen a színtéren jelen akar lenni – márpedig jelen akar, hiszen jelen *kell* lennie – nem lehet esélye sem saját élettervének megvalósítására, sem a kudarc árán elnyert katarzisra. A „kötelezően" *végrehajtandó önlefokozás: a szabadság kalandjának zsákutcája.*

Ez egyszerre a szabadság útjának eltorlaszolódása és a személyiség kiteljesíthetőségének lehetetlenülése. Már most érdemes felfigyelni rá, hogy valami hiteles ráébredések és az önfelismerés elégtétele nélkül zárul le. *Hiteles* ráébredést kell emlegetnünk, ugyanis a felismerések *látszatában* nincs hiány.

Látszólag mindenkinek tudomására jutott egy esemény, látszólag mindenki mérlegelt, s eljutott az ítéletig, illetve önítéletig. A Király is, Bánk is, a környezet fontosabb alakjai is. De mivel a további együttélés nem lehetséges a fátylak teljes „leszakításával", hát éppen csak elmozdítják a kulisszákat. Ez az „éppen csak" legfeljebb egy kvázi helyzet tablóba öntéséhez elegendő. Az öncsalás, mint kitágított, mindent meghatározó élethelyzet. A változatlanul hierarchikus elrendezettség, amely még az igazi ellentétpárok kialakítását sem tűri.

Mások Bánk kérdései (törvényei) és mások Endre kérdései (törvényei). Ők ketten mindvégig *el*beszélnek egymás mellett. Ettől lesz tabló a szituáció, amely válaszképtelen Bánk a hierarchia mögé látó kérdéseire. Ezek a kérdések túlmutatnak hatalom és személyiség, uralkodó és alattvaló, egyén és közösség ellentétpárjain. Az erkölcs, a személyes szabadság, az emberi lét tágabb köreibe kalandoznak. De minduntalan nekiütköznek a hierarchia csúcsáról meghúzott színtér falainak. Minden a politika és magánvilág konfliktuspárjának lefokozott eseménysávjába szorul. Az öncsalások, a félmegoldások, egyezkedések, látszatok világába.

Petur az egyedüli, aki keményen szembefordul. De az ő békétlenségtől kiforró szembeszegülése sem a hierarchia egészét meghatározó pontra irányul. Ő is *belül* van a körön. Mikor Bánk a Király személyeként azt parancsolja, hogy felségárulásért verjék láncokba, a Nagyúr lábaihoz hajol: „Királyom!"; mikor Solom hírt hoz haláláról, arról számol be: „... téged áldott csak, királyom / Es a hazát..." A *Bánk bán* minden mozzanatát meghatározza, hogy a dráma rendjén belül személyes szálak, kapcsolatok, érzelmek, individuális kötöttségek hálója alakítja ki a hierarchiában való belül-létet. Az áthatolhatatlan meghatározottság alacsony égboltja kényszeríti térdre a kvázi színtér szereplőit. A kísérő események a látszatpályák útjain tett lépések: öncsalások, lehetetlenülések, a roncsolódások, törések sorozata. Valami eltakar valamit. A hierarchiába zártság a hatalom természetét takarja el.

Megjelennek, irányt adnak, formát, mentalitást involválnak egy *„sajátos"* história jellegzetességei. Itt nem látható az események, a szereplők mögött a történelem nagy mechanizmusa, nem világosodik meg a hatalom szerkezete; a hierarchia csúcsán álló személynek nincs ellenjátékosa, vetélytársa. A világ valamilyen irányba való átgyúrásának, új fejezet nyitásának a szándéka az adott mechanizmusok folyamatain belül meg sem fogalmazódhat. Nincs mozgás, működés sincs. Nem világosodnak meg a jövő felé fordított arcok. Mert senki sem fordul valami gyökeresen *más* felé.

Az ötödik felvonás pedig mintha mindent végképp összezavarna. Ezért a *Bánk bán*t valójában mindig ötödik felvonás nélkül játszották. Sosem tudtak vele mit kezdeni. Úgy vitték színre, úgy is elemezte az irodalomtörténet, mint valami feleslegeset, tablót, utójátékot, kényszerűséget. Pedig az ötödik fölvonásnak ilyennek *kell* lennie. *Ebben* a drámai világban *nem* jelenik meg a történelem nagy mechanizmusa (ama Jan Kott által nagy lépcsőnek mutatott Shakespeare-i világ), itt *nem* világosodik meg a hatalom természete, itt nem lepleződik le, hogy bárki, aki akár a hierarchia csúcsán áll, akár valaki onnan lebukó helyére lép, *ugyanannak* a mechanizmusnak a játékosa; itt lesütöttek maradnak a tekintetek, nincs felismerés, megtisztulás sincs, viszont semmi sem ironikus, holott az kellene legyen, ám mégsem lehet, mert illúziók és gesztusok vannak, nem ráébredések. A játszmának nincs kezdete és vége, ám ez nem azt jelenti, hogy minden kérlelhetetlenül *folyamatos;* itt a játszma játszma volta kerül takarásba.

A dráma attól teljes és telített, hogy *minden* ennyire lefokozódik, elsatnyul, hogy ama sajátos mechanika működik benne, amelyben még a jelentős is eltörpítődik.

Ekvivalens egymással a drámai térben mozgó alakok formátumának végső szintje, látóterük távja, a sorsukban feltáruló mélységi dimenzió fokozata – amit egy jellegadó mentalitás és határolt horizont kifejeződéseként kismechanizmusnak neveztünk. Ebbe a szerkezetben – amelyben a hierarchiát nem feltétlenül a jól látható zsarnokság, a brutalitás mozgatja – az ember mint a szabad akarat hordozója, felismerő, értéket alkotó autonóm lény tompul el, őrlődik fel; döntéseinek, választásainak mások nyílt-burkolt manipulációi adnak irányt. Minél kiskaliberűbbek ezek a „mások", annál posványosabb a terep. A kismechanizmusban nincs szó az erkölcsi rend és a világrend az egész történelmet és benne az egyén sorsát kísérő ütközéséről, nem pillanthatóak meg sem a história menetének, sem a személyiség sorsának *valóságos* mozgatórugói. Holott ezek mind működnek a dráma hátterében, de a szereplők figyelmét „valami" elfordítja róluk. Ez a „valami" persze organikus, és meghatározó része a valóságnak, a mentalitásnak. Meghatározója, ám mégsem egyezik meg vele *teljesen*. Csakhogy a magyar történelemben (a közép- és kelet-európai népek történetében) hosszú távon mégis úgy jelenik meg, hogy ez a *létet meghatározó, ám a léttel mégsem teljesen megegyező jelleg teljesen eggyé válik.*

(Folytatjuk)

MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS

Öt német év

Berlin, 1986

A modern épület egyik linóleumszagú, neonoktól sápadt nagyterme visszhangozza a körültekintő és hosszú német mondatokat, melyeket vagy azért értünk nehezen, mert az előadó túlságosan jól, vagy azért, mert túl rosszul beszéli a nyelvet. Az előadások egyébiránt érdektelenek, egyetlen unalmas témához szolgáltatnak fölösleges adalékokat. Az arcokon szigorú és komor beletörődés, igen kevesen mernek nyíltan aludni vagy olvasni. A zárszót elfoszló taps, padrecsegés és megkönnyebbült moraj kíséri, ekkor óvatosan elillanhatunk s hunyorogva sétálhatunk végig egy fehér falban kezdődő villamossín mentén, az erős nap melegében szundító csöndes, poros utcákon.

A hotelban gyorsan ruhát cserélünk, részint mert izzadunk, részint mert utáljuk az öltönyt és a nyakkendőt. Meg is fürdünk, s most illatosan és frissen indulhatunk útnak. Itt, az Unter den Linden környékén mindig kevesebb az ember a kelleténél, még így öt óra felé sem népesülnek be az utcák, amelyeken a távolságok és a házak túlságosan nagyok, az üzlet és a zaj pedig túlságosan kevés.

Ha kilépünk a Hotel Unter den Linden ajtaján, jobbfelé sétálva az S Bahn utolsó kelet-berlini állomásához juthatunk. Emögött apró, rossz süteményekkel és hallgatagon majszoló vendégekkel tömött cukrászdák sorakoznak. Az állomás feketére füstölt, nyomasztó hangulatú, dübörgő magashídja hamarosan minden további eziránnyú barangolástól elveszi a kedvünk.

A hotelkaputól balra viszont ott található maga az Unter den Linden. E hírneves főút hátországait ugyan szintén alig érdemes megtekintenünk, hiszen ez esetben riadtan menekülhetünk a szigorúan zárt kapujú klasszicista csődtömegből, magán az úton azonban, legalábbis egyik irányban, végig lehet menni, s túljutván a múzeumok s mauzóleumok birodalmi térségein, el lehet érkezni az Alexanderplatzra. Ez a tér sem saját szépségével, hanem a rajta sétáló lányok bájával, valamint a környéken található számos étteremmel és áruházzal nyeri meg szívünket.

Az Alexanderplatz vidékét semelyik irányban nem tanácsos elhagynunk, mert vagy szívszorongató ürességekre s borzongató hangulatú sörözőkre, vagy kegyetlenül modern lakótelepekre bukkanhatunk. A környék szinte egyetlen attrakciója, a Spree pedig olyan fekete téglafalak közt kanyarog, s oly vésztjósló, hogy különös s megmagyarázhatatlan módon folyton a „lefejezés" szót juttatja eszünkbe.

Visszatérve az Alexanderplatzhoz, ahol a németség legnagyobb betonfallosza tövében, csobogó betonspriclik körött gyülekezik a jövő ifjúsága, átható májusesti broilercsirke-szagban, a már több napja tartó kiküldetéstől meredten bámulhat-

juk a birodalom bögyös örököseit. A berlini lányok között jócskán akad kívánatos, noha a választék csak néhány típusra szorítkozik, ám a kínálat a választék viszonylagos szűkössége ellenére is kielégítő. Érdeklődésünket leginkább az a szőke, finoman metszett arcú típus keltheti föl, melynek nem csak az alakja, de ruházata is igen ízléses (talán hugenotta ősöknek köszönhetően), s amelynek egyetlen hibájául csak józan magabiztossága róható föl. Ez a magabiztosság merőben szokatlan a kelet-közép-európai számára, aki nem szokott ahhoz, hogy érdeklődő tekintetének célját a tekintet tárgya rögvest s pontosan tisztázni akarja.

Amennyiben tehát családunk van s nem szándékozunk, legföljebb végső esetben, megszegni házastársi hűségünket, jobban tesszük, ha alexanderplatzi nézelődésünknek határt szabunk, s már csak a nyugalmasabb álom érdekében is, a májusi éj ízei helyett a közeli kocsmákban mért olcsó s jó sört kóstolgatjuk.

Még jobban tesszük, ha bírunk egy oly baráttal, ki helybeli lakos lévén, esti sétára vezet bennünket, kivált ha a séta célja Köpenick kertvárosa, hol akár az illatos és csöndes folyóparton, akár a fapados és zsúfolt sörözőkben a nehezen egyeztethető, de mélyen izgalmas német nyelv segítségével némi eszmecserére nyílik módunk. Az eszmecsere során a zamatos sör baráti őszinteségre és filozófiai fejtegetésekre sarkall, amelynek eredményeképpen hosszú testű, szőke bajuszú barátunkról kiderül, hogy lélekben a tizenkilencedik század legelején él, s életsorsa leginkább a még régebbi F. Schilleréhez hasonlatos. Mirólunk pedig mi egyéb derülhetne ki, mint hogy költők vagyunk.

A helybeliek közt kirobbant verekedés után elhagyván a sörözőt, egy jó baráttal gazdagabban, sörtől és cigarettától fájó torokkal s iszonyú szomjasan, az utolsó S Bahn-kocsival térünk haza. Éjjel több ízben is fölkelünk, hogy vizet fogyasszunk, s minthogy aludni nem tudunk, a szálloda belső udvarát nézegetjük. Emlékezetes látvány a szemközti tűzfalból kiálló vasgerenda egykor megolvadt s még ma is cseppet formázó üszkös vége.

A következő délelőttöt természetesen a Pergamon Múzeumra szánjuk, melynek gyűjteménye méltán világhírű, s melynek lenyűgöző méretű rekonstrukciói különleges tetterővel és folyamatosságérzettel töltik el a látogatókat.

A múzeum kincseiben magunkat kigyönyörködvén a Pergamon-oltárral szemben lepihenünk, s addig elmélkedünk a kultúráról, míg észre nem veszünk egy sötét kis ajtót, amely az oltár mögé vezet. Kíváncsian lépünk be az ajtón. Odabenn kiállítóterem található, hol olajjal festett képek fogadnak, amelyek a náci börtönökben végrehajtott kivégzéseket és kínzásokat ábrázolják. A képek festője egykor lelkészként működött a plötzensee-i fegyházban, s a megörökített borzalmaknak szenvedő szemtanúja volt. A kiállításról hiába menekülünk fejvesztve, napunk el van rontva. Hányingerünket sűrű német sörrel csillapítjuk. Th. Mann, német író *Varázshegy* című regényének álombéli és szentélymélyi orgiája jut az eszünkbe: e párhuzamról az esti találkozáskor beszámolunk német barátunknak is, aki megjegyzi, hogy a kamarakiállítást föltétlenül megtekinti majd. E tervéről semmiképpen nem tudjuk őt lebeszélni. Az esti sörözés alkalmával, melyet a helybeliek közt kirobbant verekedés szakít félbe, szó kerül Istenről, szerelemről, Clemens Brentanóról no meg az élet értelméről – egyebek között.

Másnap banketten veszünk részt, mely egyben berlini sétánk utolsó állomása is. A nagyméretű és díszes tanterem egyik oldalán székek, másik oldalán fe-

hér terítős, hidegtálakkal dús asztalok sorakoznak. A szemközti falnál díszhely, öt-hat ülőhellyel az intézet vezetői és a szovjet vendégek számára. A díszhely fölött egykori és élő vezetők képmásai egyirányba mosolyognak. A székek közt mormogó vendégsereg hallgatag lengyelekből, ezüstfogú csehekből, illatos bolgárokból és éhes magyarokból áll, kiegészítve megfelelő mennyiségű némettel.

Rövid s tréfás köszöntő után tányércsörömpölés és víg zsivaj közepette nekiláthatunk a megérdemelt zabálásnak. Idősebb, tapasztalt kollégánk tanácsára kenyeret nem eszünk. Szeszes ital nem lévén, az evés befejeztével kóla mellett üldögélünk, s mondatokat próbálunk összeállítani német vendéglátóink esetleges figyelmes kérdéseire esetleges válaszul. A pecsétes öltönyű, barna fogú Schneider úr, akinek felelősségi köre ránk is kiterjed, leül mellénk, s tekintetét ránk függesztve mosolyogva hallgat. Később néhány kérdésére nyelvtanilag hibás, de azért érthető válaszokat kap. Ennek örül.

Kis idő múltán Lützow professzor is megjelenik asztalunknál, és tudományos munkánk iránt érdeklődik. Majdan elkészülő dolgozatunkra föltétlen kíváncsi, válaszunknak azonban nem szentel figyelmet.

A szovjet vendéget taps fogadja, s mondanivalóját mosolygós arcú tolmács fordítja németre. A szovjet vendég sajnos, betegsége miatt nem fogyaszthat alkoholt, így kólával koccint: mi az e célra előirányzott pezsgőből iszunk.

A helyiségen kívül dohányozni is szabad. A folyosó éke a kis emléksarok az intézet egykori tanára tiszteletére, kit – mint a föliratból értesülünk – a Hitler elleni összeesküvésben való részvételéért a Hitler-fasiszták kampóra akasztottak. Az emléksarkot megtekintjük, szivarunkat elszívjuk, így a bankettet záró ütemes tapsot csupán kívülről hallhatjuk.

A gép indulásáig mindössze néhány óránk marad: időnket ajándékvásárlásra fordítjuk. Magas, szőke, német barátunktól meleg szavakkal búcsúzunk, könyvvel ajándékozzuk meg őt.

Elérkezik a búcsú perce. Nem integetünk a gépre szállva, mert nincs kinek. A fölszállás pillanatában, enyhe rosszullét közepette a következőket gondoljuk:

„Vajon viszontláthatlak-e még, szívem kedves városa, Berlin?"

Leipzig, 1991

A császári méretű pályaudvar nem sok jóval kecsegtet bennünket, a koffer nehéz, így arcunk verítékben fürdik, mire a siváran teres főutcán dr. Hammel jól-artikulált vezetése mellett az orvosegyetem káposztaszagú előterébe érünk. Odabent Hitlerjugend-stílusban fölnyírt hajú fiúk és lányok nyüzsögnek, tartalmas mappákkal hónuk alatt. A páternoszter életveszélyesen gyors, a Sudhoff-Intézet folyosóján viszont – az egykori államteológiai tanszék immáron megtisztult s környezetvédő plakátokkal dekorált hűlt helyén – teljes nyugalom honol.

Schütz professzor ősz mosollyal fogad (mosolya csak cseppet ziláltabb, mint két éve), majd átad bennünket Natasának, a kövér, energikus, kolhozarcú s a német nyelvet orosz-szász keverékdialektusban beszélő, extestvéri származású adjunktusnőnek, aki rögvest, amúgy kofferestől a megnyitóünnepélyre vonszol

minket. Az ünnepély díszvendégei ezúttal nem keletről, hanem nyugatról, Svájcból és a „régi szövetségi tartományokból" érkeztek, az emlékelőadások sora pedig, a nemes szász hagyományoknak megfelelően, zenei „Einstimmung"-gal kezdődik.

Igencsak megéhezünk, mire a menzán hozzájutunk borzasztó ebédünkhöz: ebéd közben dr. Hammel segítségével módunk nyílik értékelni az elhangzott előadásokat. Szállásunk a szemközti, elegáns „Németország" nevezetű szállodában lesz, remek helyen – jegyzi meg dr. Hammel, e kávészagú, kopott, megviselt tekintetű kutató, bár – teszi hozzá – ami a nevet illeti, az kevéssé alkalmas egy efféle intézmény fémjelzésére.

Tisztálkodás után az ügyesen szerkesztett és szép kivitelű programfüzetet böngésszük, némi elkeseredéssel, csupán a két bankett és a tervezett Kohren-Sahlis-i kirándulás reménye enyhít bánatunkon. Szobánk bárszekrényét kinyitjuk, majd az árlapot áttanulmányozva, visszacsukjuk.

Dr. Hammel, pontban három órakor, esernyővel kezében vár a kijáratnál. Három és félórás programot készített számunkra, az esti vacsorához való átöltözésre pedig huszonöt percet ütemezett. Dr. Hammel ük- és dédapja a szász választót, nagyapja a császárt és a köztársaságot, apja pedig a köztársaságot, majd a birodalmat szolgálta. Hammelnek magának választania kellett a népi hadsereg, illetve a tudomány közt: ez utóbbit választotta, ám abban a reményben – vallja be –, hogy egyszer még magára öltheti a piros parolis szász uniformist. Dr. Hammel kacsint és nevet. Vicc volt – teszi hozzá magyarázólag.

A tér inkább gyalogosokkal, mint autókkal teli. Az egykori keleti márkák csaknem kivesztek – akinek van pénze benzinre, nyugati kocsival jár, akinek nincs, nem jár semmivel – kommentálja dr. Hammel. Lipcsében ezidőtájt 40 %-os a munkanélküliség, s év végéig még növekedhet. A munkanélküliek meccsre járnak, vagy szélsőséges szervezetekben tevékenykednek. Valóban sok a bőrfejű és – meglepetésünkre – néhány koldust is láthatunk. A koldusok némán ülnek. Németek ők is.

A sarkon dr. Hammel megáll s kezét összekulcsolva, emelt fővel beszéli el az egyetemi templom történetét.

Az 1500-as években épült Universitätskirche itt állott a sarkon, ahol dr. Hammel. Valamivel később Walter Ulbricht, az egykori NDK kommunista pártjának vezetője megtekintette a szemközti Operaház egyik előadását. Midőn kilépett az Opera kapuján, összesereglett hívei tapsban törtek ki. Csakhogy a templom előtt az Ulbrichténál föltűnően nagyobb tömeg tolongott. A főtitkár, aki jó áttekintőképességéről volt híres, hamar fölmérte a két tömeg közti számottevő különbséget és kísérőjéhez fordult: „Was ist drüben los?" – kérdezte, majd a választ meg sem várva Csajkájába szállott. (A Csajka egy fekete, kommunista gépkocsi.) Az Universitätskirchét másnap lebontották s helyére az ifjúság számára emeltek modern tanépületet. A hívők azonban, a templom lebontása után is annak helyén gyűltek össze vasárnaponta, s vártájukon kitartva a közeli Nikolaskirche papjának prédikációját hallgatták. A rendőrkordon igen sok pénzt emésztett föl, ám a helyi vezetők hamarosan remek ötlettel rukkoltak elő: a muzeális utcába dobozházat emeltek, éppen akkorát, hogy az a Nikolaskirchét az Universitätskirche hívei elől hang és kép tekintetében egyaránt eltakarja. Némi

leleménnyel ekképpen sikerült letörni a klerikális reakció szarvát. Az eset csattanója azonban az – tette hozzá huncutul dr. Hammel –, hogy az a tüntetés, amely Honecker hatalmának 89-ben véget vetett, éppen az Universitätskirche helyétől indult, lelkipásztorok vezetésével.

– Na ja! – törli meg homlokát az éles napfényben dr. Hammel. – Na ja, a templomokkal vigyázni kell. – Ő egyébként nem híve a bosszúállásnak, objektíven kell megítélni a körülményeket: csupán egy semleges ítélőszék lenne hivatott kinek-kinek a bűnét mérlegelni, de ugyan hol akad ilyen? Nürnbergben talán az objektivitás érvényesült?

Dr. Hammel városának remek ismerője. Egymás után fedi föl előttünk a romos, fekete és irdatlan épületek, valamint a gyakori foghíjak titkait. A lipcsei csata eseményeinek pedig valóságos szakértője, pontosan megmutatja nekünk, merre menekült Napóleon a szövetségesek elől, hol lovagoltak végig a kozákok, hol állott meg inni a porosz uralkodó. Ő maga, dr. Hammel – mosolyog szerényen – ugyanabban a házban lakik, amelyben egykor Blücher volt bekvártélyozva.

A művelődéstörténeti tényeken ámuldozva járjuk az utcákat, sanda pillantásokat vetve a kirakatokra, az árcédulákra és az utánfutókból kialakított sörmérésekre, ahol csak három márka lenne egy pohár aranyló sör. Dr. Hammel sajnos absztinens, sőt szívattakja óta a dohányzást is mellőzi. A kirakatok szegényesek, csupán az antikváriumok kínálnak, borsos áron, bő választékot. Az üzletek nagy része privatizáció miatt zárva: minden a háborús vereség benyomását kelti. A járókelők közt jól megkülönböztethetőek a régi és az új szövetségi polgárok, az előbbiek optimista mosolyt, bermudanadrágot, napszemüveget és fényképezőgépet viselnek, az utóbbiak viszont az egykori német demokratikus köztársaság ruházati termékeit hordják, arckifejezésük pedig űzött és komor.

Hat óra ötkor dögfáradtan dőlünk végig az ágyon, s míg az alant elhaladó villamos végigzörgeti csőbútorainkat, nyugalmasan elszívunk egy cigarettát. A televízió kilenc programjából válogatva három objektív hangú riport, két sportműsor, két zenés műsor, egy régi amerikai film és Derrick közt nem döntünk, hanem elzárjuk a tévét. A tévéprogramfüzetben sem találunk szexfilmet.

A külföldi vendégek tiszteletére adott bankettre a Tudomány Házában kerül sor, von Bönningen, a nagy, emigráns, majd sztálinista kultúrpolitikus rejtélyes okból helyénhagyott képe alatt. A falakon képek hiánya. Erre utaló tréfánkra dr. Hammel bólint: Valóban festeni kéne.

A vacsora igazán ízletes, csodálatos helyi sörkülönlegességgel öblíthetjük le. Asztaltársaink: egy kerekded lengyel parapszichológus – hogy kerül ide, ki tudja – s két fiatal, elegáns úr a Bosch-Stiftungtól, szintén előadók. A fiatal elegáns urak a helyzetet objektíven ítélik meg, s barátságos érdektelenséggel, alig némi távolságtartással beszélgetnek el velünk, keletiekkel. Keletinek lenni rossz.

Schütz professzor ezúttal sem törődik velünk, egész este a Bosch-Stiftung küldöttségének vezetője felé fordítja szikár, ősz fejét. Enni nem mer, hiszen régi kommunista s ezért retteg az elbocsátástól. A marxizmus tanszék vezetőjének helyettese – mint hallottuk – jelenleg segédmunkás egy katonai raktárban. (Megbíznak benne.) Schütz professzor arcán hűvös mosollyal igyekszik e sorsot elkerülni. Meggondoltan beszél, s kizárólag olyan vicceken nevet, amelyeket ré-

gi szövetségi polgárok sütnek el. Natasát, az orosz származású hölgyet hiába keressük, nincs a meghívottak közt.

Gyalog indulunk vissza szállodánkba: a séta egészséges voltára hivatkozva megőrizhetjük magányunkat. Az aluljáróban öt horogkeresztet, három vörös csillagot és egy részeget számoltunk meg, a graffitik a zsidók, négerek, arabok, lengyelek kiűzésére és az angol rockzenekarok tiszteletére buzdítanak. Az utcák sötétek, pedig még tizenegy sincsen. Csak a főtéren (Augustus, alias Leninplatz) árul sört egy lakókocsis csapos. A sörrel a közeli sétálóutca egyik padjára telepszünk és a langyos estében, elménkben buja gondolatokkal az egyetemi koncertre igyekvő szép és jószagú lányokat nézegetjük. A koncertre magára nem merünk betérni.

Társaságunk nincs, és a kirándulást leszámítva, még négy tudományos nap áll előttünk.

Csupán füstös szobánkban, zuhanysimogatással hátunkon tesszük föl a kérdést: Mi lesz velünk holnap?

Családi ügy

Frigid vagy, Hedvig, szállj magadba.
Pallérozni próbáltalak,
de hasztalan. Tikkadt vagyok
és te fejlődésképtelen.

Éjjel kettőig olvasol,
mégis mindent kavarsz, szegénykém.
A hétvégén vidékre mész
magvaid széjjelhinteni,

mivelhogy művész vagy, kicsim.
(Óhajtom hinni, néha viszketsz;
tündéri szajha vagy, betartasz;
s izgulsz, hogy negyven vagy maholnap.)

Négyszer tárcsázlak és bele
se szólok, ettől görcsbe rándulsz;
mielőtt a városba jönnél,
kész vagy, de ennyi oly kevés.

Érdemtelen vagy, Hedvig. Arról
fecsegsz, hogy korlátozni fogsz.
Te szerencsétlen, megkövetlek,
azt kell hinnem, kívántalak.

Felmutatom a gyászt

A keramitot fellocsolták és Hedvig
már nem volt a házban. Elindítom,
majd egyre fokozom a gyászt. Nem
tesz higgadttá, hogy szajháról e-
sett szó, akit nyilván rugdosnom
lehetne. Fellocsolták a keramitot
utána, de ez a nem várt illat ide-

fönt is irritál. Ráadásul leszólí-
tottak, ilyen hangok *fél egy óta*
és ezentúl állandóan. Hedvig rafi-
nált és méltatlan, de kultusszal
övezem. Ezentúl gyász. Mennék ta-
lán ki? A Phönix és a Hollán utca
sarkán beleérnék a tavaszba, és
nem volnék fogékony. Egy felka-
pott gyorsétteremben ültem, amikor
beavattak. Hedvignek vége. Legyűrtem
öt gint és épp sötétedik. A Körutat
megújuló hullámokban lepik el a vi-
déki színházlátogatók, föl kell lép-
nem ellenük. Másfél óra még túlfűtött
törzshelyemen, semmi szín alatt se futa-
modom meg. Hát nem vagyok egy drága, *hogy*
elhallgatom: hatalmi tébolya betett ne-
kem? – És tudom, hazamenet a gyarmatáru-
kereskedés előtt provokálni fognak.

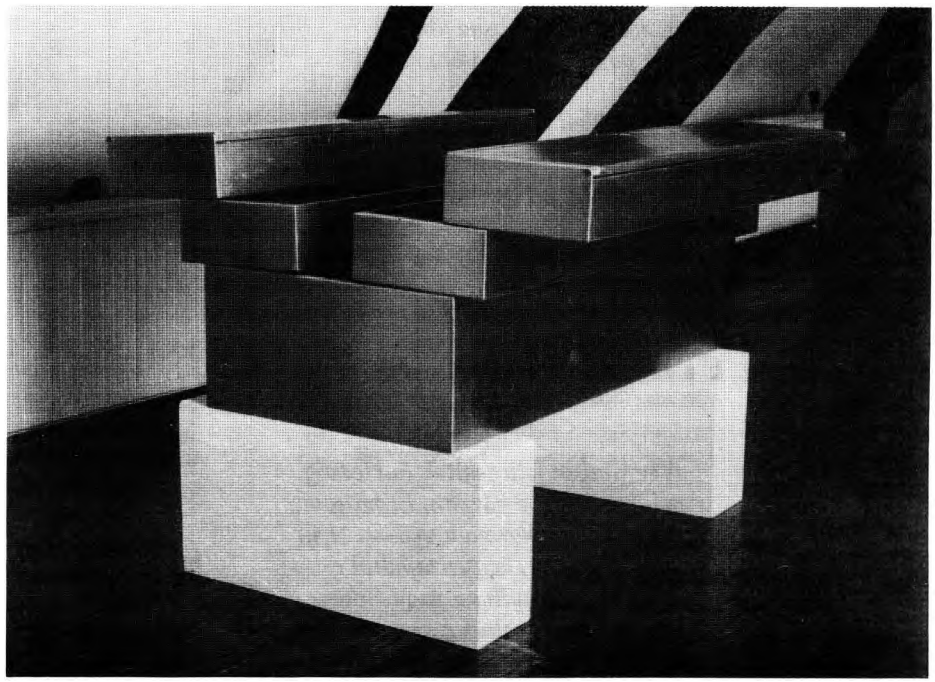

MENDÖL ZSUZSA

KORTÁRS FRANCIA BÚTOROK

A Francia Intézet új budapesti székházának nyitókiállítása, a kortárs bútorokat bemutató válogatás júliusban Pécsett, a Művészetek Háza Tetőtéri Galériájában is látható volt. A formatervezés nemzetközi mezőnyében az utóbbi évtizedben újra az élre kerülő francia bútorkészítést méltán reprezentálta és népszerűsítette a mintegy negyedszáz berendezési tárgy. A kiállítás felvillantott néhány új tendenciát, és a fogyasztást ösztönző és alakító kínálat nagy nemzetközi seregszemléinek – a milánói, kölni, párizsi bútorszalonoknak – a levegőjéből is éreztetett valamit. Kézzelfogható közelségbe kerültek az eddig csak a külföldi lakáskultúra-lapok oldalain látottak. A változatos anyaghasználat és a formálás látványán, szellemi élményén túl a francia bútortervezés eme eredményei a művészi és ipari formatervezés támogatásának, menedzselésének módja miatt is tanulságosak.

Az európai bútorpiacon az 1950-es évek derekától a skandináv bútortervezés diadalútja háttérbe szorította Párizst, a későbbi évtizedekben pedig az olasz design tört az élre. A franciák az e területen is tradícióikhoz méltó nívó elérése érdekében Ipari Minisztériumuk kezdeményezésére az 1970-es évek végétől számos intézkedést hoztak. Megalakították a bútorművészet új útjainak érvényesítéséért küzdő csoportot (VIA-t), amely a Francia Művészeti Társulással és más szervezetekkel a francia művészi bútorzat és ezzel összhangban a bútoripar fejlesztésén fáradozott: a design olyan infrastruktúráját hozták létre, amely közvetíteni tud a tervező merész látomásai és a piaci realitás között. A tervező, gyártó, megrendelő közötti kapcsolatot egyengetik, szervezik és szponzorálják. A VIA-hoz benyújtott tervekről, költségvetésről szakértői bizottság dönt, megadják a tervezőnek a prototípus elkészítésének lehetőségét, s azon munkálkodnak, hogy a kiállításokon e munkák gyártókra, forgalmazókra találjanak. A neves építészek, formatervezők alkotásai műtárgyjellegűek, kis galériák, vagy maguk az előállító „kiadók" forgalmazzák kis példányszámban. E kisszériás művészi bútorkészítés a választékbővítés és az újdonság tényével hat vissza az iparra. Sikerük e kis szerkezetben, annak mozgékonyságában van. Az új termék árába befoglalják az innovációs alapot, amit aztán a design-tevékenység fejlesztésére és propagálására fordítanak.

A bútorhoz, a berendezési tárgyhoz való viszony is átalakult az utóbbi évtizedekben. Eltávolodtak a Bauhaus életreform-mozgalom értelmében alkotott design-tól, amely a társadalmi igény elemzéséből kiindulva a lakókörnyezet alakításával, a tárgyformálással az emberek életvitelét, magát az embert akarta átváltoztatni. A tervező társadalmi felelőssége a gyártmány problémátlan használatát és az ökonómiát állította előtérbe. A magasfokú ipari-technikai háttér azután tovább tágította az előállítás, az anyaghasználat lehetőségeit. A High Tech új fémkorszaka következett el: ezt roppant formai változatosság, optikai könnyedség, szellemes kombinációk jellemezték, s mindehhez a minimalizmus aszkézise és hidegsége társult. Némiképp az erőszak és durvaság társadalmát jelzik a fizikai használattal szemben ellenálló, nem mindig marasztaló kényelmű fémbútorok, amelyeknek mobilitása is látszólagos, mert eléggé súlyosak. A médián keresztül a fogyasztóhoz jutó tömegkultúra kitágította az érzékelhető világ, a fizikai környezet határait, és egy szüntelenül változó képet sugall. A szállítás rohamos fejlődése a tömegtermelés produktumait mindenütt beszerezhetővé teszi, közös szokásokat, igényeket alakít ki.

A tömegtermelésben megbúvó uniformizálás ellenében felértékelődik az új, a forma megújításának van használati értéke. A fémek újrahasznosíthatósága e megújítás lehetőségét, bizonyos provizórikus és ipari jelleget ad a belőlük készült tárgyaknak. A tömegtermék egyedi és szelektív fogyasztásával, az igények személyes és kulturálisan differenciált jellegével is számolva készülnek választékbővítésre – kis szériákban – a High Tech ellenhatásaként, azzal szembefordulva a mai furcsa, hóbortos High Touch-bútorok. A lét hétköznapiságának és unalmának elűzésére szánja az újabb, autonóm formatervezés a személyes tapasztalatra, emlékekre utaló, érzelmi kifejező erejű, szokatlan, rusztikus vagy szobor-szerű bútor-lényeket.

A mai bútortervezés olyan életformával, lakással számol, ahol a tárolóbútorokat jórészt fölöslegessé teszi a gardrób-helyiség és a beépített szekrény. A többnyire szűkös lakótérbe csak kis – valóban mobil – állványok, polcok, üveges vagy fiókos szekrények, komódok készülnek. A legmozgékonyabb és legvariábilisabb bútortípusok az ülőbútorok és a hozzájuk kapcsolódó kis állvány: a guéridon és az asztal. A kiállítás is főként e bútorcsoportra összpontosított. Különösen a székek tekintetében látszik kimeríthetetlennek a formaalkotó fantázia: e bútortípus modern példáinak bemutatására például 1989-ben önálló múzeum (VITRA) is nyílt a Basel melletti Weil am Rheinben.

A francia bútortervezés felfutó évtizedének nemzetközileg ismert sztárjaitól – Philipp Starcktól, Pascal Mourgue-tól, Jean Nouveltől, a Mattia Bonetti–Elisabeth Garouste párostól (a párizsi bútorszalonokon évente kiosztott „az év formatervezője" díj birtokosaitól) – már-már klasszikusnak számító alkotásokat láthattunk most Pécsett. Csaknem azonos korosztály munkái, a negyvenes éveikben járóké. Bútoraik jó része fém és műanyag, a fejlett ipari hátteret idéző High Tech-mű: stabil, higiénikus, „cool". Tömegük a minimumra, magára a szerkezetre redukált, azt leplezetlenül mutatja meg, az erőjáték kifejezője.

Philipp Starck „Dr. Sonderbar" karosszéke (1983) három függőleges, két íves krómozott fémrúd és egy átlyuggatott, hajlított ülőlap szellemes, elegáns kombinációja: inkább látványnak kellemes, mint hosszas üldögélésre alkalmas bútor. Epoxy-bevonatú, háromlábú, kerek ülőkés kárpitozott székén a lábakhoz kapcsolt fémrudak között kifeszített textil képezi a háttámlát. Sajátosan archaizál a feleségével közösen tervezett „ARA" zsámoly (1985): mini-menhirt vagy kikötő-bakot idéz a fekete gumiból öntött, fordított gúla alakú forma, oldalain gyermekrajz-firkák vésett ábráival.

Pascal Mourgue az ipari termékek formatervezésére specializálódott, a legkiérleltebb és legnagyobb használati értékű, praktikus, szép bútorokat tervez. Kékre festett bádog írószekrénye csak 13 centiméter mély, helytakarékos darab, lehajló írólapja kék bőrrel bevont, bőrzsebek és gumipántok helyettesítik a szekreter rekeszeit, fiókjait. „Ezüst hold" asztala a hozzátartozó támlás székkel és ülőkével elegánsak; súlytalannak tűnnek, fénylő nikkel-felületük térbeli vonalrajzzá oldja őket.

Eric Schmitt háromlábú, fémrács-ülőkés széke már csak járulékos kényelmi tartozékokkal, párnával lenne alkalmas a használatra, s inkább a műgyűjtőknek készült ironikus szobor másik kiállított műve, a barokkos kovácsoltvas „Marie Antoinette" szék is. A méreténél fogva akár ülésre, akár egyes tárgyak – lámpa, telefon – elhelyezésére használható asztalka, a guéridon Eugéne Brunelle-nél műanyagból öntött, rombusszá nyomott, expresszív lábú hokedli, Benedict Ollier-nél fából készült, tömbszerű bútor, hullámzó, vaskos lábakkal, Bonetti és Garouste-nál kerek fedlapú, váza-törzsű kerámia-gomba.

Lakkozott felületű bádog ülő- és hátlapú karosszékét áttört négyzetsorral díszítette és könnyítette a vietnámi származású, Amerikából Európába települt, Berlinben iskolázott Christian Duc. Másik fémszékén a hagyományos vázon gumiheveder ülőfelületet és támlát alakított ki. A természetes anyaghoz, a fához való visszatérését és kifejező-erőre törekvését jelzi az „Afrikai királynő"-széken a két háromszöggel áttört támlafej maszk-

jellege. Duc a részletek igényes megoldásában látja a francia ízlés jellemzőjét, s ennek felelt meg ő is, mikor a széklábak aljára zajtalan használatot biztosító, a csúszást is gátló korongokat erősített.

Eredeti formálású fémszékeket láthattunk Jean Michael Wilmotte-tól: az 1986-ban már kiállított „Palais Royal" típust, amely a rideg anyag és íves vonalú formálás ellentétére épül, és egy kényelmes, bőrrel kárpitozott, rugalmas-expresszív lábút, a „Derékszögmérő"-széket. Egyébként a washingtoni Francia Követség belsőépítészeti felújítását is Wilmotte végezte.

A párizsi Arab Világ Központja épületének neves építésztervezője, Jean Nouvel monumentális szerszámosláda-tárolóbútora (1987) a High Tech-irányzat tipikus képviselője, az alumínium bevonulását és alkalmazását jelzi a bútoriparba e kiállításon. Az előállításához szükséges nagy energiafelhasználás miatt költséges alumínium a modern kor ezüstje, a technikai reprezentáció eszköze. Merész színpárosításával és egy részletmegoldásban mutatkozó újdonsággal tűnik ki Jean Charles de Castelbajac széke: az ovális, párnás hátlapot hullámos, sarló alakú alumíniumöntvény befoglalás erősíti a párnázott ülőkéhez.

A jövőkép elbizonytalanodása, a körülöttünk lévő környezet fenyegetettségének tudata kulturális változást okozott, s ez az utóbbi években az otthonhoz és a tárgyi világhoz való viszonyt is átformálta: egyfelől „az otthon mint menedék" felfogásra, a romantika és kényelem utáni vágyra építenek a tervezők, másfelől a szélsőséges szubjektivizmus, az egyéni hóbortok, a múlt stílusaiból való merítés, az emlékekre utalás tűnik fel az utóbbi évek bútorpiacain, a High Touch irányzata; ez utóbbi a gátlástalan anyaghasználattal, a praktikus funkció háttérbe szorulásával is együtt jár, teret adva a giccsnek is.

A Mattia Bonetti és Elisabeth Garouste tervezőpáros már az 1981-ben készített Barbárok-bútorcsoportján archaizált: az ebből a sorozatból itt látható zöld patinás, rücskös fémvázra feszített, kötözött szőrme-támlásszékük – szarvakkal – mágikus kultuszok világát idéző darab. A természetes anyaghasználatot és kézműves alakítást kedvelő, az érzelmi és plasztikai hatásra törekvő új orientációt képviseli gesztenyefa ágakból kötözött, összerakott asztalkájuk, mely szolid kerti bútor is lehetne, ám a széleire erősített, láncra fűzött „dugókkal", a csipketerítőre emlékeztető díszítés kispolgári persziflázs gegjével toldja meg a rusztikus megjelenést. Az elmúlt évben e tervezőpáros lett Párizsban „az év designere", talán emiatt is tőlük mutatták be a legtöbb bútort. Szabadon integrálják a legkülönfélébb hatásokat: „topkapi kanapé"-juk hullámzó íveivel, nagymintás kárpitjával barokkos bujaságú; a „Hirohito"-szék a nevében is jelzett világra utal, aranyszínű festett fa, trónus méltóságú, jelszerű alakjával. Hajlított lábak, lágy vonalvezetés érvényesül a nevét látványával is illusztráló „Lyra"-széken.

Sajnálatos, hogy a magyar származású Martin Székely, a szobor-kerttel Pécsett is jelen lévő Pierre Székely szobrász sikeres bútortervező fia nem volt képviselve e parádés együttesben.

A kreáció és az invenció, a teremtés és a lelemény, valamint a grandiozitás, a nagyszerűség azok a tulajdonságok, melyeket a franciák a művészi tevékenységben hagyományosan nagyra értékelnek. E minőségek és elvek manapság bútorkészítő tevékenységüket is motiválják.

BOROS JÁNOS

DISSZENZUS, BESZÉDAKTUSOK, SZOLIDARITÁS

Vázlat egy episztemológiai etikához

1. A megismerés

A megismerés szinonímájának általában az „igazság keresését" tartjuk. Ma azonban úgy tűnik, a két fogalom párosítása nem tartható minden további nélkül. Megismerésen leggyakrabban azt értjük, hogy valamilyen módon, tehát módszeresen tudomásul vesszük a világ egy körülhatárolt darabját. A módszer egyben lehatárolja és létrehozza a világ egy részét, és kijelöli, hogy miképpen akarunk valamiről valamit megtudni.

Az igazság fogalmát abszolút és relatív vagy referenciális értelemben használják. A középkorban az igazságot a lét meghatározottságának tartották, olyannak, ami a lét egészének kijár. Ezzel nem mondtak többet, mint hogy a világ olyan, amilyen, és ez az „olyanság" megfelel annak, amilyennek az Isten a világot elgondolta és megteremtette. A világ „ontológiai igazságának" állítása ma már nyilvánvalóan muzeális érdekességű. Mikor viszont azt mondjuk, hogy „ez az igazság", akkor általában arra gondolunk, hogy valami „úgy" van a világban, ahogy mondjuk. A világról való állításunkat tartjuk igaznak. Ez a fajta igazság a nyelvi kijelentés tartalmának és a világdarab valamilyenségének korrespondenciáját tételezi, tehát relatív vagy referenciális igazság. Referenciálisan igaz a mondat, hogy „az alma piros", ha az alma valóban piros.

A megismerés és az igazság keresésének jelentésbeli azonosságát és szinonimitását az igazságnak csak az utóbbi értelmével tételezhetjük. Ez utóbbi elgondolás azonban a kanti kritika nyomán nagyon is korlátok közé szorul: elméleti gondolkodásunkkal és hozzákapcsolódó empirikus módszereinkkel csak a jelenségek világát ismerhetjük meg, tehát azt, ami térben és időben megjelenik számunkra, azaz valamilyen érzéki módon alkatunkat érinti. A világ mint magánvaló dolog – a tradicionális metafizika minden vágyával ellentétben – nem ismerhető meg az elméleti ész segítségével.

E kanti felismerés nyomán a filozófusok egy része (Bécsi Kör, az analitikus filozófia és részben a tudományfilozófusok) elfordul mindenfajta metafizikától, és elsősorban azt keresi, hogy mi garantálja empirikus megismerésünk igazságát. Azaz minden megismerés objektivitásának garanciája a tárgyorientáltságú interszubjektivitás, ami csak a racionálisan megértett empíria lehet. Az említett filozófiák következésképpen az empíria és az ehhez kapcsolódó logikai módszerek szerkezetével foglalkoznak, és ezekről folytatnak véget nem érő vitákat.

Azonban, mint Rorty hangsúlyozza, a múlt század óta egyre inkább terjed a filozófusok közt a nézet, hogy az igazságot nem annyira megtaláljuk, mint inkább magunk hozzuk létre. Az igazság a nyelvben fejeződik ki, illetve ennek az emberi gondolkodáshoz, továbbá a gondolt és valamilyen módon a gondolkodáson kívül „ottlevő" valósághoz való viszonyban manifesztálódik. Ugyanakkor, mivel a nyelv emberi mű, az igazság is az ember műve és nem valami olyan, amit megtalálunk.

„Az igazság nem lehet ott kint – nem létezhet az emberi tudattól függetlenül – mert a mondatok nem tudnak így létezni, vagy kint lenni. A világ ott kint van, de a világ leírá-

sai nem. Csak a világ leírásai lehetnek igazak vagy hamisak. A világ magától – anélkül, hogy az emberi lények leíró aktivitását hozzáadnánk – nem lehet az."[1]

Ha viszont elfogadjuk, hogy az igazság és megismerésünk szorosan kapcsolódik tárgy-referenciális gondolkodásunkhoz és nyelvünkhöz is, akkor a világleírások sokaságát látva már egyfajta tudománytörténeti „empirizmussal" is azt kell gondolnunk, hogy a világnak nincs *egyetlen* egyedül érvényes leírása. Ez a megjegyzés természetesen argumentatív indoklást vár még, habár hivatkozhatnánk egyszerűen Kuhn, Lakatos vagy Feyerabend munkáira. Egyelőre gondoljunk arra, hogy a valóság legkülönbözőbb tartományairól a legkülönfélébb nyelvi játékok kreálhatók – és kreálódtak-kreálódnak mindmáig –, olyannyira, hogy ismeretelméleti szempontból mondhatjuk: minden nyelvi játék egy-egy számunkra új valóságot konstituál.

Azt hinnénk, hogy egyazon jelenséget többféleképpen leírhatunk, de ez valószínűleg tévedés. A leírás és vizsgálat módja definiálja a maga jelenségét. Például az emberi érzelmekről lehet beszélni a költészet vagy a zene nyelvén. De vizsgálhatja az érzelmek jellegét és agyban való megjelenésüket az agyfiziológus is. A különböző nyelvi megközelítések és módszerek azonban más-más világot definiálnak. A biológia nyelve nem a zenéé, és ténylegesen is másról beszél. Nincs a két nyelv közt semmiféle egy-egy értelmű és valamilyen funkcióval leírható vagy formalizálható korrespondencia. A költő, a zeneszerző és az agykutató különböző nyelvi közegekben definiálnak valamit és beszélnek arról, és ha mindegyik „érzelemről" szól is, ez az érzelem mindhárom esetben más, hiszen más a fogalom módszertani és nyelvi-vokabuláris kontextusa. Az egyetlen – tételezett – valóságban a nyelvi világok, kontextusok és játékok különböző világokat definiálnak. De nemcsak különböző „tudásterületek" emberei beszélnek más nyelveket. Egy tudományon belül is tartozhatnak különböző paradigmaközösséghez a kutatók, akik éppen a paradigmák különbözősége miatt egymástól eltérő kognitív és szociális világokban élnek (Kuhn). Egy newtoni fizikus más világban él és mást ért tömegen és energián, mint egy relativisztikus fizikus. Különbözik a szótár (Rorty), a paradigma (Kuhn), a kutatóprogram kemény magja (Lakatos), hiszen az egyik nyelvről a másikra való áttérést jelentő tudományos forradalmak a világot metaforikusan átírják (metaphoric redescriptions of nature, Mary Hesse).

Úgy Rorty, mint Lyotard, Kuhn vagy Feyerabend egyetértenek abban, hogy a világról való újfajta beszéd keresése az egyedül érdekes a tudományok történetében és életében. (Ezzel korántsem állítják, hogy az új beszéd valamiféle fejlődést is jelentene: szerintük – bár Rortyra ez csak részben áll – nincs egy olyan paradigma-független metanyelv, amelyen a fejlődés ténye megfogalmazható lenne.[2] Mivel a valóban új egy új nyelven is definiálódik, illetve az új nyelv határozza meg az új leírandó vagy megfogalmazandó tartományt, az új keresésének jellegéhez tartozik, hogy előre nem tudja megmondani, mit keres, hiszen azt majd csak a megtalált új szótárral (vocabulary), az új paradigmában tudja megfogalmazni.

Az eddig mondottak a Kanttól való indulást jelezve, a neopozitivizmus (analitikus filozófia, tudományelmélet), posztmodern (posztanalitikus) filozófia alakulásvonalát jelzik. Ez az út a megértett empírián keresztül legalábbis valamiféle relatív, ha nem is abszolút bizonyosság keresésén keresztül vezetett. Talán volt egy másik vonal Kanttól a posztmodernig. Fő alakjainak gyakran Nietzschét és Derridát tartják. Ez a vonal nem foglalkozik a racio-empirikus bizonyosság keresésével, mivel az csak a fenomenális világ sajátosságait rögzítheti számukra – igencsak kétes bizonyossággal. Nietzsche, Derrida és Deleuze negatív metafizikája immár a szavak szabad és esetenként még a grammatika által sem kötött játékában manifesztálódik. Ebbe az utóbbi vonalba tartozik véleményem szerint Wittgenstein is, aki minden, csak nem pozitivista filozófus.

---

1 Vö. R. Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press 1990, 5.
2 Rorty i. m. 192.

Wittgenstein (I) számára talán a legfontosabb kérdés nem is az, hogy mit lehet kimondani – bár ő csak erről a világról tud beszélni: „*Nyelvem határai* világom határait jelentik."[3] – hanem az, hogy a világ van.[4] Márpedig éppen ez a „van" szócska a metafizikai „kérdés", és éppen ezt nem ért(het)jük.

A „lét" határain próbálkozó kognitív „téblábolás" és az ezzel működésében és „irányultságában" rokon, a kifejezhetőség határain való beszéd-próbálkozás jellemzi az utolsó száz év legbátrabb gondolkodóit. Egy közülük Derrida, aki igen erőteljesen a nyelv, a kifejezhetőség és az érthetőség peremein jár. A nyelv a „lét"[5] részeként nem tudja kimondani a létet. A metafizika kimondhatatlan, mivel a lét kimondhatatlan. Ha valami végső soron kimond, az maga a lét, ezt viszont mi, létimmanens létezők ugyanúgy nem értjük, mint maga a kimondás, hiszen nincs nyelv, ami bármi módon is „átnyúlhatna" oda, ahol nincs ez a lét. A metafizika nyelvi játék, ami azonos önmagával és önmaga ellentétével, hiszen maga definiálja önmagát, önnön határait és önmaga ellentétét. Nincs, aki és ami rajta kívül bármit is definiálhatna. De ez a nyelv már nem az emberileg érthető nyelv, nem annyira ontologikus, inkább „metafizikus" nyelv – mint ilyennek azonban le kell mondania mindennemű tradicionális (logikai strukturáltságon alapuló) megértésről és megérthetővé tételről. „... a metafizika és a nem-metafizika ellentéte találkozik saját határával, ami ezen ellentét határa, az ellentét formája. Ha az ellentét (oppozíció) formája, az oppozicionális struktúra metafizikus (metafizika), a metafizika viszonya a maga másához nem lehet többé oppozíció".[6]

E vázlatos említések nem kívánnának mást sugallni, mint hogy nem beszélhetünk többé egységes filozófiáról, mindenki által elfogadott végső alapelvekről, amelyek mindenkit meggyőznek, és amelyek hozzásegítenének bennünket egy közös és egységes világkép kialakításához. Eme lehetetlenségért felelőssé nem tehető senki: maga a *lét* az, ami az érthetőséget tételezi, így maga nem érthető; a lét tételezi a nyelvet, így ki nem mondható. A *lét* szócskának semmiféle tartalmi jelentése nincs: ámbár *mindenre* alkalmazható. Logikailag e fogalom csupán tautologikus mondatokban jelenhet meg. A „lét" nem mond semmit, de minden mondásnak feltétele lenne – ha nem lenne tautológia. (Ha ugyanis feltétellé válna, akkor érthetővé is válna.)

Ha Wittgenstein szavaival „misztikusnak" tartjuk, hogy a világ *van*, akkor „értjük" azt az episztemológiai és lingvisztikai attitűdöt, amely arra hajlik, hogy a világgal kapcsolatban semmiféle „iskolás" vagy rendszerezett metafizikát nem akar kialakítani. Ráadásul minden ember episztemológiai metafizikája eltér bármely más emberétől (minden embernek egyedi, individuális, egyetlen más emberére vissza nem vezethető egyedi térido-metszetű nézőpontja van a világról, önmagáról – habár metafizikai értetlensége a „metafizika" felől pre-kondicionált), sőt még az egyes ember saját episztemológiai metafizikája is eltér saját episztemológiai metafizikájától. (Amennyiben a metafizikának sem nyelve, sem logikai struktúrája, sem aktualizált episztemológiája nincs – hiszen éppen egy esetleg elgondolt, de megismerésre soha el nem jutott – „metafizika" tételezi ezeket. Mi viszont csak a „tételezettség" felől jövünk.)

2. *Disszenzus: a posztmodern filozófia „ismeretelméleti" kulcsszava*

Ha feltennénk tehát a kérdést, hogy mindenki számára elfogadható, egységes filozófiai megalapozást nyújthatnánk-e, ami következményeiben azt a kérdést is felteszi, hogy

---

3 Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Frankfurt: Suhrkamp 1984, 5. 6.

4 Wittgenstein, i. m. 6. 44.

5 A továbbiakban a „lét" mindig idézőjelesen értendő, akkor is, ha ezt nem mindig teszem ki a köve kezőkben.

6 Derrida, *Eperons, Les styles de Nietzsche*, Paris: Flammarion 1978, 96.

javasolhatnánk-e egy egységes tartalmi etikát, akkor a filozófiatörténeti tapasztalatok alapján nemmel kell felelnünk. Ha a fönt jelzett okokból ismeretelméleti axiómákban sem tudunk megegyezni, ha gondolataink alapelvei mind formálisan, mind tartalmilag bizonyos többé-kevésbé megalapozott választások eredményei, akkor ez a kollektív – de tulajdonképpen az egyes tudatokban lecsapódó és megnyilvánuló – bizonytalanság az episztemológiáról az etikára is átterjed.

Ugyanakkor véleményem szerint ha figyelmen kívül hagynánk is a megalapozási kísérletek kudarcát, akkor sem tagadhatnánk meg mára az egységesítő gondolkodással szembeni ellenszenvünket. A középponti, az egy alapelvre visszavezethető gondolkodás, a struktúra középpontját kereső gondolkodás, amely – Derridát invokálva – nem a struktúra közvetlen strukturalitására fűződik maga is rá,[7] Lyotard szavaival a társadalmi struktúrákban kényszert, diktatúrát és terrort eredményez(ett). Lyotard szerint a klasszikus-modern filozófiai irányzatok azon kísérleteikkel, hogy a valóságos egységes teóriáit konstruálják, szellemi kulturális terrorba és diktatúrába esnek. Az egységteóriák talán éppen azért legitimálják és tételezik az erőszakot, mivel saját – mint jeleztük, szükségszerű – episztemológiai (és ebből következő metafizikai) kudarcukat szublimálják pszichológiai síkon represszióvá.[8] A konkrét diktatúrák ezen gondolkodási struktúráknak csupán externalizált formái. A tudás és a tudomány az uralkodók hatalmi eszköze lesz. A természettudományok fejlődését a financiális lehetőségek előteremtésével egyedül befolyásolni tudó (politikai) hatalom birtokosainak célja nem az igazság, hanem a performativitás, a legjobb input/output viszony és ezáltal a nagyobb hatalom.[9] A tudományos és a modern gondolkodás kritériuma többé nem az igaz/hamis, igazságos/igazságtalan párok, hanem a hatékony/nem-hatékony. A technika ezt a harmadik dualitást reprezentálja és ez az utóbbi dualitás fogja a másik kettőt uralni. A hatékonyság szükség esetén megpróbálja magát terrorral is érvényesíteni.[10]

Lyotard ezért az önmagát a legkülönfélébb metaforákban reprodukáló elnyomó hatalommal szemben újfajta, türelmes gondolkodásmód mellett érvel, amely a pluralitást már eleve elismeri, és amely ezért semmit nem akar másra rákényszeríteni – azaz toleráns. Erre a gondolkodásmódra intenek bennünket tehát mind társadalmi-történeti tapasztalataink, mind a föntebb vázolt episztemológiai belátásaink. Lyotard szerint a plurális gondolkodásmódot a különböző nyelvi játékok heteromorfiájának elfogadása és tolerálása által lehet elérni.[11]

Történelmi tapasztalataink alapján mondhatjuk, hogy a társadalmak elleni egyközpontú háborúk a kirobbanásukhoz vezető okokat – az egyközpontúságot[12] – inkább súlyosbítják, a problémákat elmélyítik. A valódi történeti megértést és az emberiség harmadik évezredi túlélését egyedül a plurális és toleráns emberi együttélés, a regionális nyelvi játékok toleranciát implikiáló (de)strukturalizált, emancipált és egymást tiszteletben tartó vidékei biztosíthatják. Az atombomba az egyközpontú gondolkodás végpontja és csődje volt, egy totalizáló és detotalizáló metafora. Miközben megvalósította a rendszer abszolút középpontját, azaz a ténylegesen felrobbanó robbanófejet a robbanás pilla-

---

7 Vö. Derrida, „La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines", *L'écriture et la différence*, Paris: Seuil, 1967, 409-428.

8 *H. Marcuse* a század hatvanas éveiben éppen ezen jelenséggel kapcsolatban mondja szerintem, hogy a diákságnak az elnyomó struktúrák ellen való lázadása pszichológiai deszublimációs processzusként írható le. Vö. H. Marcuse, *The One Dimensional Man*, New York, 1967.

9 J. F. Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris: Les Éditions de Minuit 1979, 76k.

10 Lyotard uo.

11 Lyotard i. m. 107.

12 Egyközpontúság bármiféle egyetlen „népet egyesítő" vezérelv lehet, így pl. „felsőbbrendű faj" elmélete, egy ideológia, egy-törzs szemlélet, egy párt mint egyedül az „igazság" hordozója, stb.

natában, totális szétesettséget, strukturálatlanságot hozott létre. A robbanó atombomba minden strukturalista és minden posztstrukturalista számára intő jel – egymásra, a másikra figyelmezteti őket, hogy „tanuljunk" egymástól. A valódi filozófiai gondolkodás egy folytonosan éppen fölrobbanó kognitív atombomba a robbanás pillanatában, amely nem pusztít, hanem középpontjával struktúrát tételez, és meg is szünteti ezt a tételezést. Minthogy a legintenzívebben gondolkodók gondolkodása ilyen: strukturál és de-strukturál egyszerre, ezért a két mozgás interdependenciáját tiszteletben tartva, azokat folytonosan interferáltatnunk „kell". A nukleáris korszak végén fölismertük, hogy gondolkodásunk intenzifikálása együtt-való toleráns túlélésünk záloga.

A posztmodern gondolkodás itt vázolódó feltételeit komolyan kellene vennie egy episztemológiai etikának és politikának is.[13] Ezek a gondolatok azt a (filozófia)történeti tapasztalatot fejezik ki, hogy egyetlen ember, egyetlen emberi csoport sem képes az igazságot teljesen megismerni, kimondani vagy birtokolni. Minden ember, minden csoportosulás *mint emberi* ugyan rendelkezhet *saját igazsággal*, ez azonban mindig részleges és partikuláris marad a tán gondolatilag tételezhető, de teljességében soha meg nem ismerhető „való-

---

13 Az „episztemológiai" helyett mondhatnánk „komoly"-t is. Nem tekinthetünk egyetlen politikai elméletet, egyetlen etikát sem „komolynak", amely nincs tisztában saját tudásrendszerének eredetével, „referenciális" struktúrájával és egy végsőbb értelmű ismeretelméleti relativitásával. A saját „tudásra" (és itt mindenfajta tudásra gondolhatunk) való kritikus rátekintés, az „önkritika" az, ami a tudatlanság és a tudás terrorjától egyszerre menthet meg bennünket. Az emberekben – kinél manifeszt módon, kinél rejtetten – „tombol" az irracionális hatalomvágy. Ezt megszüntetni nem lehet, csak „kulturálni", pacifikálni, racionális eszközökkel önkritikussá szelidíteni, és ezáltal legalábbis a megalapozások szintjén relativizálni. A hatalomnak ugyanis az az egyetlen belső pacifikálási lehetősége, hogy önmagával szemben is kritikussá tegyük, és hogy a hatalmon levők inkább szeressék a kultúrát, mint saját hatalmukat. (Már Platón azokat tartja jó politikai vezetőknek, akik nincsenek „pszichológiailag" és anyagilag rászorulva, hogy a többiek fölötti politikai uralomra jussanak. Csak az ilyenek nem fogják az állampolgárok által befizetett pénzeket tartalmazó államkasszát kirabolni azáltal, hogy maguknak az átlagnál jóval magasabb fizetést és jobb minőségű szolgáltatásokat juttatnak. A legjobb nyugati demokráciák már réges régen belátták, hogy nemcsak ízléstelenség a politikusoknak az átlagfizetésnél magasabb juttatásokat adni, de valójában ellenkezik az a politikai demokrácia elveivel is. Továbbá, csak kulturálisan és civilizatorikusan iskolázott emberek nem fogják a népességet valamiféle pszichológiai terrornak kitenni. Hiszen mint az előbb jeleztük, a pszichológiai terror is a – tág értelemben vett – ismeretelméleti képzettség hiányának egyik frusztráció-szublimációs következménye. Az ismeretelméleti képzetlenséget talán egy rövid formulával így fogalmazhatjuk meg: „nem tudja, miről van szó", sőt: „nem tudja, hogy egyáltalán szó van valamiről".) Mivel azonban a hatalmat birtokló önként nem szívesen mond le hatalmáról, sőt a hatalom természete és pszichológiája, hogy mihelyt elfelejtik ellenőrizni, azonnal terjeszkedni kezd, ezért a társadalomnak törvényekkel és társadalmi szerződésekkel (alkotmánnyal) korlátoznia kell mindennemű politikai hatalmat. Külső – az individuális politikus egyéni kultúrája melletti – pacifikálási lehetőségként nyilvánvalóan ott van a demokratikus alkotmány, jogrendszer és a polgári közösségek állandó és tudatos hatalomellenőrző tevékenysége. A politikai hatalomból a lehető legkevesebb kell, az önszerveződő és felnőtt társadalomból a lehető legtöbb. Hogy ez kialakuljon, kívánatos lenne, hogy az emberek polgárokként jobban érezzék magukat (anyagilag, kulturálisan, társadalmi presztízsben stb.), mint politikusként – de legalábbis nem rosszabbul. Ehhez azonban kulturált, anyagilag konszolidált és civilizált individuumokra van szükség, akik szabadon hoznak létre társulásokat addig, és olyan célból, ahogy az nekik tetszik. Mindebből nyilvánvaló, ha egy ország „népessége" kiegyensúlyozott, politikailag stabil hatalmi-politikai struktúrákat akar magának teremteni és utódainak örökül hagyni, akkor iskolázni kell az embereket. Azonban nem tananyagok bifláztatására lenne szükség, hanem a kreatív, felfedező hozzáállás megtanítására, arra, hogy saját egyéni és lokális közösségi sorsát felelősséggel maga intézze. Általában tehát mondhatjuk, hogy egy emberi közösségnek, amely a harmadik évezred hajnalán a jövőt saját jövőjének is akarja képzelni, az oktatást és iskoláit kell akár ereje és lehetőségeinek határáig fejlesztenie.

sággal" kapcsolatban. Egyetlen emberi erővel kialakított ismeret- vagy hitrendszer, amely saját egyetlen vokabularitásával próbálja a valóságot tételezni és a tételezett valóságot megismerni, sem felel meg *egyértelműen*, a maga teljességében meg nem ismerhető univerzális „valóságnak". A történeti tapasztalatok és az ember episztemológiai korlátoltsága miatt a nyilvános és politikai világban, valamint az etikában mint közösség felé irányuló tudatos magatartásformában, a toleranciának és a másik elismerésének kell a legfontosabb helyet biztosítani, azaz a különböző nyelvi játékok lehetősége elismerésének. Akkor is ezt kellene figyelembe vennünk, ha ezzel csak a mi episztemológiai korlátainkat ismerjük el, és egy szót sem szólunk az univerzális „valóság" ontológiai státusáról. Az episztemológiai relativitás elismerése számunkra történeti szükségszerűség és módszertani belátás.

Lyotard elutasít minden legitimációs kísérletet, amely a tudás fölötti abszolút uralomra tört. Semmiféle metanarratíva vagy metarécit nem tartható, hiszen nem tudunk olyan kritériumokat megadni, amely egyiket vagy másikat egy neutrális megfigyelő előtt igazolná. Visszautasítja K. O. Apelnek a nyelvi közösség konszenzualitásra alapozott transzcendentális-kommunikatív nyelvi pragmatikáját is, miszerint az argumentatív közösség az a legutolsó instancia, amelyre filozófiai érveléskor hivatkozni lehet. A filozófiai beszédnek ugyanis nem elég, hogy közösségbe legyen ágyazva, meg is kell mutatnia valamilyen módon, hogy mire vonatkozik

A posztmodern tudásban mindennemű nagy elbeszélés, akár spekulatív, akár emancipatorikus, elvesztette hitelességét. A tudomány, ami sokak szemében a jelenkori megismerés par excellence formája, maga nem tudás.[14]

O. Marquard az episztemológiai és metafizikai problémák megoldhatatlansága és a megismerés relativitása fölött nem búslakodik, hanem inkább tréfálkozik. Szerinte épp az az érdekes az alapvető kérdésekben, hogy soha nem válaszoljuk meg azokat, hanem mindig újra meg újra felvetjük. A metafizikai kérdésfeltevésnél hasonlóan van az ember, mint az oroszlánbarát oroszlánvadász. Megkérdezik tőle, hogy mennyi oroszlánt lőtt már le, mire ő bevallja, egyet sem. Erre azt a vigasztaló választ kapja: ez az oroszlánok szempontjából nagyon sok. A metafizikai kérdéseket az ember mindig felveti, ám soha nem válaszolja meg azokat. – És ez már emberileg nagyon sok.[15]

Mégis, ha a Marquard-i játékosságon és kompenzatorikus felfogáson túl akarunk lépni, akkor tudatosíthatva, hogy a metafizikai tudás értelmezhetetlen, a tudományos tudás pedig a lokális paradigmától függ, amely bármikor megváltozhat – feltehetjük a kérdést: tételezhetnénk egyáltalán valamiféle etikát egy ilyen disszeminatív, a nyelvi játékokdiszszenzusát érlelő, nyelvi-gondolkodási közegben?

3. *A beszédaktus: kísérlet egy nyelvi játék legitimációjára*

A filozófus ír, beszél. Ha más nem, ez legalábbis önmagában valamiféle cselekedet, aktus. A filozófus továbbá szándékozik is *valamit* mondani, és ezzel valamiféle nyelvi világot tételez, valamiféle szótárat, paradigmát, ha úgy tetszik. Ha le is mond arról, hogy egy mindenki számára kötelező objektív totalitást vagy értékrendet tételezzen, nyelvi közegének, diszkussziójának intencionálisan mégis van egyfajta nyelven kívüli világa. Eltérően az irodalom világától, amely minden további nélkül gondolható „teremtett világnak" (Cs. Gyímesi Éva), a filozófia legalábbis még valami más is akarna lenni, mint metafora. Szándékában, aktusában többet is akar(hatna) tételezni, mint önmagát metaforaként. Mondjuk azt, hogy ha a filozófus filozofál, akkor egy nyelvi világot tételez, sőt úgy gondolja, hogy ez a nyelvi világ valamiféle önmagán túli világot is tételez, valami nyelven túli világra utal,

---

14 Lyotard i. m. 63k.

15 Vö. O. Marquard, *Apologie des Zufälligen*, Stuttgart: Philipp Reclam jun. 1986, 28k.

amelybe maga is be van ágyazva. (Miközben természetesen a mi világunk a mi nyelvünkbe van beágyazva.) A filozófusi nyelv beszél arról a világról, amibe beágyazott, aminek maga is része, amelynek látásához, kimondásához éppen ő maga a szemüveg, illetve a szótár. Maga tételezi azt a világot, ami viszont nyilvánvalóan tételezi valamilyen módon őt (a filozófiát). Ez persze semmi esetre sem jelenti, hogy a filozófia a világ „lényegiségét" hordozná. De megszólal saját közegében, ami nem nyelv, de amiről a nyelven keresztül beszél. Ez a közeg valamilyen módon nem idegen a nyelvtől, hiszen a nyelv nem önálló és egyedüli entitás, hanem van még valami, „amiből" a nyelv kialakult, „amiről" beszél, „ahonnan" szól. Ebben a valamiben „szólal meg" és „cselekszik" (aktus) a beszéd.

Searle felhívja figyelmünket, hogy miközben filozófusok nyelvük segítségével „világokat" tételeznek, soha nem gondolnak arra, hogy saját filozófiájukat önreferenciálisan komolyan vegyék, abban az értelemben, hogy ezt a filozófiát magukra, saját életükre, sorsukra, a társadalomban, a világban való helyzetükre alkalmazzák.[16] Vagyis úgy tűnik, elfelejtik, hogy a nyelv egy világból jön, erről a világról beszél és ennek a világnak része. A filozófia intencionalitásában éppen azt az egész világot tételezi és próbálja megfogalmazni, amely saját maga „működésének" is feltétele. A filozófia totális önreferencia, amely magát állítja, tételezi és alapozza meg. Éppen abban a pillanatban valósul meg, amikor valaki filozofál; és éppen az a filozófia „valósul" meg, amit filozofálnak. Az önreferencialitás illeti a filozofáló embert: az ember csak akkor és abban az értelemben filozofál, ha valóban azt gondolja, és magára vonatkoztatja, amit filozófiailag gondol. A nyelv a világból jön, és a nyelv akkor válik filozófiaivá, amikor éppen ezt a jövést akarja kimondani: a jövés pillanatának önazonosságában és megkettőződésében. A filozófiának önmaga születésének önreferenciális kimondásán és kimondási lehetetlenségén túl továbbra sincs más lehetősége, mint hogy elhallgasson. Wittgenstein éppen ezt a világ léte előtti elhallgatás-kényszert tartja misztikusnak: „Nem az a misztikus, hogy *milyen* (miként van) a világ, hanem hogy van."[17] A filozófus ebben a hallgatásban mégis nyugtalanul arra gondol, hogy tulajdonképpen mi *van*, miért van az, ami van, és ami van, miért az, ami – azaz újra beszélni kezd.

Egy filozófiai mondat véleményem szerint csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha a mondat kimondója a kimondás aktusában azt komolyan veszi. Egy mondatot filozófiailag kimondani egyben egy aktus kivitelezését jelenti, mégpedig több értelemben. Először a kimondás „fizikai" aktusa (szintaktikai aktus). Másodszor a valamit mondás aktusa (szemantikai aktus). Harmadszor a mondattal, a mondat referencialitásával és kontextualitásával kapcsolatban van egy belső hozzáállás, ami szintén egy aktus (etikai aktus). Negyedszer a mondat kimondása a szociális környezetben is aktus (pragmatikai aktus). A következőkben az etikai aktuson lesz a hangsúly.

Gondolatkísérletünkben tekintsük a filozófiai mondatot és a filozófiai beszédet performatív mondatnak és performatív beszédnek.[18] Egy filozófiai mondatot kimondani jelenti egyszerre, hogy valamit állítunk (referencialitás) és cselekszünk (performativitás). Az igaz/hamis értékpárral csak korlátozottan a referencialitás értelmében értékelhetők a filozófiai mondatok. A filozófiai referencialitást – tehát hogy a filozófiailag kimondott a valóságban „ténylegesen" „úgy" van-e, mint aktuálisan állítjuk – ki kell egészíteni az akceptálható performativitás kritériumaival. Egy filozófus mondatát csak akkor vehetjük komolyan, ha ő kész arra, hogy kijelentését abban az értelemben komolyan vegye, hogy a mondatot magára, saját életére és sorsára is alkalmazza. Vagyis a filozófiai mondatnak

---

16 J. R. Searle, *Intentionality, An Essay in the philisophy of mind*, Cambridge: Cambridge University Press 1983, 163.

17 Wittgenstein, *Tractatus* 6. 44.

18 A beszéd aktusainak performatív jellegét Austin vezette be a diskurzusba egy 1955-ös konferenciasorozatában, amelyet a Harvard egyetemen tartott.

meta-jellege és önreferencialitása miatt egyfajta lokális „teremtő" aktusnak kell lennie. A filozófus értelmezésével imagináriusan a világot olyannak tételezi, amelyben a maga mondata „természettörvényt" mond ki. A filozófus ugyanúgy egy metaforikus világot teremt, mint az író vagy költő, csak metaforikus nyelvi játékához az az intenció is társul, hogy a metaforáján kívüli világ (helyesebben a világ, amelyben metaforája ugyanezen világ – mint ember – által önmagáról kimondatik) valóságosan is „van" és „úgy van", amint a metafora állítja. Hogy sarkított példát vegyünk, egy Turing-gép-funkcionalista (ha azt akarja, hogy komolyan vegyük) úgy igazolhatja számunkra a performativitás értelmében kimondott tételét, hogy magára alkalmazza, privát és individuális életében, érzelmei számára, szenvedéseiben: azaz tekintse magát Turing-gépnek és úgy is kezelje magát. (És implicite minden embert.)[19]

Az itt következőkben azt a tételemet szeretném demonstrálni, hogy a filozófiai kijelentések performativitását és performatív erejét, valamint ezen kijelentések „igazsághasonlóságát" Austinnak a performatív kijelentésekre alkalmazott *Infelicity-analízisével* vizsgálhatjuk meg (infelicity: a szabadosság hiánya).[20] Austin szerint léteznek külső (extern) és belső (intern) szabályok, amelyek a performatív kijelentések szerencsésségét (happiness) vagy szerencsétlen voltát (unhappiness) biztosítják. A külső szabályok (amelyek minket ebben a kontextusban kevésbé érdekelnek) szerint a performativitás helyessége érdekében konvencionális procedúrákra, megfelelő szavakra, kijelentő személyekre és körülményekre van szükség, amelyeket a körülményeknek megfelelően egymásra kell hangolni, és a résztvevő személyeknek a „szerencsésséghez" szükséges procedúrákat korrekt és teljes módon kell végbevinniük. A külső kritériumok arra szolgálnak, hogy az aktust helyesen végbe lehessen vinni; korrekt esetben az aktust akarja a végbevivő és az sikerül. Külső „infelicitás" akkor történik, ha az aktust ugyan akarják, de nem sikerül.[21] – Annyit ebből a rövid leírásból is láthatunk, hogy Austin beszédaktus elmélete konzervatív: bizonyos meglévő feltételrendszerben kell működnie, azaz működésével legitimálja a már fennálló világot. Továbbá a beszédaktus teljes elmélete le is határol: bizonyos előre lefektetett síneken kell az aktusnak végigmennie, hogy az a közösség számára aktusként lehessen értelmezhető. A következő gondolatsorban azonban én bizonyos teremtő erőt és szerepet tulajdonítok a nyelvi aktusoknak: azaz nem követelem meg tőlük, hogy eleget tegyenek egy externális feltételrendszernek, hanem megengedem, hogy létrehozzák ezt a feltételrendszert.

A siker belső feltételei, hogy a nyelvileg performáló emberek tényleg azt szándékozzák, amit mondanak. A procedúrák olyan emberek számára vannak, akiknek gondolataik és érzelmeik vannak, és akik képesek arra, hogy konzekvensen cselekedjenek. A résztvevőknek aztán ténylegesen is meg kell, hogy legyenek a megfelelő gondolataik és érzéseik, amelyek

---

19 Ha az ember magát egyszerűen gépnek tekinti, akkor vagy a gépeket kell ugyanúgy kezelnie, mint az embereket, tehát személyként, jogi alanyként, és akkor a gépeket is be kell vezetni a társadalomba, nevet adni nekik, iskolába járatni és haláluk után szertartásosan eltemetni. Vagy pedig az embert kell gépként kezelni, ám akkor minden társadalmi konvencióról le kell mondani, az embert egyszerűen gépként kell használni, és halála után az „ócskavastelepre" kell dobni. Nyilvánvaló, hogy egyik alternatívát sem fogadhatja el épeszű ember.

20 Austin a performatív mondatok „helyességét", azaz szabatosságát a Harvard egyetemen 1955-ben tartott William James Lectures során elemezte. Az előadások kiadása: J. L. Austin, *How To Do Things With Words*, Cambridge MA: Harvard University Press 1962. Az említett szabatosságproblémák (*infelicities*) tárgyalása a II-IV előadásokban (12-52) történik. (A magyar fordítás címe rendkívül ötletesen „Tettenért szavak", ami ugyanakkor eltér az angol szószerinti jelentéstől: „hogyan csináljunk dolgokat szavakkal". A magyar cím jelentéséből kimarad, hogy nemcsak teszünk a szavakkal, hanem azoknak valamilyen eredményei – akár dolgok is – vannak.)

21 Vö. Austin 1962, 14k.

megfelelnek a (külső) procedúráknak és az adott procedúráknak megfelelően is kell cselekedniük. Ha ezen szabályokat megsértjük, akkor a performatív kijelentés sikertelen lesz. A belső infelicitásokat Austin visszaélésnek (abuse) nevezi és komolytalanságról (insincerity), diszlojalitásról (disloyality) és fegyelmezetlenségről árulkodnak.[22]

Ha megpróbáljuk az austini tételt filozófiai mondatokra alkalmazni, mondhatjuk, hogy a filozófiai kijelentéseknek mint performatívoknak külső és belső „szabatossági kritériumaik" vannak. A külső kijelentések módszertani kérdésektől függenek, amelyek megpróbálják tisztázni, hogy egy filozófiai mondat helyes-e, hogy nem mond-e ellent bizonyos elfogadott empirikus vagy logikai kritériumoknak. Talán itt sem árt arra gondolnunk, hogy a metodológia magát nem tudja megalapozni, és ezért bármiféle módszer provizorikus elfogadása a filozófiában közbenső, illetve intermedier lehet csak, és mindenképpen óvakodnunk kell attól, hogy a módszereknek – beleértve bármiféle egységesített logikai konzisztenciát is – túlzott jelentőséget tulajdonítsunk. A külső filozófiai módszereink számára nem áll rendelkezésünkre semmiféle módszertanilag biztosított megalapozás vagy axiómarendszer – és ez véleményem szerint minden filozófiai gondolkodás számára talán a legnagyobb kihívás, aminek minden filozófust nyugtalanítania kellene. Kortárs filozófusok javasolják, hogy axiómákat vagy kiindulási pontokat kölcsönös megértés, egyetértés, dialógus és konszenzus által alakítsunk ki (így pl. K. O. Apel vagy J. Habermas). Ebben az értelemben analitikus filozófusok, a kommunikatív elv transzcendentál-filozófusai és hermeneuták is hasonló álláspontokat képviselnek akkor is, ha az analitikus filozófus törekszik arra, hogy végső elveit világosan és jól körülhatároltan megformulázza, míg a hermeneuta egyelőre lemond ilyen formulákról. A performatív kijelentések belső szabatossági kritériumai a filozófia „igazságkritériumai" számára szerintem további lehetőséget biztosíthatnának. Arra gondolok, hogy megvizsgálhatnánk, vajon egy filozófus saját kijelentéseit magára – és minden emberre – értelmezve ellentmondásmentesen akarni képes-e azt (a kanti kategorikus imperatívuszhoz hasonló formulázás). Hogy saját gondolatait és érzelmeit egy filozófiai kijelentés performációjában komolyan veszi-e, hogy kijelentéseit mind nyilvánosan, mind belsőleg maga előtt vállalja-e. Másként formulázva, felállíthatnánk az elvet: *Vizsgáld felül egy filozófiai kijelentés (vagy kijelentéshalmaz) helyességét olyan kritérium(ok) alapján, hogy te magad szívesen lennél-e része (tagja) egy olyan természetnek, amelynek általános törvénye éppen az adott filozófiai kijelentést implikálja.* De a kategorikus imperatívusz másik megfogalmazását is választhatjuk ihletőként: *Filozofálj (cselekedj) csak úgy (azon maximák szerint), hogy ugyanakkor ellentmondásmentesen tudjad akarni, hogy cselekedeted (filozófiád) lokális elve általános törvény, azaz általános világleírás lehessen.*

Sietve jegyezzük meg, hogy ez a formális megfogalmazás semmi esetre sem mond ellent a posztmodern disszenzus és tolerancia követelményének. Csupán az egyénhez szól, és annak „kritériumára" tesz javaslatot, hogy miként tarthatunk egy filozófiai kijelentést komolynak, fegyelmezettnek és autentikusnak. Ez lehet egyedül a filozófiai kijelentés lokális „igazságának" kritériuma. Ez ugyan formális kritérium, de többre jelenleg nyilvánvalóan nem vagyunk képesek. Az általánosítási kritérium pedig csupán a minden ember lokális kozmoszára vonatkozik, amely akkor válik közösségi kozmosszá, ha többen, egy diszkussziós közösség is magáévá tesz (performatíve) bizonyos filozófiai kijelentéseket.

Derrida fölveti, hogy Austin beszédaktus-elméletéből kihagyta az írást.[23] Erre kézenfekvőnek tűnhet a válasz, az írás nem azonos a beszéddel. Ha viszont a Derrida-féle átfogó írásértelmezést tekintjük, akkor mindenképpen számolnunk kell ezzel az ellenvetéssel. Szerinte ugyanis aszimmetria van a beszéd és az írás közt. Az írott szöveg a leírás pillanatában azonnal megváltoztatja a kommunikáció struktúráját, az írás írója, a gondolat elgon-

22 Vö. Austin 1962, 15k.

23 J. Derrida, „Signature événement contexte", *Marges de la philosophie*, Paris: Minuit 1972, 365-393.

dolója, az írás olvasója és a leírt gondolat elgondolója közt új relációkat hoz létre. A gondolat és beszéd forrása nincs többé jelen a kommunikációs processzusban. Ilymódon nem lehet többé bevonni bizonyos közvetlen „teszt"-eljárásokba a szöveggel kapcsolatosan. Austin a beszédaktusokban megköveteli a beszélő szubjektum intencionális, tudatos jelenlétét[24] – márpedig ez az írott szöveggel kapcsolatban nyilvánvalóan nincs meg. Az írást Derrida épp a jelben való jelenlét megtörtségének tartja.[25] – Itt nincs most lehetőség Derrida pozíciójának részletes ismertetésére, sem Searle-lel való vitájára nem térhetünk ki. A nyelvi aktusok kétségtelenül „megbicsaklanak" az írásban, ahol az aktust végrehajtó nincs többé jelen. Derrida kritikáját figyelembe véve fölfigyelhetünk arra, hogy a filozófia nemcsak akkor történik, zajlik, teremt „lokális-imaginárius" világot, amikor valaki eredetileg elgondol valamit és közvetlenül leírja: ezzel az aktussal kapcsolatban és ezen aktusok-tartalmak kommunikációjával kapcsolatban szól Derrida kritikája. Itt mindig egészen bizonytalanok maradunk. A filozófia azonban akkor is aktusként történik, amikor valaki, az olvasó, a befogadó elolvassa a szöveget és gondolja *saját gondolkodása szerint* azt. Az, hogy a gondolat leírója mit gondolt, nem mindenáron fontos – mivel az egyértelműen nemcsak most nem eldönthető, de már – a *filozófiai* szövegek és egyáltalán a szövegszerűség és a kommunikáció jellegéből adódóan – leírásakor sem lehetett egyértelmű. Mint ahogy az sem állapítható meg, hogy mi volt a kimondónak a kimondás aktusában a kimondott tartalomhoz való belső hozzáállása. Ami számunkra fontos, hogy mi magunk, az olvasók, az értelmezők, saját olvasásunkat, értelmezésünket és gondolatainkat mennyire vesszük komolyan. A filozófia „beszédaktus-tesztje" csupán a nekünk közvetlenül beszélő filozófusokkal és saját magunkkal kapcsolatban képviselhető.[26]

Ezzel a javasolt tézissel nemcsak saját tételeinket, hanem más filozófusok téziseit is megvizsgálhatjuk. Szívesen *az* a filozófus, amit állít? Ha nem, akkor valami más akar lenni, egy más világban akar élni, mint ami állítása szerint van. Ekkor viszont elmélete mellett még azt a „másnak lenni" vágyat is be kell kapcsolnunk filozófiájában és annak eredetére is vázlatos javaslatot kell tennünk. Ha egy filozófus szívesen tagja (demokratikusan és nem mint abszolút uralkodó vagy hatalombirtokló) saját tételezett lokális (kitekintésű) nyelvjáték-kozmoszának, akkor filozófiai kijelentése *Austin-ikusan* nézve, a belső szempontok szerint „szabatos". Egy következő lépésben természetesen a külső kritériumok teljesülését is meg kell vizsgálni.[27]

Ezen megfontolásoknál felvetődhet a szubjektivitás, pontosabban a szubjektivizmus „veszélye". Természetesen a szubjektivitás nem veszély, hanem bizonyos fajta megkerülhetetlenség, sőt mondhatnánk, ha manapság nem félnénk e szótól, szükségszerűség. Hiszen minden megismerés valamilyen módon a szubjektivitás kognitív hálóin vagy struktúráin keresztül, sőt *bennük* és *általuk* történik; hiszen a megismerés, a gondolkodás

---

24 Derrida 1972, 383.

25 Derrida 1972, 390.

26 Ez a felfogás hasonlít az irodalomelmélet olvasó-válasz (reader-response) kritikájára. Eme felfogás szerint az irodalomban az a fontos, amit én megértek, „kiolvasok" belőle: hiszen az soha egyértelműen nem dönthető el, hogy mit gondolt az író leíráskor. Újabb pszichológiai vizsgálatok, továbbá írók, költők önvallomásai jelzik – amit már Platón sejtett, amikor a költőről mint médiumról beszélt –, hogy az irodalmi alkotó sokszor nincs teljesen tudatában annak, amit mond és amit mondani akar. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a nyelvmédium olyan referencialitás- és kontextualitás mezőt hordoz, amelyet egyetlen, a nyelvet használó irodalmi alkotó sem tud áttekinteni, átgondolni, de még aktuálisan „átsejteni" sem.

27 Philipp Fluri felhívta figyelmemet, hogy kijelentések kellemetlenek is lehetnek, annak számára is, aki felismerte azokat – valójában visszautasítja – és mégiscsak „igazságokként" kell elismernie. Nekem azonban úgy tűnik, hogy a „szívesen-tagja-lenni" a formulázott elvben logikai-episztemológiai jellegű, míg ez a közbevetés inkább pszichológiai szinten van.

és a nyelvhasználat tulajdonképpeni egyik helye és végpontja a szubjektum. A kérdés ennek a szubjektivitásnak az objektivitáshoz való viszonya. – Ha itt szubjektivitást mondunk, természetesen nem gondolunk arra, hogy a szubjektumnak valamiféle lényegdefinícióját is adhatnánk. Ez a megjegyzés csak annyit jelez, hogy semmi esetre sem akarok itt Rorty állításával szembeszállni, miszerint a szubjektivitás mi-sége, lényege nem adható meg. – Bár alátámasztani sem akarom itt ezen állítását.

A megismerés és különösen a filozófiai gondolkodás során az emberi szubjektivitásnak közvetlen és döntő szerepet kell tulajdonítanunk. Ez a szubjektivitás azonban csupán egy gondolt határfogalom jellegű szubjektivitás. Ugyanis a szubjektivitásnak nemhogy lényegdefinícióját nem adhatjuk, de pontosan lokalizálni sem tudjuk. Ez a szubjektum azonban nem egyszerűen egy individualizált szubjektív szubjektum, mint például Montaigne episztemológiailag izolált individualitása, hanem olyan, amely ugyan magáért individuálisan és intenzíven „itt áll", de individualitásában és szubjektivitásában más intenzivált szubjektumok hasonló vagy alternatív tulajdonságait is tételezi és azok öntételező szubjektivitását elismeri. A szubjektivitásnak mint izolált individualitásnak veszélyét elkerülendő, haszonnal fordulhatunk Kanthoz. Szubjektivitása ugyanis egyben objektivitás is; a szubjektum törvényei minden szubjektum törvényei, és ezek a szubjektív törvények a külvilággal együtt-konstituálják az objektumokat, az objektív világot. Minden további nélkül tételezhetjük, hogy szubjektivitásunkban ugyanazok a törvények és struktúrák működnek, amelyek minden egyes szubjektumra érvényesek.[28]

Szubjektív belátásaink és megismeréseink – amelyek mindenképpen kontextusfüggőek, nyelv-függőek és kommunikációs-közösség-függőek – magukban hordozzák az intencionális objektivitást. Ezzel az objektivitással együtt kell járnia a nyilvánosság előtti tisztázás állandó készségének. A filozófiai gondolatok komolyságát részben azon elv segítségével vizsgálhatjuk, hogy vajon az illető filozófus tényleg kész-e arra, hogy filozófiáját saját magára, saját egyéni életére, saját sorsára értse és „alkalmazza", és hogy vajon kijelentései ellentmondás nélkül általánosíthatók, azaz az emberiségre alkalmazhatók. A szabatosság vagy „sikerültség" kérdése a Turing-gép-funkcionalista elmélete esetén az a kérdés is, hogy vajon kész-e saját magát Turing-gépnek felfogni és e felfogás minden következményét magára alkalmazni.

De egy valódi filozófiai mondat aktus-jellegét – egy tautologiko-metaforikus nyelvi játékkal – még tovább is terjeszthetjük: ez a fajta mondat a lét aktusa, a lét pozíciója. (A létnek pozícióként való felfogása például Kantnál található.) A lét „léteztet", „aktál" (aktust hajt végre). Valamennyien polgárok, tagok és korlátozottan autonóm, teljesen megismételhetet-

---

28 Descartes (de már tulajdonképpen Arisztotelész vagy Szent Tamás is) meg van győződve, hogy a megismerő szubjektum struktúrái bizonyos módon harmonizálnak az objektív világgal (ontológiai tételezés). Kant ezt a tételezést ismeretelméleti síkra tolja: a megismerő szubjektum struktúrái általánosan, minden individuumra megegyezően érvényesek, és csak ezen struktúrák által és segítségével tudunk a „külvilágról" ismereteket szerezni, miközben ezek a külvilág-ismeretek a minden szubjektumra érvényes szubjektív eredetű, de objektivitást a külvilággal együtt-konstituáló kognitív struktúráktól függenek. Ugyanakkor egy implicit ontológiai tételezés Kant elmélete mögött is ott van, amikor azt mondja, hogy „ezek a megismerési szabályok »így és így« *vannak*". Mondhatjuk talán, egy tételezett ontológiai előfeltevés rejlik az általánosan elfogadott episztemológiai preszuppozíció mögött, amely kimondja, hogy megismerésünkben általános evidenciaelvek munkálnak, elvek, amelyek lehetővé teszik, hogy tételezhetjük, hogy amit megismerünk vagy hiszünk, valamilyen módon megalapozott kell, hogy legyen. Éppen az az episztemológia feladata, hogy felismerje ezeket az általános elveket. Chisholm az episztemológia előfeltételeit evidenciaszabályoknak (rules of evidence) nevezi, a logikához való analógiában, ahol a következtetési szabályok (rules of inference) formulálódnak és az etikához hasonlóan, ahol a cselekvés szabályait (rules of action) állapítják meg. Vö. R. Chisholm, *Theory of Knowledge*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall 1977, 17.

lenül egyedi és kontextuálisan meghatározott entitások vagyunk a létben. Az ember a lét aktusa, a lét tételezésének (pozicionálásának) aktusa, együtt-aktus. A filozofálás ezen belül intencionalitásában a számunkra gondolható legintenzívebb létpozíció. Metaforánkon belül maradva, továbbmenve mondhatjuk, hogy ha saját megismerésünket valóban meg akarjuk érteni, nem tudjuk nem figyelembe venni, hogy valamennyi aktusunk, saját létünk, megismerésünk, a lét aktusai. Azért hangsúlyoztam, hogy itt metaforikusan fogalmazok, mert még véletlenül sem akarom valamiféle tradicionális metafizika vádjait magamra venni. Maga a lét fogalom nem úgy fogalom, mint a többi fogalmunk, és ha értelme van, akkor éppen az az értelme, hogy nincs értelme, hanem maga alapítja-alapozza meg az értelmet. Itt csak annyit jelezzünk még a beszédaktusokkal kapcsolatban, hogy ezek egy létező világ, a lét aktusaiként is felfoghatók, és mint ilyenek – bár szorosabb értelemben bizonyíthatatlanul – általunk ugyan csak metaforikusan tételezhető ontológiai aktusok is.

Mindezek a megfontolások azt is sugallni szeretnék, hogy a filozófia nem elégedhet meg a folytonos paradigmaváltásokkal és a nyelvi játékok különbözőségének elfogadásával – akkor sem, ha ezeket el kell fogadnia. De mindezeken túl – és itt akárcsak már az aktusszerű felfogással, túllépünk a teórián – a filozófiának újra föl kell(ene) fedeznie az emberi drámát. A filozófia nem csak akadémiai nyelvi játék, cikkek és könyvek írása, hanem talán a legintenzívebb és legfontosabb emberi aktivitás, amelyben az ember eredetileg és a leg-*akt*-ívabban kimondja magát. A filozófiában kifejeződik „minden", ami sors, élet, halál, érzelmek és gondolatok, minden, ami ember és emberi.

Ezen a ponton óvatosan ismét meg kell említenünk, hogy nem tudjuk, mi az ember. Kétségbevonható, hogy az ember „lényege" valaha is a maga teljességében meghatározható lehetne. (Voltak olyan középkori vélemények, hogy mivel az ember Isten teremtménye, sőt mivel Isten az embert saját képére és hasonlatosságára teremtette, ezért az ember eredeténél és istenképiségénél fogva ugyanúgy nem ismerhető meg, mint maga az Isten.) Ha föl akarjuk fedezni az emberi drámát, túl kell lépnünk a teórián és ismereteinken. Nyelvi játékainkat tételező hiteinken túl, mint Rorty felhívja figyelmünket[29], egy új kérdésben találunk közösséget valamennyi emberrel: a szenvedésben. Azt kérdezzük a másiktól: „Szenvedsz?" E kérdésben megnyilvánul az, amit emberi együttérzésnek, szolidaritásnak nevezzünk. Ez az etika első számú kérdése.

4. Szolidaritás: az inkommenzurabilitás elviselésének etikája

Az, hogy etikára valamilyen módon „szükség" van, pontosabban, hogy valamilyen jellegű etikát tételeznünk kell, az nyilvánvaló: abból a kétségtelen tényből következik, hogy mi emberek itt vagyunk és cselekednünk kell. Nem tehetjük, hogy ne cselekedjünk, ne legyünk aktívak, ne tegyünk valamit. Cselekvéseinkre gondolkodásunkkal reflektálunk, korábbi tetteinket értékeljük, elemezzük, és bizonyos magunk választott prioritások alapján a jövőben, a múlt értékelt tapasztalatait is felhasználva, valamilyen módon próbálunk cselekedni. Ezt az emberi kényszert, pontosabban erre a kényszerre való tudatos reflexiót, a lokális cselekvési értékek kiválasztását és stratégiák-taktikák preferenciálisan strukturált kialakítását nevezhetjük etikának.

Nyilvánvaló, hogy filozófiai értelemben nem beszélhetünk egyetlen egyedül üdvözítő tartalmi etikáról. Kant meggyőzően érvelt amellett, hogy egy általános etika legfeljebb formális lehet, melynek szabálya az általa koncipiált kategorikus imperatívusz. Természetesen történnek Kant óta is tartalmi etikai kísérletezések, ezek azonban jobbára kazuisztika-ízűek. A tartalmi etikák mind általánosítási nehézségekkel bírnak. Nincs az a tartalmi felszólítás, amelyet minden ember számára kötelezőként írhatnánk elő. Főként

29 Vö. R. Rorty, *Contingency, irony and solidarity*, 198.

amerikai etika tankönyvekben olyan kifacsart tartalmi okoskodásokat találunk, mint hogy valaki autót vezetve olyan kétértékű, harmadik lehetőség nélküli szituációba kerül, hogy pillanatok alatt döntenie kell, egy kisgyerekével sétáló fiatal és ráadásul terhes anyát, vagy tíz idős embert üssön-e el.

Az etika megalapozását is érinti az általános megalapozási krízis. Arra utalhatunk, hogy miként a tudásunknak sem tudunk semmiféle mindenki számára elfogadható alapokat adni, így az etika sem tételezhető, mint egy általános, mindenki számára kötelező és szükségszerű rendszer. Hiszen ehhez valamiféle princípiumokat mindannyiunknak el kellene fogadni: ilyen egységesítő elvek azonban sehol sem látszanak a mai diszkussziós csoportok horizontján. Legfeljebb lokális princípiumokról beszélhetünk, amelyek bizonyos nyelvi játékokon belül, téridőben jól körülhatárolható közösségek számára érvényesnek gondolhatnak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy miközben itt az episztemológia néhány elgondolásával közelítünk az etikához, semmit sem mondunk egy a megismerő szubjektumtól független eredetű etikai rendről. Egy ilyen „rend" ugyanis *filozófiai* módszerekkel nem ismerhető meg, legfeljebb közvetlen intuícióval, de ezt a módszert csak néhány klasszikus racionalista fogadja el, akikből ma már alig van néhány e földön. Csupán a filozófiai (episztemológiai) etika lehetőségeit mérlegeljük itt, ami viszont a megismerő és cselekvő szubjektum nélkül nem közelíthető meg.

Elfogadhatjuk a tételt, hogy értékek ugyan kritikusan felülvizsgálhatók, és mellettük dönteni lehet, azaz a rájuk alapozott ítéletek racionálisan igazolhatók, de ez nem jelenti azt, hogy ezek a tételek bizonyíthatók lennének.[30] A szigorú értelmű bizonyíthatóság hiánya és a „szabad" választás elismerése diszkussziókba „terel" minden „moralistát". Hiszen ha valamit helyesnek tart, amennyiben választott alapelveit indokolhatónak gondolja, és ezt egy szélesebb diszkussziós közösség elfogadja, akkor gondolhatja, hogy etikai felfogása képviselhető. Ha valaki eltérő jellegű értékválasztással épít föl etikát, akkor a különböző etikai közegek közt az egyetlen lehetőség a hatalommentes diszkusszió. Az etikai következményekből a választás alapelveit kell „visszafelé" haladva megkeresnünk (így juthatunk egy metaetikához) és azokat kell kritikus, mérlegelő, szempontokat felsorakoztató párbeszédben feltárni. Ha szabatos beszéd, diszkussziós fölülvizsgálási kényszer után is megmaradnak a különböző felfogások, akkor ebben a pluralitást elfogadó hatalommentes közegben egyetlen választásunk lehet: toleránsnak lenni a másik véleményével kapcsolatban, és ha morálisak akarunk maradni, tartózkodnunk kell mindennemű erőszaktól vagy morálon kívüli kényszerítő módszertől.[31] (Az ideális kommunikációs közösség, melyet Habermas tételez, gyakorlatilag mindig absztrakció, „idea" marad.) Egy teoretikus metaetika az etikai alapelvek szabad, legjobb belátás szerinti választását, a választás eredménye és következménye nyilvánosság előtti felülvizsgálatának készségét jelölheti ki alapelvként, melyben hangsúlyozni kell, hogy nem fogadhatunk el olyan etikát, amely bármilyen módon is fenyegetne más embereket, kultúrköröket, közösségeket. Az államnak és a törvényhozásnak etikai kérdésekben visszafogottnak kell lennie – hiszen ő sem abszolút megismerő és nem is abszolút úr –, és csupán azon „etikák" nyilvános gyakorlatát kell megtiltania, amely másokat létükben fenyegetne. Az etikák tartalmi szempontból ugyanúgy nyelvi játékok, szótárak, kultúrák, metaforikus „iratok" függvényei, mint bármely más kognitív tartomány.

Lyotard-t követve mondhatjuk, a posztmodern kor etikája egyetlen nyilvános elvet vallhat: a nyelvi játékok heterogenitását. Erősítenie kell erőnket és képességünket arra, hogy elviseljük az inkommenzurabilitásokat.[32] Az inkommenzurabilitás elviselése az eti-

---

30 Vö. W. Frankena, *Analytische Ethik*, München: dtv 1981, 135.

31 Vö. Frankena i. m. 135-141.

32 F. Lyotard, *La condition postmoderne*, Paris: Les Éditions de Minuit 1979, 8k.

kák mint nyelvi és praktikus játékok elviselése, mindaddig, amíg ezek a játékok nem veszélyeztetik egyének vagy közösségek fizikai létét. Az összehasonlíthatatlanság elviselése azonban „negatív" kijelentés. Mondhatunk-e valamit pozitíve is?

Azt hiszem, R. Rorty egy megfontolandó választ javasol erre a kérdésre. Azt állítja, hogy van morális fejlődés és ez a nagyobb emberi szolidaritás irányába tart. A tradicionális vagy akár jelenkori nyelvi játékokban megnyilvánuló differenciák lényegtelenek ahhoz képest, amit a *szenvedés* és a *megalázás* jelent az ember számára – teljesen függetlenül a kultúrkörtől és értékrendszertől, amelyet az adott ember elfogad.[33]

Míg Kant úgy mutat ki a teória, a tiszta ész tartományából, hogy a gyakorlati ész, a cselekvés formáját tekinti egyedül általánosítható etikai princípiumnak, addig Rorty olyan közvetlen emberi tényeket emel ki, amelyek „átnyúlnak" minden kulturális, tudományos, filozófiai vagy vallási paradigmán: az emberi szenvedést és megaláztatást. Az etika kérdése nem lehet csupán egy pluralisztikusan disszenzált és disszeminált szótár, mentalitás és paradigma(rom)halmaz teoretikusan inherens része. A teoretikus kérdés „Hiszed és vágyod-e azt, amit mi hiszünk és vágyunk?" helyett azt kell praktikusan megkérdeznünk: „Szenvedsz-e?"[34]. Az etika feladata nem szótárak versenyeztetése, párbajoztatása és egymás legyilkoltatási kísérlete, hanem annak megtanítása, hogy egymástól meg merjük kérdezni, vajon vannak-e fájdalmaid, és ha igen, annak tematizálása, hogy találunk-e a szenvedővel közösen megfogalmazható, a szenvedés megszüntetését célzó cselekvései alternatívákat. Ez az – episztemológiai és praktikus értelemben vett – emberi kontingencia „hősies" fölismerése, az alapvető atlétikus tett, amelyet etikailag elvárhatunk magunktól.

---

33 R. Rorty 1990, 192. Rorty nézetnek nevezi hitét, hogy van morális fejlődés. Nyilvánvalóan, hogy itt a fejlődés idézőjelesen vagy metaforikusan értendő, hiszen amennyiben teoretikus és vokabuláris pluralitást tételezünk és fogadunk el, akkor nincs módunk a fejlődésről beszélni.
34 Vö. Rorty 1990, 198.

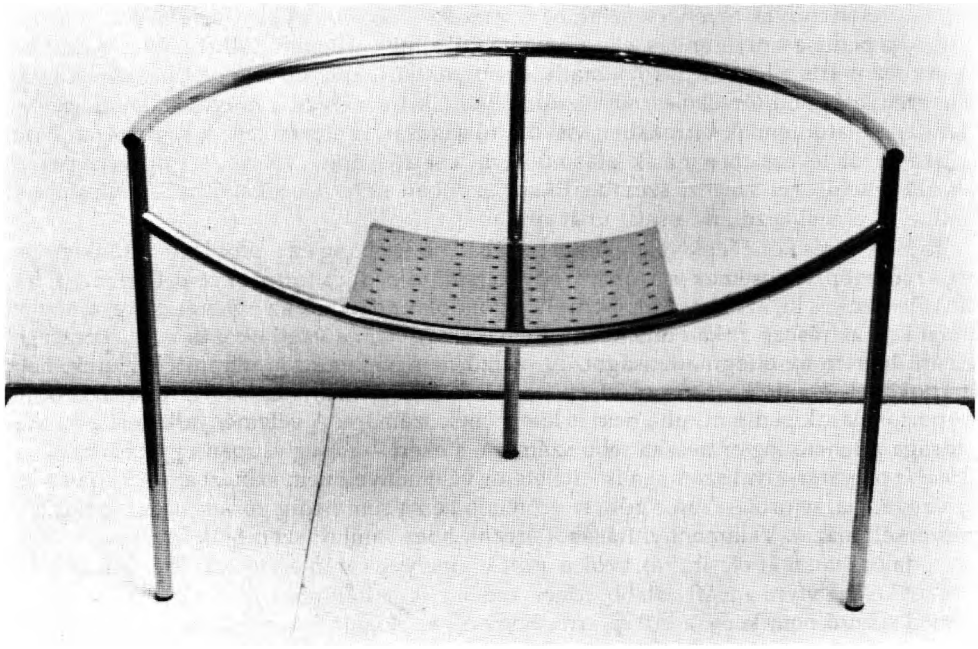

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

IRODALMON INNEN, KRITIKÁN TÚL

Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma

A könyv címe Marcel Duchamp-tól származik, akinek a fényképe is látható a borítón. Mégis, ha olvasni kezdjük ezt a kiváló kötetet, néhány írás után is észrevehetjük, hogy a kölcsönzött címet a szerző elsősorban a saját helyzetére vonatkoztatja. Mi egyéb késztette volna egyébként arra, hogy ezt a címet válassza első könyvének, amelyben ráadásul Duchamp alakja csak mellékszereplőként jelenik meg?

A tartalomjegyzéket nézve kritikák gyűjteményének látszik a könyv. Ami az első pillantásra feltűnő: kevés műről esik szó, s a kiválasztott szerzők sem alkotnak valamilyen körülhatárolható csoportot. Karinthy Frigyes, Mándy Iván, Bruno Schulz, Nádas Péter, Kornis Mihály, Márton László és Richard Rorty műveiről ír Beck, valamint a *Hasbeszélő* című antológiáról, amelynek esszéi a dialógus mibenlétét és lehetőségét vizsgálják. Véletlenszerűnek látszik e névsor, s alkalmiaknak az írások. Mégsem zavaró, hogy szerzőjük kötetbe gyűjtötte őket. Az írásokban az irodalomról való szólásnak egy olyan új módszere körvonalazódik, amely a magyar kritika- és esszéírásban jószerivel ismeretlen. A könyv egészének ismeretében még az is megkockáztatható, hogy mindegy is, kinek a személyén s milyen műveken próbálja ki módszere életképességét a szerző.

E módszer ugyanis egy olyan látásmód eredménye, amelyre a szerző feltehetően nem az ismertetett művek révén tett szert, hanem ezektől függetlenül is rendelkezett vele. Látásmódja pedig a szuverenitás jele, amely nélkül aligha érdemes műkritikával foglalkozni. Ám ez máris a kötet legproblematikusabb pontjára irányítja a figyelmet. Arra, hogy szuverén látásmód (érzékelés, sőt vízió) nélkül a kritika elvéti a művel kialakítható eleven kapcsolatot, ennek birtokában viszont túlságosan is eleven lesz a kapcsolata. Nem kritikát ír többé, hanem a másik látásmódjával a sajátját állítja szembe – a művel egy másik mű lehetőségét szegezi szembe. Ekkor azonban kritikusi hivatásától is búcsút kell vennie, és el kell kezdenie a saját útját járnia.

Beck András kötetének valamennyi írásában ott lappang ez a probléma, időnként pedig ez lesz töprengéseinek is a tárgya, egyszersmind pedig a formáló elve. Bármelyik írását válasszuk is ki, azonnal szembetűnik a gondolatmenetnek az a merészsége, amellyel a mai kritikaírásban ritkán találkozni. E merészség nem a vagdalkozás iránti készséget jelenti, hanem az elfogulatlanságot. A szerző nem foglya az irodalmi céheknek; nem „pártokban" gondolkozik, s ezért az irodalmi közvéleményhez sem próbál igazodni; csoportosulások pedig mintha nem is léteznének számára. A véleményalkotásnak a szabadsága a lehető legtermészetesebb számára, s ezért – a még csupán egy generációval idősebb pályatársaival szemben is – ítéleteit s véleményeit nem színezi át se diadalérzés, se arrogancia, se professzoros gőg, se prófétáló kedv, sem pedig pöffeszkedésbe torkolló mesterkélt alázat. Valamennyi írásából érezni, hogy amikor szerzőjük írni kezdte őket, az irodalomban már elcsitultak azok a csaták, amelyek során esztétikai *és* politikai ütközeteket kellett vívni a legfiatalabb írónemzedék elfogadtatásáért. És emiatt érezni azt is, hogy a szerző nem kényszerül rá arra, hogy olyan dolgok bizonygatására fecsérelje az

erejét, amelyek úgyis magától értetődőek. Az „ellenálló közeg" megszűnt, s ez nemcsak az irodalmat, de az irodalomról való gondolkodást is merőben új helyzet elé állította. Beck írásai akaratlanul is erről a helyzetről árulkodnak. Hangvételének szabadsága is új; korábban éppoly nehezen lett volna elképzelhető, mint mondjuk a *Nappali ház* című folyóirat, amely, sok más folyóirattal ellentétben, valóban egy új mentalitást tükröz, vagy mint – egészen máshonnan véve a példát – a *Magyar Narancs* című újság. Beck András írásait is ez a gyökeresen új hangnem jellemzi. Ez nem a múlt ellen irányul, nem is mítoszok lerombolására (ami a *színvonalas* magyar kritikák többségét még egy-két évvel ezelőtt is megterhelte); e hangnemet mindenekelőtt úgy tudnám jellemezni, mint ami már nem mutál, hanem megérett és felnőtt, s ezért beszélgetésre is alkalmas.

A kötet egyik erényének azt tartom, hogy ez a hangnem a lehető legtermészetesebb. Más szavakal: Beck eleve magas mércét állított magának. S ebből következik a kötet másik erénye. A szerző az irodalomról való gondolkodás új útjaira lépve folyamatosan olyan akadályokba ütközik, amelynek leküzdésében a régi beidegződések már nem lehetnek segítségére. Ő azonban még akkor sem néz vissza, ha nem is találja a megoldást – azaz inkább választja azt, hogy bevallja saját kudarcát (vagy képtelenségét, hogy bizonyos problémákon úrrá legyen), semmint hogy régről bevált módszereket kölcsönvéve álmegoldások irányába induljon el. Az irodalomról való töprengés az irodalomról való szólás problémája felé tereli a gondolatait, s innen egyenes út vezet a megszólalás egzisztenciális problémájának irányába, ahol már elsősorban nem az irodalom vagy a mű a tét, hanem a megszólalónak a személyisége.

Miről is van szó? Beck András valamennyi kritikájából kihallani a kritikaírás iránti kételyeit és fenntartásait, anélkül persze, hogy ezek elfednék vagy eltorzítanák az eredeti szándékot, vagyis a bírálat tárgyául választott mű elemzését. A műhöz való közeledés szabadsága azonban a kritikus hagyományos pozícióját is megrendíti. Maga Beck így jellemzi a hagyományos értelemben vett kritikát: „A kritika... többnyire hallgatólagosan elfogadja és magától értetődőnek tekinti, hogy miről (ti. a műről) beszél. Vagyis az én és a mi, az én és a mű közötti feszültség el van benne fedve, el van felejtve. A kritikák többsége a gyakorlatban azért olyan, amilyen, mert ez az elfojtott *feszültség* mégis feloldatlan *problémává* válik végül – hiszen nem válik formává." A szabadság hiányáról van itt szó, aminek panasza egyébként nem új: amióta műkritika létezik, a jobb kritikusok – legalábbis a német romantikusok generációja óta – újra és újra elismétlik ezt a panaszt. Mit tehet az, aki kritikusként mégis meg akarja őrizni a szabadságát? Az idézett gondolatmenetből következően csakis azt, hogy a kritika „műfajától" elválaszthatatlan tökéletlenséget mintegy „kifordítja", vagyis éppen a meglévő gyengeségből igyekszik magának erőt meríteni. Az elfojtott feszültséget felszínre emeli, azaz tudatossá teszi a kritikának azt a ki nem mondott problémáját, hogy a kritika soha nem képes felnőni a kritizált műhöz, s hogy egy ponton túl éppen azt véti el, amit pedig célként tűzött ki maga elé.

Nevezhető-e még kritikának az a kritika, amely saját alapelveinek a válságára törekszik? A kötet nem kínál sem tagadó, sem igenlő választ. A válasz hallgatólagos keresésére való törekvés fedezhető fel azonban azoknak az elméleteknek az említésében, amelyek Beck számára mérceként szolgálnak, illetve néhány gyakorlati lehetőség felvázolásában. Többször szó esik például Gadamerről s a hermeneutikáról, amely nálunk egyelőre még mindig divatban van, s amely még mindig sokakat csábít magával, anélkül, hogy kézzelfogható eredményt kínálna – csak sajnálatos, hogy ha a műalkotás és a kritika a töprengés tárgyává válik, akkor még a legjobbak is felcsatolják a hermeneutika szemellenzőjét. (Még mielőtt igazságtalan lennék: a magyar szellemi közegben ennek megvan a felszabadító hatása – anélkül persze, hogy valódi szabadsághoz vezetne.) Észrevehető rokonszenvvel utal a szerző az úgynevezett dialogikus gondolkodókra, Ebnerre, Rosenzweigre és Buberre, s ezzel kimondatlanul is a párbeszédben látja a kivezető utat: „akkor vagyunk képesek igazi

párbeszédre és megértésre, ha bennünk magunkban hasadás van. Ez a hasadás elképzelhetetlen a befelé forduló, átható tekintet nélkül. A párbeszéd képessége azt jelenti, hogy személyiségünk legbelső körébe lépünk be – azért, hogy aztán kiléphessünk belőle." Ugyancsak a kritikusi pozíció antinómiájának a feloldása lebeg előtte, amikor Nádas Péter *Játéktér*jét és *Évkönyv*ét, illetve Balassa Péter naplóesszéit említi, amelyek „anélkül távolodnak el a kritika és az esszé műformájától, hogy közben a voltaképpeni irodalomhoz közelednének." (Egy közbevetés: az ösztönös rokonszenv időnként a tudatos távolságtartást is felmorzsolja. Nádas *Mélabú* című esszéjének kapcsán például a szerző kitér arra, hogy nem érti pontosan, miről szól az írás – ám „beleérzése" oly átható, hogy egy ponton túl az olvasó Nádas érthetetlensége helyett azt veszi észre, hogy magának Becknek az érveit és gondolatmenetét nem érti világosan.) E példák arról árulkodnak, hogy a szerzőben egy olyan műfaj utáni vágy él, amely nem irodalom, nem esszé, nem is kritika. Hogy mi ez, azt nehéz megtudni. Beck Karinthy és Duchamp alapparadoxonát így jellemzi: „hogyan lehet kívül kerülni a művészeten, miközben manőverük csakis a művészet közegén belül kaphat értelmet." E gondolatsort nehéz nem vonatkoztatni az ő saját kritikusi helyzetére. Közelkerülni a műhöz (szinte beleolvadni), de ugyanakkor kívül is maradni. Párbeszédet folytatni, de közben monologizálni.

Beck András írásainak legnagyobb erénye ez a vállalt bizonytalanság. De hadd tegyem hozzá: e bizonytalanság csakis akkor megtermékenyítő, ha előkészület s nem végeredmény. Beck írásai olyan benyomást keltenek bennem, mintha egy még meg nem írott könyv vázlatai lennének. Nincsen olyan dolgozat a kötetben, amelyben ne bukkanna fel egy olyan gondolatsor, amely túlmutat az adott kritika keretein. Ha ezeket leltárba veszem, megjelenik annak a szuverén gondolatvilágnak a készülőfélben lévő váza, amely engem összehasonlíthatatlanul jobban érdekel, mint Karinthy, Mándy, Márton vagy Kornis elemzése. Íme néhány e gondolatvilág pillérei közül: határ, az egészről való szólás, a csönd, a hiány, a halál, az én teljessége, a kimondhatatlanság, az én keresése, a személyiség szétválása stb. Nem tudnám megjósolni, miféle épület húzható e pillérekre. Ezek Beck András világába ágyazódnak, s kizárólag ő tud valamit kezdeni velük. A kötet egyik darabjában – saját kritikusi tevékenysége válsága kapcsán – ezt írja: „A kérdés ugyanis az, hogy van-e bármi mondandóm, amihez nem kell valaki más? Megállok-e a saját lábamon?" Nehéz helyette választ adni. De a kérdés felvetése önmagában is azt sugallja nekem, hogy ez a főként másokról írott kötet, minden kiválósága ellenére, felkészülés a következőre, amely jellegét tekintve alighanem alapvetően más lesz. *(Pesti Szalon – JAK Füzetek, 1992)*

Nappali ház

A Nappali ház szeptemberben megjelent, 1992/3-as számának tartalmából:
– Iszaak Babel naplója; Simon Makris: Babel és az orosz-zsidó irodalom
– Kocziszky Éva és Vidrányi Katalin vitája a keresésről és a találásról; Balassa Péter hozzászólása a vitához
– Andrási Gábor tanulmánya Kállai Ernőről és a magyarországi avantgárdról
– Darvasi László, Jónás Csaba, Kun Árpád, Rácz Péter, Térey János versei
– Forgách Zsuzsa, Galántai Zoltán, Kukorelly Endre, Marno János, Márton László prózája
A Nappali ház a könyvesboltokban és a galériákban kapható.
Előfizetési cím: 1399 Budapest, Pf. 701/330.

GÁCS ANNA

EGY KÜLÖNÖS REGÉNY

Kertész Imre: Gályanapló

„Szigliget. Jobb híján naplóimat olvasgatva. Különös regény, az életem. Valami kétségbevonhatatlan koherencia... bár e feljegyzések egy eléggé figyelemre méltó életvitelről árulkodnak e kelet-európai összeomlás közepette, épp ezek a kelet-európai viszonyok teszik tökéletesen érthetetlenné őket, mint egy figyelemre méltó életvitel dokumentumait; értelmetlenné, mert nem szolgál... a fennmaradás vigaszával, olyan jövő reményével, mely az ilyen feljegyzéseket megőrizné." Ez a *Gályanaplóból* vett, a *Gályanapló* szövegére vonatkozó idézet nem azért került a Kertész Imre új könyvéről szóló írás elejére, hogy rögtön mélyreható analízisnek vettessék alá, hanem hogy megmutassa, milyen nehéz a kritikus dolga, ha olyan szerző művét kívánja elemezni, értékelni, aki nem mindennapi tudatossággal fordul saját írásai felé, állandóan újra tematizálja, összefoglalja, elemzi korábbi műveit, rögzíti az őt érő szellemi hatásokat. Így ugyanis az elemzővel gyakran előfordul, hogy a szerzőről alkotott magvas gondolatait a sajátjánál világosabb megfogalmazásban látja megjelenni az elemzett mű lapjain, az irodalomtörténészekkel, filológusokkal pedig, hogy meg lesznek fosztva a hatástörténeti felfedezések örömétől. A Kertész-művekben feltűnően gyakran megjelenő önidézés, önreflexió a korábbinál is nagyobb mértékben jellemzi a *Gályanaplót*, úgyhogy ha az ember nem akarja a könyv e vonását olyasminek tekinteni, ami csupán az ő frusztrálását van hivatva szolgálni, fel kell hogy tételezze, ez a fajta szöveg- és műépítés Kertész gondolatvilágának, művészetének egyik lényeges pontja.

A *Gályanapló* 1961 és 1991 közötti feljegyzéseket tartalmaz, melyek nagy vonalakban három csoportra oszthatók: jelentős részük idézet – más szerzőktől és Kertész saját műveiből –, a második csoport néhány mondatostól egy oldal hosszúságig terjedő esszéket tartalmaz, a harmadikba aforizmaszerű tömör megfogalmazások tartoznak. A néha az idézetekhez kapcsolódó, néha önmagukban álló esszék témája ismerős a Kertész-regényekből, -elbeszélésekből: determináció és szabadság egymást kizáró vagy megengedő voltára kérdeznek rá újra és újra, az individuum lehetőségeit kutatják a totális diktatúrában, a mai kultúra, művészet mibenlétét, feladatait, esélyeit latolgatják. Ezen belül – mivel a kötet végigkíséri Kertész regényeinek keletkezését – jónéhány azokra vonatkozó feljegyzés is helyt kap benne. A napló nagyobb teret enged az író igen erős elméleti hajlamának, mely már a regényeket olvasva is szembeötlő volt, ezeken a lapokon még nyilvánvalóbban rajzolódik ki az a szemléleti, gondolati háttér, mely a regények történeteit szervezte. A *Gályanapló* műfaja, szerzője meghatározása szerint naplóregény. Az év, hónap szerinti beosztás, az, hogy a szövegek valóban a megjelölt időpontban születtek, a kötet naplóvoltát, a három fejezetre osztás – *I. Kihajózik (nyílt vizekre); II. Bolyong (szirtek és zátonyok között); III. Elengedi (a kormányt) – Behúzza (az evezőket) – Boldog* – pedig a regényszerűséget támasztja alá. E fejezetcímek arra utalnak, hogy a szövegek egy folyamatba illeszkednek bele, pontosabban, hogy – bár szinte egyáltalán nem jegyeznek fel történéseket – egy történet olvasható ki belőlük. Az, hogy a napló a naplóírót érintő konkrét eseményeket, az időszak történelmi, politikai tényeit nem tartja szükségesnek rögzíteni, jelképes értékű: a köznapi értelemben vett „nagy" történéseknél előbbre valók a magán-, a belső történések, „az embernek van egy förtelmes élete – a történelem –, és van egy nála sokkal bölcsebb, hatalmas világmeséje, amelyben istenséggé,

mágussá válik" (238.). A történelem följegyzésre méltatlannak ítélése nem hátat fordítást, tudomásul nem vételt jelent, hanem annak a következménye, hogy Kertész Imre gondolkodásának központjában a mindenféle nem személyre szóló determináció ellenében saját magát, személyes sorsát megalkotó, vagy inkább azt folyamatosan alkotó, az én mint biológiai, történelmi adottság elé a szellemi önteremtést helyező ember áll.

Ez az egzisztencialista iskolázottságú gondolkodás már a kötet elején markánsan kirajzolódik, az itt lefektetett alapok a harminc év írásaiban változatlanok maradnak. A napló első feljegyzései a *Sorstalanság* írásának idejéből valók, a regény gondolati magjának tekinthetők. Kertész a múlt magát megalkotó és elbukó „tragikus embertípusával" szemben a jelen „funkcionális emberét", a rá kiszabott szereppel azonosulót, az egzisztenciáról, a személyes sorsáról lemondót helyezi. Kertész egzisztenciális zsenialitás-fogalma az élet minden körülmények közötti saját életté tételét jelenti: az individuum feladata a huszadik század történelme közepette, ahol a kudarc az egyetlen beteljesíthető élmény, is ugyanaz: ne vesse alá magát a totális állam által megtestesített végletes determinációnak, hanem élve szabadságával, alkossa és élje meg saját életét. A kudarcra ítéltetés tudata ellenére folyó szüntelen munka, sorsformálás gondolata teszi, hogy *A kudarc* című regény után újra Kertész fontos figurájává válik Camus Sziszüphosza; a *Gályanapló* utolsó írása az egyetlen téma végtelen számú variációját játszó, süket zenészről a Sziszüphosz-mítosz ironikusan Kertész Imre arcára formált változata. A külső meghatározottságokkal szembeni énformálás egyik legnyilvánvalóbb példája Kertész írásaiban, ahogy zsidóságát újra meg újra meghatározni igyekszik: „zsidóságom révén átéltem valamit, s ez a totalitarizmusnak kiszolgáltatott emberlét egyetemes élménye" (43.); „szimbólumnak, élethelyzetnek, etikai feladatnak tudom tekinteni a zsidóságot, a megismerés lehetőségét látni benne" (101.); „Utoljára az úgynevezett identitásomról: az vagyok, akit zsidóként üldöznek, de nem vagyok zsidó." (235.)

Kertész számára a művészet, szűkebben a regényírás fogalma is csak az egzisztenciális zsenialitás fényében értelmezhető, mivel a műalkotás az élet megalkotásának, megformálásának tükörképe, a művész szabadsága a formálásban az ember szabadságát fejezi ki, hogy életét művé alakítsa. Élet és műalkotás párhuzamából adódik, hogy a megformálás folyamata elsőbbséget élvez az elkészült művel szemben, hiszen az élet-mű befejezettsége csakis hipotetikus lehet, csak a halál felől van értelme (gondoljunk a *Kaddis* golyóstollal való sírásás motívumára). Az élet mint állandó formálás tárgya másvalakinek szóló élet, tanúságtevő; függetlenül attól, akad-e befogadója, létezik-e tekintet, mely előtt a szakadatlan küzdelem folyik. A regénynek kitüntetett szerepe van az egzisztenciális zsenialitásban: „processzus, melynek során az ember visszanyeri életét... tudnunk kell, mi a regény egyetlen lehetséges tárgya: az élet visszavétele, megélése, és az, hogy elteljünk vele egyetlen áhítatos pillanatra, mielőtt elmúlunk" (127.).

A *Sorstalanság*ra, *A kudarc*ra és a *Kaddis*ra vonatkozó fejtegetések megerősítenek abban, amit sejteni lehetett már a regényeket olvasva is, hogy mennyire tudatos, következetes gondolati munka áll e művek anyagának és formájának kivételes egymáshoz idomulása mögött, hogy milyen szigorúan rendeli Kertész a részleteket az alapkoncepció alá, melyet még a megírás előtt a regényen kívül is szükségesnek lát pontosan megfogalmazni (természetesen pontosabban, mint a későbbi elemzők). Például *A kudarc* terve: „Tárgya: amint egy emberben felvonít az egzisztencia. A cselekmény: utazás a megvilágosodás felé. A látszólag egyenes cselekménysorról kiderül, hogy végül is önmagába forduló kör..." (61.). Az elemzések csak az említett három regényt érintik, Kertész két kisregényére, *A nyomkereső*re és a *Detektívtörténet*re elenyészően kevés utalást találunk, ami azt jelentheti, hogy ezeket a napló anyagának válogatásakor kevésbé jelentősnek ítélte.

Abban a gondolkodásban, ahol a műalkotás értékét és fontosságát a művé formált, tanúságtevő élettől kapja, nem meglepő, ha olyan írófigurák felbukkanásakor, mint Thomas Mann, Márai vagy Kafka, nem annyira egyes műveik válnak fontossá, hanem életük – beleértve alkotásaikat – szimbolikus volta. A Kertészhez regényei tanúsága szerint is igen közel

álló Kafka a figurájához mindig is társított otthontalanság, száműzöttségérzés, Thomas Mann és Márai pedig az „emigráció mint huszadik századi létforma" (96.) reprezentánsaként szerepel a *Gályanapló* szövegében. A lakjuk jelképes felfogása teszi, hogy Kertész szépirodalmi műveiknél szívesebben idézi naplóikat, melyek életük közvetlenebb lenyomatai. A napló jelentősége az, hogy írója szabadságában áll élményeiből, gondolataiból, énjeiből válogatni, olyan lényt alkotva meg a napló lapjain, mely természetesen nem azonos övele, de énjeként foghatja fel, szemlélheti. Regényfigura teremtésénél a szerző és a hős azonosítása még életrajzi regényeknél sem ilyen mértékű, mert ott a műalkotás zártsága elszakítja figurájukat referenciájuktól. A naplóírás tehát – most már elsősorban Kertész művére értve – a saját élet megalkotásának és megélésének a színtere, a sartre-i valamilyennek választjuk magunkat kifejezője. Kertész életrajziságra erősen támaszkodó munkásságába (lásd erről Turai Tamás esszéjét, *Jelenkor*, 1992. ápr.) nagyon is beleillik e műfaj, sőt Kertész gondolkodásából szinte szükségszerűen következik.

A *Gályanaplót* és más Kertész-műveket jellemző állandó önreflexió, önidézés jelentősége a fentiek figyelembe vételével válik láthatóvá. Álljon itt néhány példa. *A kudarc* első részét szinte csupa idézet alkotja – egyrészt a szöveg állandóan magát idézi, másrészt a történet szerint az öreg saját régi feljegyzéseit olvasgatja, ezek belekerülnek a regénybe. A *Gályanapló* szerepeltet egy olyan szöveget, amely már *A kudarc* e fejezetében is idézett helyzetben volt, tehát egy idézetet idéz. Azután például a *Kaddis*ban ez áll: „A látogatásról írtam egy néhány sort a jegyzetfüzetembe, ezekből néhányat ebbe a jegyzetfüzetbe is átmásolok. »Voltam az intézetnél«, írtam. »Romokban hever, mint minden...«". A naplóíró rendszeresen elolvassa az addig írottakat és kommentárt fűz hozzájuk – mutatja ezt az első idézet vagy a következők: „Gályanaplómat lapozgatva: hol vannak mindennapjaim, hol az életem..." (28.); „A Sorstalanság korszakának naplójegyzetei. Ámultan nézni egy életszakaszunk pillanatfelvételeit" (41.); „Az öndokumentálás gályapadmunkája" (123.); „Eszméim a Sorstalanság írása idején" (152.); „Tegnap 76-ból való feljegyzések átolvasása. Mindenhol a Kudarcra vonatkozó előérzetek, utalások – sőt a Kaddisra is. Felismerése – boldog felismerése – annak, hogy működésemet eszerint valami szükségszerűség vezérli..." (175.). Ezeken túl a Kertész-regények általában szerepeltetik az író korábbi műveit. (Ez alól az első regény, a *Sorstalanság* természetesen kivétel. E regény – mivel vízválasztó: Kertész szerint életének egzisztenciális fordulatát, annak felismerését jelöli, hogy az életet feladatként, megvalósítandóként kell felfogni – tulajdonképpen *a* regény szerepét tölti be az életműben, s a többi írást jórészt az erre a regényre, illetve a vele szorosan összetartozó fordulatra vonatkozó reflexiónak, magyarázatnak tekinthetjük. A *Gályanapló* is az erre való utalással indul: „1961. Egy éve kezdtem a regényíráshoz" – ezzel magát mint az eszmélkedés utáni élet dokumentumát határozza meg.) Az idézethalmaz, a jegyzetfüzetből jegyzetfüzetbe másolás, a saját mű kívülállóként kezelése azt mutatja, hogy Kertész szerint a szöveggé formálás a legjobb terep az én tárgyiasítására, megismerésére. A szövegeken keresztül az ember önmagára mint másikra, mint regényíróra, mint naplóíróra stb. tekint, ami az önmegragadás feltétele; a szövegmegértési aktus az önmegértés lehetősége. A szellemi tevékenységként felfogott élet öndefiniálásában az „az vagyok, aki ezt írtam, gondoltam" értelemszerűen fontosabb, mint az „az vagyok, aki ezt csinálta, akivel az történt". A szövegek segítségével az ember nyomon követi saját magát, a szövegek által kap bizonyítékot létezésére, ugyanakkor a szövegértelmezés állandóan lehetővé teszi számára, hogy változtasson azon a figurán, akit a szövegekben saját magaként vél felismerni. A szövegek jelentősége így nem önmagukban, hanem csakis a beléjük helyezett élet által van, „egyedül és kizárólag az őket létrehozó személyiségről tanúskodnak" (64.). Kertész Imre műveiben a szöveg-a-szövegben-helyzet és az önreflexió tehát az individuum önformálásának az eszköze, a determinációtól független személyes „történelem"-írás szabadságának kifejezője.

A *Gályanapló* felépítésében – lévén ez napló – Kertész száműzi a fikció szervező erejét, és

szándéka szerint az esszékből kell kirajzolódnia annak a folyamatnak, amely a művet regénnyé teszi. Az utólagos szerkesztés azt tükrözi, hogy a szerző hogyan értelmezte saját naplóját, és a szövegekből kiolvasható folyamatot teszi még plasztikusabbá. Írójuk úgy állította össze a fejezeteket, hogy mindhárom végén egy összefoglaló, programadó gondolatsor helyezkedik el. Az első, tengerreszállás-fejezet a *Sorstalanság*é és *A kudarc* koncepciójának kialakulásáé; e rész zárásában a következő szerepel: „Az egzisztenciát akarom, a szembenállást, a sorsot, de az én sorsomat, ami senkivel sem közös, és semmivel sem rokon". A bolyongás rész *A kudarc* és a *Kaddis* megírásának éveit öleli fel; a befejezés rögzíti, hogy „tudom, mit választottam, és amíg tudom, mellettem állnak azok az erők, melyek életemet végül is élhetővé, dolgomat végül is elvégezhetővé teszik". A boldogság-fejezetet a már említett Camus-interpretáció zárja: „a játékost természetesen boldognak kell elképzelnünk". E szövegek, illetve a fejezetcímek szerint Kertész a *Gályanapló* folyamatát egy életprogram vagy filozófia megfogalmazódásának, próbájának, végül pedig igazolódásának hármasán látta alapulni, ehhez igazította a szövegválogatást (a korábban már közölt naplórészletek részben eltérnek a mostani szövegtől), a fejezetekre osztást, a kötetzáró írásokat – tehát azt, ami a kötetet naplóból naplóregénnyé változtatja.

Kertész keze alól megint eredeti, izgalmas könyv került ki, mind elgondolását, mind tartalmát illetően. E kötettel kapcsolatban mégis megfogalmazható néhány fenntartás, illetve kérdés, melyek részint a szövegek egy-egy csoportját érintik, részint magának a koncepciónak a megvalósulására vonatkoznak. Az előbbiek egyike az, hogy, bár más szerzők idézése, és a gondolataikkal való azonosulás kétségkívül a szellemi önmeghatározás fontos tényezője, az idézetek mégis néha talán túlságosan is eluralkodnak a szövegben; amivel maga Kertész is tisztában lehetett, hiszen egyetlen mű előtt négy mottó szerepeltetése némi öniróniára vall. Másrészt a rövid esszészerű feljegyzések, magukban álló mondatok olykor – hangsúlyozom, csak ritkán – kissé kifejtetlenek, homályosak. Nem derül ki például számomra pontosan, mit ért Kertész a némileg anakronisztikusnak ható „tiszta tudat előállításán" (236.); más esetekben pedig nagy formátumú problémákról alkotott érdekes kijelentések válnak súlytalanná, vagy hatnak leegyszerűsítőnek a magyarázat hiánya miatt – például, hogy „a szellemi élet lényege szerint nem volna más, mint a létezés interpretálása Isten számára" (102.). A harmadik kérdés az, vajon teljesen fedik-e, igazolják-e a naplójegyzetek Kertész utólagos szerkesztését. A szövegek sorát olvasva kétségkívül kirajzolódik valami változás, a gondolatmenetek például személyesebbé válnak, de megítélésem szerint mégis inkább a kötet változatlan alaphangja uralkodik a folyamaton, mely az egzisztenciális zsenialitás lehetségességének állandó újrafogalmazásából, illetve a kudarcra ítéltség és az egzisztenciális feladat beteljesíthetősége közötti feszültségből fakad. A kötet határozott beosztása Kertész ama gondolatát tükrözi, hogy az életet fordulópontok tagolják, regényei is erre a tapasztalatra épültek. A *Gályanapló* fikciót elutasító szövege azonban, mely szinte egyetlen téma hol messzebbre, hol közelebbre kalandozó variációinak csokra, nem támasztja ezt alá. Így a kötettel kapcsolatban az az olvasó érzése, hogy egyrészt egy elgondolkoztató eszmefuttatásokon keresztül felemelő erkölcsi példát nyújtó esszénaplót tart a kezében, másrészt, hogy egy szimbolikus értelmű műkoncepcióról értesül: a naplóregényéről, mely az önmagát szövegei segítségével megérteni próbáló, szellemi létét szabadon alakító embert reprezentáló műfaj, de mivel anyag és koncepció csak elméletben olvad össze, a könyv hatása nem vetekedhet a három regényével, mely a gazdag filozófiai és életanyagon túl a tökéletes, sokrétű megformáltság miatt is oly figyelemre méltó.

Az új kötet, különösen, ha olvasása közben a benne elemzett művek is felidéződnek bennünk, így is ösztönzően közvetíti Kertész élményét – melynek összefoglalásához jobb lesz megint őt idézni: „Végezetül csak sikerült kibújnom e személytelen sors alól; az én legnagyobb kalandom mégiscsak én vagyok. Ahogy elgondoltam, s ahogy megépítettem" (128.). *(Holnap, 1992)*

MIKOLA GYÖNGYI

EGY BEVÁLTATLAN ÍGÉRET

Németh Gábor: A Semmi Könyvéből

„Ami szépnek tűnik számomra, s amit szeretnék megcsinálni – egy könyv a semmiről, egy minden külső megkötés nélküli könyv, amely stílusának pusztán belső ereje révén megállna önmagában, miként a Föld a levegőben, támaszték nélkül, egy könyv, amelynek szinte semmi cselekménye nem lenne, vagy legalábbis amelyben a cselekmény szinte láthatatlan lenne, ha lehetséges egyáltalán."

Gustave Flaubert

Flaubert a Semmi Könyvét (Livre sur Rien) sohasem írta meg. Flaubert egész életében a Semmi Könyvét írta, a *„végtelen süllyedés"* könyvét, ahogy Balassa Péter fogalmazott Flaubert-ről szóló nagy tanulmányában. Flaubert főműve, az *Érzelmek iskolája* arról „szól", hogy mi hogyan *nem* történik meg, hogyan marad beteljesületlen a szerelem, elérhetetlen a hatalom, és a szabadságért folytatott harc miként válik ijesztő és értelmetlen káosszá, a butaság tobzódásává.

Már első kötetét, az *Angyal és bábu* szövegeit író Németh Gábort is megkísérti a Semmi Könyvének terve. Idézet a kötet *Katharmoi* című fiktív naplójából: „olyan szövegre törekszem, amely nem szól semmiről, de ezt dermesztően teszi ... pontatlan és önámító szavak, szívem szerint éppenhogy a Semmiről volnék szólandó, ilyen nagyképű iniciálával." Új könyvének címében pedig már maga a „nagyképű iniciálával" megjelölt Semmi szerepel: *A Semmi Könyvéből*. Vagyis nem „Livre sur Rien" – könyv a Semmiről, ahogy Flaubert-nél, hanem birtokos szerkezet, amely egy másik értelmezési lehetőséget is magába foglal: könyv, amit a Semmi ír, vagyis a Semmi Könyve a világról. Ráadásul nem is „teljes" könyvről van szó, nyoma sincs az enciklopédikus igénynek, a cím alatti szöveg csak egy részlet vagy töredék az Egészből, ha ugyan a Semmivel kapcsolatban teljességről és egészről lehet beszélni.

A Semmi a szerző saját meghatározásával az *Angyal és bábu* már idézett *Katharmoi* című írásából: a „dolgaim mélyén lapuló tövises hátú szörnyeteg". A Semmi az Üresség, a Hiány, a metafizikai garanciák nélküli lét. Vagy – más szavakkal – Isten elfordított arca, a Tekintet hiánya, a magába visszagörbedő Nulla; ugyancsak a *Katharmoi* szavaival: „önmagát néző szem, magára záruló, magából táplálkozó, tökéletes, autonóm »gömb«, határolt, de kimeríthetetlen végtelen az Ige, mielőtt elválasztotta az eget a földtől". A Semmi ebben az értelemben sajátos kettősséget hordoz: a tökéletesség és a tökéletesség hiánya egyszerre jelenik meg benne. Az, aki a hiányával van jelen. A Semmi így, nagybetűvel elválaszthatatlan lesz metafizikai inverzétől, Istentől, olyan paradoxon, mint Jakob Böhme misztikus látomása a hideg és sötét tűzről. Az *Angyal és bábu* annak a dualitásnak a felismerése, mely szerint ha Istenről ma csak úgy tudunk beszélni, mint valamiről, ami nincs, akkor a Semmiről leszünk kénytelenek úgy beszélni, mint valamiről, ami „van".

A Semmi kifejeződése, megjelenése a „zsigeri mondat" kellene hogy legyen az *Angyal és bábu* szerzője szerint, olyan mondat, melyért nem a képzelet és a tapasztalat sza-

vatol, hanem a test, mely mint egy hangszer, csak eszköze a tökéletesnek, „amely készen várakozik a nyelv határolt végtelenjében" (*Katharmoi*). A „zsigeri mondat"-ban újra megnyilatkozik az elgondolhatatlan Értelem. Fontos egybeesés, hogy Flaubert is csak azt a mondatot tartotta jónak, mely felolvasva jól hangzott, amely viszont „ellenkezett a szívveréssel" vagy „elfojtotta a mellet", azt – mivel kívül állt az élet feltételein – száműzte. Ez azonban nem pusztán alkotáslélektani mozzanat, hanem – ahogy erre Balassa Péter fölhívja a figyelmet idézett tanulmányában – Flaubert poétikai gondolkozásának sajátos „platonizáló eleme", „amennyiben szerinte a jól megragadott tárgy az ideák világának elvesztett harmóniáját hozhatja vissza egyetlen pillanatra, és a Káosz mélyén egy tőle idegen Rendet kell föltételezni, ami a művészet fegyelme által fölidézhető." Ez a „platonizáló elem" Németh Gábornál is meghatározó jelentőségű, bár az ő esetében talán helyesebb lenne sajátos *hermetizmusról* beszélni. A hermetizmus hagyományára utal az *Angyal és bábu* erős nosztalgiája Empedoklész erősen zengő isteni nyelve, a „rendes", realista művek, a történet – végső soron az angyali tudás – után.

A Logosz garanciája azonban elvált a nyelvtől, így a tökéletes mondatot elképzelni lehet csak, „körülírni", vagy arról írni, hogy minden kísérletnek, mely a tökéletes mondatot célozza, kudarccal kell végződnie. Ettől az eleve kudarcra ítéltettségtől lesz az írás folyamata „megható heroizmus", „cizellált abszurd", ezért szerepelhet az *Angyal és bábu* Post scriptum-ában egy Kudarc nevű kutya, s „a változatos, éneklő hangsúlyok, a gyomros basszustól a hisztéria legfelső regiszteréig, a szép és sima és érdes és szörnyű hangok, amikor szólongatják". Az író nem azt írja többé, amit akar, hanem amit bír, ami éppen lehetséges az írás pillanatában. Az írás végteleníthető variációk sorozata a „nyelv határolt végtelenében", a Kudarc változatos szólongatása, zavarodott polifónia. A Logosz garanciájától megfosztott nyelv ily módon önmaga szimulációjává válik, s egyúttal e szimuláció folyamatosan le is lepleződik benne. Az *Angyal és bábu* a nyelvi kozmoszból való kizuhanás fájdalmából született, s annak belátásából, hogy ezután az írás szükségképpen reménytelen vállakozás, kilátástalan küzdelem a Lehetetlennel.

Első pillantásra úgy tűnik, mintha *A Semmi Könyvéből* radikálisan szakítana mindenfajta nosztalgiával. *A Semmi Könyvéből* – némileg talán a szerző alkatával ellentétesen – a konstrukció redukálására törekszik, s az önreflexió személyességének alig marad nyoma benne. „Olyan legyen, mint a kert fölött a szürke, délutáni ég, a lombok álomszerű mozgása" – a könyv legelső mondatával eképpen jelöli ki saját feladatát, „programját". Hogyan valósítható meg ez a „szürkeség" és „álomszerűség"? Mindenekelőtt a szerzői nézőpont, a perspektíva homályban hagyásával, illetve annak érzékeltetésével, hogy ez a nézőpont és ez a perspektíva „nincs sehol". A pillantás visszatér önmagába, s ennek az önmagát figyelő szemnek a „pozíciója" mutatkozik meg abban, hogy a mű felismerni engedi szerkezetében a kört, az önmagába görbülő vonalat. „A könyvben van egy pince" egy biliárdasztallal a közepén, és ez a pince a mű elején és végén is megjelenik. (És feltehetően ez a pince az a hely, ahol a könyv két, többé-kevésbé azonosítható szereplőjének, a lánynak és a férfinak találkoznia kellene. Ez a találkozás azonban nem jön létre, vagy ha igen, akkor sem a könyv szövegének terében és idejében, hanem az olvasatában. Mindez azonban homályos sejtés csupán.) A szerző ugyan továbbra is mindent megtehet a szereplőivel, de már annak tudatában, hogy ugyanez nekik is szabadságukban áll. A szerző és a szereplők egyaránt elmondhatják magukról *A kétségek könyvét* író Fernando Pessoával, hogy „Egy megírásra váró regény szereplője vagyok, s bár soha nem léteztem, tűnékenyen és formátlanul bolyongok egy olyan valakinek az álmaiban, aki soha nem volt képes megformálni." Ez a „valaki" ezúttal maga a Könyv, mely egyszerre írója (álmodója) és tárgya (álma) önmagának. Ily módon minden a világon csak egy könyv részeként gondolható el, a Lét Könyvének részeként. Mindez a hermetikus hagyomány alapgondolatával cseng egybe, mely hagyományt *Irracionalizmus tegnap és ma* című esszéjében Umberto Eco a következőképpen jellemzett: „A her-

metikus gondolkodás nyelvi jelenséggé változtatja az egész világi színt, ugyanakkor tagadja, hogy a nyelv képes valamit is közölni."

A titok azonban nem megfejthetetlensége miatt közölhetetlen többé, hanem a hiánya miatt. A rejtett értelem nélküli világ mindenekelőtt összefüggéseitől megfosztott világ, ahol nem az egyetemes és feltétlen törvény, hanem a véletlen uralkodik. *A Semmi Könyvéből* című műben egymástól elszigetelt, „diszkrét" szereplők mozognak, gondolkodnak vagy álmodnak saját, kiterjedés nélküli téridejükben. Minden cselekvés, álom vagy gondolatfutam csak egy-egy bekezdés erejéig tart; felvillantott, aztán elejtett, „magukra hagyott" történetkezdemények, regénytörmelékek laza füzére ez a könyv. A bekezdések kohézióját a stílus sajátos monotóniáján és a linearitás alig észrevehető nyomán túl (a könyvvel a nyár derekától szilveszterig múlik az idő), bonyolult motivikus háló biztosítja. A legfontosabb motívumok: a könyv (nyelv, beszéd, szó, hang stb.), a zuhanás, az üres tér, a lassan múló idő, a tekintet (az emberi pillantás, valamint a fényképezőgép, a kamera objektívje, és ezzel összefüggésben a kép), a felejtés és az emlékezet, az álom, az őrület. E főmotívumok összekapcsolódhatnak egymással, az emberi test zuhanását például megörökíti a fénykép, a fénykép más esetben maga is zuhan, újságpapírdarabként egy költözés során, az üres lakásban kamera működik stb.; és ki is egészülhetnek más, kevésbé gyakori (bár nem kevésbé fontos) elemekkel, mint amilyenek például az angyal jelenlétére utaló mozzanatok. Ez az építkezés a zeneművek kompozíciójára emlékeztet leginkább. A könyv erre is reflektál: „Amiről szó van, megközelíthetetlen. Csak az érthetetlen mondatok zenéje volna leírható, ha kotta volna a könyv, nem tétova bekezdések egymásutánja."

A motivikus variációk végtelenül esendő és kiszolgáltatott világot, a veszendőség változatos arcait mutatják, és ugyanez az esendőség, romlékonyság jellemzi a könyvbeli könyvet is, amely utolsó példányként porosodik egy félreállított politikus könyvespolcán, vagy régi lexikonként egy könyvtárban, ahová beköltöztek a denevérek, vagy hanyagul leejtett, ottfelejtett tárgy egy kertben, egy szobában vagy a villamoson. Aki pedig megtalálja és elolvassa, mint az Állami Köztisztasági Vállalat alkalmazottja, elveszti józan eszét, és mindenkitől elhagyatva hal meg. Senki sem nézhet büntetlenül a Semmi üres arcába. A könyv mint idejétmúlt, funkcióját vesztett tárgy fenyegető és pusztító erővé válik. S a könyv pusztulása a világ pusztulása is egyben, mert a világ csak könyvként gondolható el: „A tévében az év végi százas lista, a műsorvezető sápadt és szőke, félóránként reklám, egy barátja azt mondaná, a világ megérett a pusztulásra."

Ha Flaubert a *végtelen süllyedést* írta meg az *Érzelmek iskolájá*ban, Németh Gábor a *végtelen zuhanást*, a pusztulás intenzív monotóniáját igyekszik megjeleníteni a maga művében.

Ugyanakkor a hátlapon olvasható mondat mintha ellentmondana ennek. (Kérdés persze, hogy a könyv részeként kell-e olvasnunk ezt a mondatot az utolsó oldal szavainak ismeretében, melyek szerint: „a könyvnek nincsen vége". Itt megint a könyv értelmezésében megnyilvánuló dualitás működik: a Semmi Könyve végtelen, de az éppen aktuális megvalósulásnak egy szerző könyveként kell befejeződnie, mert az ember nem végtelen, hanem halandó.) A hátlap mondata arra hivatott, hogy foglyul ejtse az olvasót, elcsábítsa, és a könyvbeli férfi és nő társává tegye. Az ellentmondásosságot nem kérhetjük számon ezen a könyvön, mert lényege az ellentét, sőt akár a tévedés is. De felmerül a kérdés, hogy elég erős-e a csábítás, a hátlapra nyomtatott mondatnak és magának a könyvnek a csábítása ahhoz, hogy fájdalmas és nyugtalanító legyen, amikor csalárdul magunkra hagy bennünket. Én azt hiszem, hogy nem. Lehet, hogy az olvasó érzékenységével van baj, vagy hibásak az előfeltevései, amikor olyasmit vár el az irodalomtól, amit az többé már nem is akar és nem is tud teljesíteni. De ha az írásnak a zsigerek dolgának kell lennie, akkor az olvasás is lehet az. *A Semmi Könyvéből* a képzeletünket és a tapasztalatainkat mozgósítja ugyan, a zsigereinket azonban semmiképpen. Mintha saját idegesítő monotóniájukba merevednének a mondatok. Mindegyiknek könnyűnek és szépnek

kellene lennie, ehelyett súlyos teherként nehezedik rájuk saját fontosságuk tudata. Mintha a könyv maga is felismerné ezt a tulajdonságát: „Ahová menekült, színtiszta modor csak – minek tagadná, ha úgyis nyilvánvaló?"

A könyvben megidézett Duchamp-művet, a *Nagy Üveg*et a mű megsérülése, a rajta végigfutó repedés tette „teljessé", a félbehagyott alkotást a Romlás „fejezte be". Mi lehetne ez a repedés e könyv esetében? Talán a gyatra nyomdai kivitel, melynek következtében néhány olvasás után lapjaira hull szét az egész, mint az én példányom? Az „éles seb a gerinc belsején" – idézet a mű utolsó (vagy utolsó előtti?) mondatából – azonban csak akkor válhatna a mű részévé, ha az előzetesen a tökéletesség, az anyagtalanság illúzióját tudta volna kelteni. Az „olyan legyen, mint a kert fölött a szürke, délutáni ég, a lombok álomszerű mozgása", vagyis az első mondatban megfogalmazott szándék és ígéret felemás módon tud csak megvalósulni: a könyv szürkének elég szürke ugyan, de nem eléggé álomszerű.
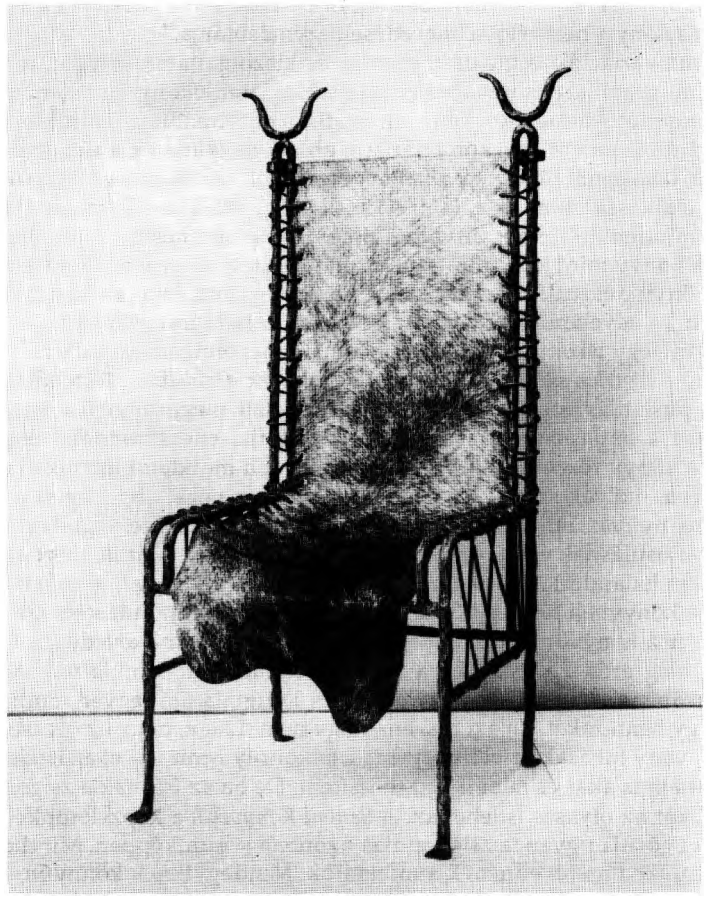
Mindettől függetlenül azonban a Semmi Könyvét meg kellett írnia a szerzőnek, elkerülhetetlen volt a feladat, mely elé önmagát állította. Talán azért is, hogy ezután aggályok nélkül, a vesztesek vakmerőségével foghasson az Álom Könyvének írásába. *(Holnap, 1992)*